

NOVEL
RIJEČ
ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

Nakladnik:

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica

Za nakladnika:

Tomislav Žigmanov

Glavni i odgovorni urednik:

Tomislav Žigmanov

Savjet časopisa:

**Neven Ušumović (Umag), Mirko Sebić (Novi Sad),
Stjepan Blažetin (Pečuh), Helena Sablić Tomić (Osijek),
Petar Vuković (Zagreb), Darko Vuković (Novi Sad),
Vojislav Sekelj (Subotica)**

Uredništvo:

**Katarina Čeliković, Vladan Čutura (zamjenik glavnog i odgovornog urednika),
Bernadica Ivanković, Mirko Kopunović, Nela Tonković,
Ljubica Vuković Dulić, Željka Zelić**

Grafičko oblikovanje:

Darko Vuković

Lektura i korektura:

ZKVH

Tajnica Uredništva:

Ljiljana Dulić Mészáros

Priprema i prijelom:

Thomas Šujić

Logistička potpora:

NIU „Hrvatska riječ“

Tisak:

Štamparija Printex Subotica

Naklada:

500 primjeraka

ISSN 2334-8208

ČASOPIS ZA
KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

br. **2**

Subotica, prosinca 2013.

SADRŽAJ

ŽIVOT U SJENAMA ZIDOVA EUROPE

Alpár Losoncz 9
Europske antinomije

Tomislav Žigmanov 18
Europa i Drugo – pokušaj
etičkoga temeljenja

PJESNIČKI GLASOVI NA ŠOKAČKOJ IKAVICI U BAČKOJ

Josip Dumendžić – Meštar
Otimanje 31
Naslidnici 31
Komencija 32
Sticanje 32
Taka kaka je 33
Josip Dumendžić – Meštar
(biografija) 33

Marica Mikrut
Šokačka rapsodija 34
Šokačka vila 34
Čuvarice naši snova 35
Divojačka tuga 36
Bagrem bili 37
Marica Mikrut
(biografija) 37

Željko Šeremešić
Zemlja 38
Obala snova 38
Sanjam 39
Ima jedna rič 39
Kiša će 40
Željko Šeremešić
(biografija) 41

Zlatko Gorjanac
Cirenci 42
Treće stvaranje 42
Čistilište 44
Vrime 45
Zemlja 46
Zlatko Gorjanac
(biografija) 47

Anita Đipanov		KRITIČKA ČITANJA	
...Život u tebi (Život u pismi)	48	KNJIŽEVNOGA NASLJEĐA	
U pismi smo živili	48		
Aleje neba	50	Mila Markov-Španović	109
I budi...	50	O ženskim likovima	
Anita Đipanov		u djelu <i>Ženski udesi</i>	
(biografija)	51	Živka Bertića	
		Željka Zelić	113
HRVATSKO-SRPSKI		Novo svjetlo poezije	
KNJIŽEVNI SRAZ		Alekse Kokića	
		Tomislav Žigmanov	121
Žarko Paić	55	Suvremeno pjesništvo	
In memoriam – Mirko Kovač		u bačkih Hrvata na bunjevačkoj	
(1938.-2013.)		ikavici – osnovne činjenice	
Filip David	60		
Oproštaj sa Mirkom Kovačem		INTERPRETACIJE LIKOVNOSTI	
Žarko Paić	65	Ljubica Vuković Dulić	133
Palimpsest prve ruke		Uporni slikar – Ivan Tikvicki	
O romanu <i>Gubilište</i> Mirka Kovača		(1913.-1990.)	
		Nela Tonković	143
STUDIJE IZ HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI		Umjetnik kao umjetnost.	
Vladan Čutura	71	Izložba Uroša Đurića	
Refrakcije i transformacije		u Zavičajnoj galeriji	
rodnih identiteta u Krležinoj		„Dr. Vinko Perčić“	
trilogiji o Glembayevima		HRVATSKO NAKLADNIŠTVO	
		U NULTOM DESETLJEĆU	
KNJIŽEVNOST U HRVATA		Neven Ušumović	149
– VEZE I PROŽIMANJA		Godina 2000.	
Silvestar Balić	89	ČITANJA KNJIŽEVNE PRODUKCIJE	
Hrvatski časopisi u Mađarskoj		Zvonimir Pelajić	159
od 1989. do 2009.		Dražen Prčić i grupa autora,	
– osnovne činjenice		<i>Priča o fotografiji</i>	
Neven Ušumović	95	Vladan Čutura	160
Kanonska djela mađarske		Milivoj Prčić, <i>Živi a izgubljeni</i>	
drame napokon			
na hrvatskom jeziku			

Tomislav Žigmanov	162	Dragan Muharem	186
Lazar Francišković, <i>Eseji</i>		Katarina Čeliković, Ružica Miković-Žigmanov, <i>Ljestve za nebo</i>	
Slaven Bačić	164		
Veljko Petrović, ... <i>Da Bunjevac dušu ne izdade!</i> : tri bunjevačke pripovitke Veljka Petrovića			
Željka Zelić	166		
Mila Markov-Španović, <i>Libertas mea</i>			
Vojislav Sekelj	168		
Josip Gujaš Džuretin, <i>Iz pozadine</i>			
Mila Markov-Španović	172		
<i>Lira naiva 2012. :</i> <i>izabrane pjesme</i>			
Tomislav Žigmanov	173		
Stipan Bešlin, <i>Tajanstvenosti trag</i>			
Vladan Čutura	176		
Sanja Jukić i Goran Rem <i>Panonizam hrvatskog pjesništva</i>			
Nevena Mlinko	177		
Josip Dumendžić Meštar, <i>Čudan ovaj bili svit</i>			
Katarina Čeliković	179		
Marija Lovrić, <i>Galeb</i>			
Željka Zelić	180		
Ružica Miković-Žigmanov, <i>Naša Gradska kuća</i>			
Nevena Mlinko	181		
Balint Vujkov, <i>Bogatašovo maslo</i>			
Bernadica Ivanković	182		
Ljubica Kolarić-Dumić, <i>Uz baku je raslo moje djetinjstvo</i>			
		KULTURNI DOKUMENTARIJ (lipanj – studeni 2013.)	191
		Zabilježila Bernadica Ivanković	

**ŽIVOT U SJENAMA
ZIDOVA EUROPE**

Prvoga srpnja 2013. Republika je Hrvatska postala članicom Europske unije, i to kao dvadeset osma država. I za Hrvate u Vojvodini ovaj se događaj čini od iznimne važnosti: država je njihova matična naroda – Republika Hrvatska postala sastavnim dijelom europskog saveza država, što može imati brojne reperkusije glede njihova društvenoga položaja. S druge strane, ulaskom Republike Hrvatske u Europsku uniju, Vojvodina, prostor u kojem živi više od 80% Hrvata u Srbiji, s tri je zemljopisne strane okružen državama Unije: s istoka Rumunjskom, sa sjevera Mađarskom i sa zapada Hrvatskom. Jesu li tako onda životi građana u Vojvodini postali životi pod zidinama Europske unije? Što sve to ima značiti po nas, izvanunijske građane? Znano li nam je kakva je to tvorevina čije su „zidine“ napravile „sjene“ u Vojvodini? Europa kao dosanjan san većine europskih država i naroda ili je ona jedna u nizu posljedaka globalne vladavine kapitala? Unija, kao cilj kojemu i Srbija teži, donosi li ona boljitak njihovim članicama? I kakav? Ima li smisla onda nadati se ulasku u nju?... Dio je to brojnih pitanja koja Europska unija sa sobom donosi, a dva uvodna eseja o Europi skroman su prinos časopisa Nova riječ debatama o Europi koje se, ne samo u njoj a o njoj, vode već desetljećima. (napomena urednika)

Alpár Losoncz

EUROPSKE ANTINOMIJE

Razmišlja li se o projekcijama Europe, još uvijek je pred nama mitska scena koju je ponudio Teodul u IX. stoljeću u kojoj vidimo obeščašćenu Europu, odnosno, djevicu silovanu od strane vrhovnog boga. Feminizirana Europa postaje predmet žudnje razularenog nadljudskog bića: no djevica koja se pojavljuje na sceni kao mitska žrtva u maloj mjeri pristaje razmahu našeg kontinenta u povijesti. Prije će biti da se pravac ove mitske vreve mora obrnuti, tek tada smo bliži istini, jer se modusi povijesnog nastupa Europe mogu mnogo više razumjeti kao želja za podjarmljivanjem. Prizivane spomenute mitske situacije koja prikazuje opijenost a koja tendira ka nasilju ipak je poučno, naime, podsjeća nas na neumitnu činjenicu koja se mnogo puta potiskuje: Europa je plod historijskih tendencija.

Ova naizgled jednostavna činjenica suprotstavlja se ideološkim slikama o Europi koje je predstavljaju pomoću unaprijed danih ciljnih određenja, kao otjelovljenje neke predeterminirane putanje europskog genija. Europa je plod izvjesnog putovanja s ciljnim nabačajima, ali to ne treba brkati s plitkom metafizikom koja dobiva eho u različitim eurokonformističkim razmišljanjima, a koja je vide kao ostvarenje cilja povijesti. Samo, afinitet prema Europi se tako ne može osigurati; uljuljivanja u jeftine iluzije ne spašavaju ništa. Povijest Europe se mora promatrati, ali ne kao pripovijetka koja slijedi logiku *happy end*a, nego kao dramska putanja s aspektima nepovratno tragičnih momenata. Nedostatak senzitivnosti prema ovim momentima otvara vrata apologiji, ali izgleda da ideološke odbrane ne služe stvari Europe.

Ne štedjeti svjetlo kada se govori o Europi

Geneza, kao i objašnjenja zasnovana na genezi, mnogo se puta sumnjiče, jer kaže se da one bacaju sjenu na vađenje: ili utonuti u genezu ili se vezivati za analitičku obradu nekog pojma, *tertium non datur*. No, čini se da je mišljenje u XX. stoljeću pridonijelo tome da se ova ukroćena dihotomija prevladava; ali govorimo tek o procesu, jer spomenuta dvojnost se nepres-

tano vraća. To nas vodi i u razmišljanju o našem kontinentu: njenu genezu ne možemo brisati, ona jest konstitutivno prisutna u svakom razmišljanju o nama, Europljanima. Razotkrivanje početaka i tematizacija samog nastanka nije ovdje nikakav historicizam, nego napor mišljenja koje je zainteresirano za sudbinu Europe. Spoznaja povijesti Europe, usprkos mnogobrojnim izdanjima o njoj u posljednje vrijeme, još uvijek dosta toga ostavlja u magli, što iziskuje daljnje raščaravanje.

Službeni eurooptimizam će odmah uzviknuti i navoditi da kritičko sjećanje predstavlja višak samokritičnosti dokonih gospoda intelektualaca koji se ne obaziru na preče stvari kao što je europska kompetitivnost spram ostalih. Ali, pitamo se, ako se nimbus Europe može potvrđivati samo ušutkivanjem onoga što kvari ideološku samosliku, nije li to samo dokaz toga da službeni optimisti nisu dorasli kompleksnosti koju zovemo Europom? Jer, neka se odrekne bavljenja Europom onaj koji ovdje očekuje jednostavnost koja smiruje: ovdje nikoga ne čeka udobnost u fotelji, barem ako se želi nešto ozbiljno promisliti. Problem je upravo u tome da je apologija i konvencionalna plitkost neprimjerena u odnosu na Europu; a nje ima i previše. Oni koji neprestano navode manjak pragmatičnosti spram onih koji navodno demonstriraju višak idealnosti duboko griješe: ta, Jürgen Habermas, koji je danas jedan od najustrajnijih branitelja Europe, s izrazitim, katkad nostalgičnim emocijama, što predstavlja osebujnost ovog kontinenta, upravo nastupa iz idealističkih pozicija! Spašavati Europu od sebe same, iznjedriti iznova kritički zahvat u odnosu na nju samu: to jest pokušaj vriedan svake pažnje, mada zapriječeno mnogim dimenzijama. Štedjeti svjetlo kada se govori o Europi, nije li to blasfemija u odnosu na nju? Nije li znak vrhunske vjernosti prema Europi upravo prakticiranje samokritičnosti? Što ako je znak njene krize u tome da ona teško, takoreći sve teže trpi ovu vrstu kritike? Ne postoji li ovdje ona opasnost koju znamo iz Biblije: ljigavi i mlaki su dostojni da ih izbljuju? Nije li ono najbolje u tradiciji Europe ono krizno samorazumijevanje koje vječito traži „arhitekturu“, čvrsto građenje spram nadiranja kriznih valova – samo kriza je uvijek vezana za kritičku praksu, tako i za praksu samokritike? I nije li onda ponajbitnija manifestacija krize Europe to što ona ne prepoznaje sebe kao kriznu? Ovdje nije dopušteno da se bude umjeren, ili da se prakticira bezpovijesni diskurs.

Dakle, čak i odomaćena sintagma „stari kontinent“ vara: ona sugerira da živimo na prostoru koji posjeduje auru starosti i samim tim prava koja proizlaze iz nelomljenog kontinuiteta. Ali, Europa kao oposebljeni političko-ekonomski-kulturalni entitet nastaje tek u XVIII. stoljeću u saviježđu različitih tragova institucionalnih oblika kršćanstva, imperijalnih ratova koje su vodile različite zemlje kontinenta, unutrašnje-religioznih rascjepa i nasdasve u znaku misionarskog europskog ekskluzivizma bijelog čovjeka. Prije toga, ona postoji tek u nagovještajima, u maglovitim naznakama, kao i kontekstu etabliranih neprijateljstava. Shodno tome, nastanak Europe nosi na sebi žig različitih rascjepa i strukturu logike neprijateljstva: njena teritorijalnost je u znaku napetosti, naročito u okruženju borbe za nasljeđe oronulog Rima. Levinasova naznaka koja nas glede izvora upućuje na Atenu i

Jeruzalem, na Grke i na Židove jest varijacija starih refleksija: ali, ona je ipak uska – Arape, njihovu razgranatu civilizaciju ostavlja po strani. To, pak, nije moguće: ispreplitanje Arapa s Europljanima je više nego primjetno, mržnja koju Europa nosi sa sobom prema njima ima korijene u borbi za rimsko zaviještanje. Jer, Europa se ustalila i razvijala sebe u borbi za ruinirane elemente Rimske imperije koja je istodobno razvijala kolonijalističke ratove kao što je udarila pečat i *Pax Romana*.

Ovaj kontinent ne diše bez arapskih utjecaja, svako iole ozbiljno zahvaćanje komunikacije različitih kultura će prepoznati njihovu prisutnost. Arapi, veliki prevoditelji i posrednici koji su toliko pridonijeli tome da se ne izgube tragovi takvih filozofa, kao primjerice Aristotel, ali i veliki stvaraoci, ogoljeni su postepeno na status neprijatelja. To što ih europska ekskluzivnost i europsko samoekspaniranje isključuje samo govori o dubini problema. Terezija Avilska, jedan od najvećih dragulja kršćanske mistike, imala je nakanu pobjeći na zemlju „Maura” s bratom zarad toga da ponudi život Bogu – ako ne bi bila neoprezna, to bi se i dogodilo: to pokazuje da je takva gesta smatrana izuzetnim potezom, naime, umrijeti na teritoriju vanjskog neprijatelja. To je, eto, herojski čin; osloboditi se svog života zarad kršćanske slave, no protiv „Arapa”, na zemlji koju su oni nepravedno osvojili. Gledaju li se neki drugi mislioci koji obilježavaju europsko samorazumijevanje stoljećima, primjećujemo pravu eksploziju mržnje prema nositeljima „muslimanske” monoteističke religije: da se to registrirati čak i kod prosvjetitelja Voltairea, koji je inače u drugim aspektima demonstrirao osjećaj (naročito u njegovoj teoriji poligeneze) za neeuropske kulture, pa je propovijedao o crnom, žutom Adamu i Evi. U tome bi se mogao prepoznati mislilac koji je bio multikulturalist prije nego što je dotična orijentacija zavládala. Jer, ako naša arheologija nije samo ispunjena samo bijelim sub-jektima, onda valja decentrirati našu poziciju. Mi ipak, vidimo ovdje ograničene domete toga. Duga je lista markantnih mislioca koji su insistirali na istrebljenju muslimana, stvarajući nit koja se provlači kroz mnogobrojna očitovanja, figure europskih likova. To je orijentacija koja se iskazuje na europskoj kartografiji koja želi posredstvom sebe misliti cio svijet.

Logika neprijateljstava je samim tim duboko ukorijenjena u europskom mišljenju i ona seže do današnjih dana. Ni govora o tome da je to tek puka efemerija koja je zadesila nju: samocentriranje Europe kroz povijest je strukturalno pitanje, a ne psihološki problem. U najmanju ruku ovo nas ubacuje u vrtlog političke filozofije: postoji li uopće zajednica bez neprijatelja? To jest pitanje koje prati europsku povijest neprestano od njenog nastanka zaključno s današnjom epohom. U svakom slučaju, kada se danas razmišlja o dramatičnim napetostima između inkluzivnosti i ekskluzivnosti, ovu logiku teško možemo smetnuti s uma. Jer, postojalo je europsko vrenje, ona se otvarala prema svijetu posredstvom trgovine, rata, osvajanja, no na svijet je gledala pomoću svojih interpretativnih rešetaka. Drugačije rečeno, ona je sagledavala svijet kao topos njenog samopotvrđivanja, ona je projektirala svijet kao mjesto gdje ona može ponuditi drugima blagodati

njenog viđenja postojećeg. Već spominjani mislioci su izgovarali diskurse koji su ovakav nastup podupirali, takvi su diskursi gradili historijsko-filozofske okvire koji su se završavali u slavljenju Europe kao prijestolja svijeta. Europa je željela da svijet nosi njen pečat, odatle njena misionarska samosvijest i shvaćanje svoje uloge kao apsolutnog davatelja mjerila. Ona je postala mjeritelj koja nudi ljestvice: no to nije bilo bez izrabljivanja drugih u ime europskog samocilja. Europa je nasilno nudila kršćanstvo, slobodno tržište, planetariziranu trgovinu određujući pravila igre, svoju instrumentalnu i komunikativnu racionalnost, um koji se zgušnjavao u razmahu oružja, optimum slobode ali koja se nije oslobađala od prakticiranja nasilja. Europa je ispisala na zastavu skidanje lanaca, s tendencijom ideala slobode, no upravo su Europljani bili vješti u stavljanju lanaca drugima. S patosom onog subjekta koji pokazuje svjetlo svima i nosi baklju po svijetu, ona se kretala različitim meridijanima i prevodila je i jezike egipatskih reljefa kao i grčkih hramova u svoj vlastiti jezik. Tako se stiglo dotle da se počinjalo zaboravljati i na moduse kršćanstva koji nas vode izvan Europe: sirijsko kršćanstvo s njegovom askezom u pustinjama je markantan primjer. Europa je raskršivala putove, a svijet je sagledavan kao primatelj europskih sadržaja. Ideologija Europe je intendirana objektivno, pa ipak je završavala u nečem drugome.

Europa, moć, strah

Da se razumijemo: nema ovdje nikakve dekadencije, pada u odnosu na nešto što je izvorno. Europa je uvijek bila riznica dragocjenih stvari, i suštinskih razmaha: jedva da to treba posebno isticati. Samokritika Europe ili, pak, kritika koja adresira njezin povijesni nastup postaju jalove, ako su misli jednostrane, naime, u smislu „Europa kao osvajač, drugi kao žrtve, kao silovane djevice“. Ako se tako misli, onda se pada u zamku neobavezne tolerancije: drama europske prisutnosti je naposljetku u tome da su određeni njeni principi kao principi jednakosti, slobode i bratstva itd. itekako predstavljali kritičke instance u odnosu na različite segmente neeuropskog svijeta. No, to nas ne oslobađa razmišljanja o zamršenim odnosima između ciljeva i sredstava, kao i o relacijama između neeuropskog i europskog svijeta. Jer, nije li karakteristična ona scena na Saint-Domingueu (Haiti) gdje odvažni Toussaint Louverture programatski slijedi principe Francuske revolucije, te želi sve organizirati slijedom istih načela, ali ga Napoleon, u ime bijele Europe pružuje na poraz te i na smrt? Ne čujemo li ovdje glas: samo „mi“, Europljani vas možemo osloboditi od sebe samih? Samo smo „mi“ autentični nositelji i reprezentanti slobode, „vi“ to ne možete biti. Samo smo „mi“ istinski tumači što je sloboda. *Da*: sloboda i jednakost (kasnije bratstvo ionako nestaje s dominantne europske scene), ali ne bez zrelosti, još manje bez odgovornosti. Sloboda bez ovih spomenutih momenata je samo otrov i ništa više.

I nije li to izraz povijesne nelagode koja nas salijeće kad god se sučeljavamo s dinamikom Europe? Tek je suptilni psihijatar iz Martiniquea u šezde-

setim godinama XX. stoljeća, Frantz Fanon, promislilo sve konzekvence ovog problema: nije slučajno da je pisac predgovora njegove knjige Jean-Paul Sartre pridavao veliku važnost njemu. On je odista reflektirao na uvjetovanost slobode, i promovirao neksus između slobode i moći. Jer, sloboda ostaje apstraktna bez moći da se ona prakticira konkretno: to je ono što su Europljani znali srezati u korijenu. Jer, ono što su Europljani pretpostavljali da su smislili, uvijek podliježe interpretaciji. Sloboda i jednakost se moraju probiti do djelovanja, a bez određene moći to nije moguće: to jest izraz i povijesnih pouka glede Europe. Ovi principi nam ne padaju u naručje, štoviše, ne mogu se ni steći zauvijek, nego tek provizorno – naša je ukletost što sloboda može postojati samo kao apstraktna bez određenih dodatnih i konstitutivnih akata: ovdje to spominjemo zbog toga što se time baca jarko svjetlo na europsku povijest.

No zgoda s Toussaintom Louvertureom ukazuje i na nešto drugo što se mora primjećivati. Jer, naivno je pomisliti da se europsko nasilje može iscrpljivati u tome da su Europljani željeli druge stanovnike svijeta preobraziti u cilju postignute sličnosti. Prije će biti da su se Europljani bojali od mimetičkog odnosa drugih prema njima, točnije od toga da će se drugi poistovjetiti s njima. Nije ovdje uzrok europskog straha postojeća razlika, nego *smanjivanje distance*: ako i drugi predstavljaju utjelovljenje slobode i jednakosti, ne gube li se razlike između „nas“ i „njih“? Što ako se oni izjednačuju s nama? Što ako oni postaju slični nama? Nije li i Napoleonov pohod na Haicane kao novopečene nositelje slobodarskih težnji u znaku takvog straha: kako mogu biti drugi, „naša niža braća“ isti kao i „mi“? Uos-talom, valja studirati majstora europskog paternalizma Josepha Rudyarda Kiplinga, pisca guste proze (njegov duboki roman *Kim* je Nehru obožavao) da se uvidi doseg ovog straha: on jasno govori o panici koja ga hvata zbog slabljenja divergencija između „nas“, nositelja kolonijalne sile, i njih „podanika“ s kojima „živimo“. Ovjekovječena razlika je jamac stabilnosti, a to se gubi. Poredak će ostati neuzdrman tek ukoliko se razlike reproduciraju. Lamentacija se odnosi na previše malu razliku, ne naglašava se sličnost ili poistovjećivanje. Europa je sama sebe uvukla u mimetički krug. To nas prinuđuje na samorefleksiju.

I u ovom momentu se ogledava mnogo toga: Europa je projurila svijetom obilježavajući ga, ali je i podgrijavala taj spomenuti mimetički odnos. Da bi se drugi okrenuli protiv nje njenim vlastitim sredstvima. Drugi su postali slični njoj, posredujući preveliku sličnost: razlike su postale previše male. Ako između nas i drugih različitosti blijede, drugi mogu doći u opasnu blizinu: Kipling je tu bio profet, možda upravo stoga što je bio iskreni zagovornik britanskog carstva kao mentora za ostale. I to je istina one jetke naznake koja poručuje da se ova panika prenijela i na današnje europsko poimanje tolerancije, kao što znamo, puno puta hvaljenog načela: jer, tolerancija se očituje radi toga da se održi distanca. „Neću te otjerati, možeš biti oko mene, ali nemoj doći previše blizu“, to je smisao ovako plasirane tolerancije, što nas uvodi u današnje odnose prema ne-Europljanima koji traže azil ili zaposlenje.

Europa i izmješteni sin SAD

Ali, ako smo maločas već progovorili o Napoleonu, onda već hodamo ka problemu europskog jedinstva. Jer, ona, koja je nastala posredstvom različitih rascjepa (zapadno kršćanstvo/pravoslavlje, Zapadna Europa/Istočna Europa, itd.) tražila je sinteze, i nije Europska unija prva u tom redu, nego je ona tek nastavljač ranijih pokušaja, makar u drugim kontekstima. Tako je i Napoleon s ekspanzijom kodificiranog građanskog prava koja utemeljuje mogućnost privatno-tržišne kalkulacije već reprezentirao izvjesnu formu europskog jedinstva pod patronatom Francuske. Kao što su i oni koji su pobijedili Napoleona bili prožeti normama europske sinteze, dakako imputirajući poredak koji održava određenu konfiguraciju moći. Naposljetku, čak je i Hitler s njegovim hipertrofiranjem zla imao na umu objedinjeni stari kontinent, naravno, bez onih koji su predviđeni za istrebljenje i uz njegovu komandnu palicu. To se barem može primijetiti čak i protiv onih koji neprestano evociraju pacifističke težnje između dva svjetska rata: mi smo ovdje željeli registrirati da su povijesni pokušaji unifikacije bili obilježeni nasiljem. Dakako, ne podcjenjujemo ona intelektualna nastojanja koja su izvedena zarad sprečavanja novog rata na tlu starog kontinenta, ipak, moramo biti dovoljno nemilosrdni: ona su bila mrtvorodena u dotičnom historijskom kontekstu.

Onaj tko se želi sresti s problemom koji se zove Europa mora biti svestran i usmjeravati poglede u različitim pravcima. Moraju se uzimati u obzir oni momenti kada Valery Larbaud prevodi Joyceov labirintski jezik, ili kada poliglot Becket razvija svoju izbrušenu književno-filozofsku misao. Becketovala Europa, prepuna razmišljanja, samokritičnosti, takvim mislima se možemo grijati. Netko će se sjetiti kako je egzistencijalist Chestov bio zapanjen pronicljivošću Židova Husserla, kakva se napetost skrivala u pismima između Sorela i Crocea, kakve pouke su skrivali dispući između Husserla i Ortege Y Gasseta, T. S. Eliota i Mannheima. Postoji književno-intelektualna Europa uslijed čije vrtložne snage zastaje dah, te se neće pogriješiti ako se ovdje kazuje: *Ecce Europa*. Mi se opravdano sjećamo onih koji entuzijastički prizivaju „europski duh“ kao kondenzaciju kulturalnih učinaka. Kultura kao organon, umjetnost kao traženje replike spram nestajanja smisla, dakle, Europljani su nedvosmisleno učinili mnogo toga. (I mnogi intelektualci vide u različitim projekcijama kulturalne veze koje bi trebalo jačati, kao znameniti filozof Agamben koji je nedavno obnovio nekadašnja geokulturalna razmišljanja filozofa – europskog birokrata, hegelovca, Alexandra Kojèvea o mogućoj konstitutivnoj ulozi Francuske uz uvažavanje historijskih učinaka latinskog carstva – dakako, članak je izazvao mnoštvo komentara uz negodovanje, jer se provokativno dotakao relacije Francuske i Njemačke u sadašnjoj konstelaciji; no talijanski filozof je samo iznio kritiku protiv Europske unije koja se ne ili premalo zasniva na kulturnim vezama.)

Ali, moraju se uzeti u obzir imperijalni ratovi, institucionalizirana pohotnost: Europa je pokušavala biti genij moći. Europa. Njoj pripada i Churchill koji s brutalnim bombardiranjem pacificira Siriju ili kada ustaje u par-

lamentu da bi gromoglasno hvalio Mussolinija kao nesuđenog političkog genija, njoj pripadaju leševi u Seni na početku šezdesetih godina poslije jednog protesta zbog alžirske politike Francuske, Adenauer koji kao gradonačelnik Kölna zabranjuje prikazivanje djela skladatelja Béle Bartóka jer avangardni zvuci štete uglađenim ušima njemačke publike, istjerivanje Daniela Cohn-Bendita iz Francuske 1968. zato što je „Nijemac i Židov“, povrh toga, naš kontinent je trpio diktatorske režime bez griže savjesti na svom tlu, tu je belgijsko krvoproliće u Kongu, nizozemsko nasilje u Indoneziji, britansko u Burmi, francusko u Vijetnamu i Alžiru, i nećemo sada nastaviti dugačak niz. Nismo li suočeni s momentom da je Europa zarad njene planetarne moći sabotirala svoje vlastite principe?

U međuvremenu, Europu je nadjačao izmješteni, odvojeni sin: SAD. Epitet „stari“ je sada dobio drugačije značenje: Europa postaje onemoćali starac koji ne iznalazi rješenje za samonametnute probleme. Autoritet Europe je uzdrman. Jer, SAD jest dio heterogenosti europskog nasljeđa, to je određena interpretacija europske tradicije, samo dislocirane na drugom kontinentu, s drugim dimenzijama teritorijalnosti. Kod europskih mislilaca to postaje raspravljana tema već na kraju XVIII. stoljeća (Hegel, itd.), no u sljedećoj epohi stvari se ubrzavaju, sve ranije projekcije se ostvaruju na intenzivniji način nego što se pretpostavljalo. S područja starog kontinenta su buknuła dva rata svjetskih razmjera, a da ih Europa nije znala zaustaviti. Usprkos tome što su neki mjerodavni mislioci upozoravali na pogubnost postojećih rješenja, Europa nije bila dovoljno sabrana. Oba puta se sin vraćao kući s vojskom da bi spašavao iznemoglog roditelja, oba puta rekonstitucija se ne bi dogodila bez njega. Epoha poslije II. svjetskog rata definitivno je dovela SAD na teren roditelja, što se ne mijenja ni danas. A bez toga ne možemo steći uvid u ono što obilježava historiju našeg kontinenta.

Utoliko moramo progovoriti o tome da je sin „volšebno“ postao roditelj novoj tvorevini, Europskoj uniji. Jer, Europa staje na noge poslije II. svjetskog rata tek uz svesrdnu američku financijsku pomoć: tek izdašni Marshallov program s njegovim dobrim industrijskim krugovima omogućava uzlet i uzimanje europskog sudioništva u poslijeratnom procvatu. Tek kada Amerikanci dolaze do konkluzije da Njemačku ipak ne valja destruirati, jer će biti neophodna u geopolitičkoj konfiguraciji snaga spram Sovjeta, Europa dobiva današnje obrise. A klice Europske unije izrađuje kolaboracionistički dio francuske inteligencije: ne treba zaboraviti da ovaj dio inteligencije, koja je zajedno s francuskom buržoazijom znala pronalaziti opravdanje u njemačkoj okupaciji, itekako je podgrijavao ideju Europe. U tome se čak našla s onim njemačkim intelektualcima koji su između dva svjetska rata promovirali Europu kao objedinjenu no spram zapadno-europskih principa. To se postepeno uspinjalo poslije rata, no ostaje mnogo toga što se prelama preko nastanka Europske unije. U njoj se zacijelo pomaljavu antinomije XX. stoljeća: nepomirena europska zbilja se jasno očituje u EU. „Oda radosti“ koju je Europska unija izabrala za svoju himnu jest plod nekadašnjih entuzijasta spram francuske revolucije, mislimo, dakako, na Schillera i na Beethovena. No, ovdje spomenuti dio francuske intelligen-

cije (Schuman, primjerice) nije želio radikalizam francuske revolucije, posebice njen jakobizam. Beethoven s jakobinskim crtama bi se možda i čudio nad tim da se njegova muzika (koja je ionako bila predstavljala materiju za veoma heterogene orijentacije, tako čak i himnu rasističke Rodezije) čuje u ime EU.

Europa kao stanje neodlučenosti

Europa je znala i za bolje dane. Osjećaj inferiornosti spram nekadašnjeg sina prati Europu. Sin opominje, katkad zastrašuje roditelja, zamjera mu nedostatak trezvenosti kao i višak starosti, navodno roditelj ne gleda na svijet očima mladih i poletnih, on postavlja raketne instalacije na njenom terenu, bezobzirno špijunira i kontrolira njene političare, aparati nasilja američke države kidnapiraju ljude na europskom tlu, njena tajna služba plaća određene umjetničke pravce. Suverenitet starog kontinenta se uzdrmava s vremena na vrijeme: tako je još od završetka II. svjetskog rata. Europa želi povratiti inicijativu; uznapredovalo europsko ujedinjenje u posljednjim dekadama XX. stoljeća nije ništa drugo do pokušaj ponovnog pozicioniranja na svjetskoj sceni. Europa kreće u intenzivniju unifikaciju s pokušajem da se afirmira ono što je idiosinkratički obilježeno i duboko upisano u njeno tijelo: ona intendira da rehabilitira njene afinitete i da ponovo zasija europska glorijska. Stari kontinent je usmjeren da se popne s njegovim paketom na vlak povijesti.

Tom novom europskom elanu daje energiju i pad socijalizma što otvara vrata za srednje i istočno europske zemlje željne bogatstva i razrješavanja nacionalnih problema i suvereniteta da se kandidiraju u članstvo. EU je čak i nevoljno podgrijevala natjecanje između onih koji su najavili buduće članstvo u njenim institucijama. Europa u Maastrichtu simbolički obznajnuje svoju unificiranost preko EU i nada se tome da će ova konstrukcija mobilizirati energiju posustalih Europljana. Kontinent je ipak preobraziv, a EU jest izraz zajedništva racionalnih i komunicirajućih subjekata koji ne dozvoljavaju da se ono najbolje u tradiciji raspline a istovremeno je dovoljno pragmatika. Valja odgajati ljude od Atlantskog oceana do Egejskog mora u tom duhu, naime, kroz suptilnu kombinaciju između racionalnosti i demokratske komunikabilnosti koja nosi na sebi znak moralne osjetljivosti. Pri tome, europska osvjedočena racionalnost će povezati različite segmente Europe u jednu cjelinu: u njoj će se očitovati da je kontinent kao čilim na kojem su sustavni elementi nepovratno isprepleteni. Vraćamo se europskom zavičaju, prekoračuje se historijska interakcija – na to je smjerio europski program.

Samo, ostaje pitanje koliko je Europa mogla ustrajavati u tim nakinama, ili je podlegla vlastitim proturječnostima. Jer, EU nastaje u vrijeme kada je poslijeratni procvat uvenu: nekada glorificirana država blagostanja koju su Europljani tretirali kao vlastiti učinak počela je tonuti. Nova ideološka matrica koju su neki nazvali neoliberalizmom klevetala je upravo državu blagostanja kao nositelja grijeha. Tako je oslabljeno europsko nastojanje da

se kapitalizam smiruje s državom koja se sjeća nekadašnjih kriterija blagostanja. Europljani su počeli ponavljati maksime koje pripadaju sadašnjem dominantnom ideološkom registru: glorifikacija natjecanja, primjerice u Lisabonskom sporazumu, samo je nezgrapna imitacija američkog poimanja svijeta. Europa riskira da postane nevažni dio zbora koji uzvikuje parole o posvemašnjoj kompeticiji i o božanskom porijeklu tržišta. Neoliberalizam, (ako pristajemo uz korištenje ovog pojma), nosi na sebi biljeg američkog svjetonazora, no ne zaboravljamo ni europski doprinos tome: Austrijanac Hayek, bez kojeg se neoliberalizam ne može zamisliti, ponikao je ovdje, kao što je čelična lady, Margaret Thatcher, reorganizirala društvo u Europi.

Pitanje je uistinu u kolikoj se mjeri Europa popela na odgovarajući vlak: deklarirajući alijansu beskonačnog kapitalizma i demokracije ona je potisnula nekadašnje uvide kritički nastrojenih intelektualaca koji su upozoravali na trošnost ovakvog projekta. Pogleda li se još uvijek postojeća kriza, da se primijetiti izvanredna krhkost Europe i izuzetno slab imunitet spram kriznih poremećaja. Račundžijski monetarizam Njemačke, teturanje tamo-amo Francuske, strukturalne asimetrije koje se tvrdoglavo ponavljaju obilježavaju sadašnje stanje. Kada je njemačka kancelarka izgovorila onu tvrdnju da su u krizu zapali Grci ljenjivci dostigla je jednu od najnižih razina u EU-ovskom diskursu: to da je bila izložena žestokoj kritici upravo u Njemačkoj pokazuje tračak nade i neizumrlu europsku žilavost i nepokornost na kojoj treba raditi. No, još uvijek ostaje paternalističko-komesarski odnos prema onima koji su u krizi čije značenje se neopravdano skraćuje. Implementiranje „austerity“, programa s diktumima, sa štednjom i sličnim aspektima je još više poguralo slabu europsku demokraciju prema provaliji: valja to jasno reći, ionako teško ostvariva europska demokracija u sadašnjoj institucionalnoj konstelaciji postavljena je u kontekst koji onemogućava bilo kakvu demokraciju. Jer, između „austerity“ programa i demokracije spoja ne može biti. Postoji bojazan da iz cijelog programa ostaje samo efikasnost europske policije da drži podalje one migrante schengenskih granica koji nisu poželjni. Ovo pitanje se ne može pretjerano lako odgurnuti u stranu. To je problem univerzalizma koji je dobio konture kod Stoika, ali ga je tek kršćanstvo dovelo do razine bezuvjetovanosti. Od onda je ovaj problem aktualan.

U međuvremenu, jenjavala je europska ekstaza, a rezervoari mobilizatorske energije su se iscrpljivali. Spektakli koji se organiziraju u čast pridruživanja zjape prazninom. Ideološki rječnik je brzo pronašao termin s kojim je žigosao pokazujući prstom na „euroskeptike“, no, danas čak i oni koji navode argumente u prilog EU nalaze samo naznaku „mora se“, „nema druge mogućnosti“. Pad je to u odnosu na ono što je nekad anticipirano.

Europa je problem i rješenje / rješenje i problem: to jest stanje neodlučenosti u kojem živimo.

Tomislav Žigmanov

EUROPA I DRUGO – POKUŠAJ ETIČKOGA TEMELJENJA

Europa je raznolikost
Ulrich Beck i Edgar Grande

S obzirom na dinamičan razvoj
(...) moral se mora uvijek iznova „stvarati“
Hans Lenk

Etika i Drugo – uvođenje u problem

Etičko tematiziranje Drugoga, pitanje koje se napose otvorilo u filozofiji u XX. stoljeću, u srbijanskoj javnosti, kako filozofijskoj tako i široj, ima efemeran status – još nije, naime, bilo ozbiljnijih pokušaja da se propita problem, iskustvo i odnošenje spram Drugoga u njegovoj moralno-etičkoj vizuri. Istina, glede posljednje konstatiranoga slična je situacija i u pravnim, politologijskim i sociologijskim znanostima. Izuzetak predstavlja knjiga ogleđa Alpára Losoncza *Suverenitet, moć i kriza – eseji o evropskom mišljenju* (Svetovi, Novi Sad 2006.) u kojoj se, među ostalim, tematiziraju i gore naznačeni problemi. S druge strane, ni ovaj napis nema pretenziju pružiti cjelovitu sliku o ovome složenome problemu. Naprotiv. Želimo tek iz jedne kantovske tradicije razumijevanja utemeljenja u etici pokušati dati odgovor na pitanje o naravi moralno održivoga odnosa spram Drugoga, i to putem novoga, to jest sadržajno drugačijeg, definiranja kategoričkog imperativa. Stoga je i eksplicite naglašeno u naslovu da je u radnji riječ samo o *pokušaju*.

Napominjemo odmah na početku temeljni uvid – ono Drugo se, prije svega, javlja kao *različito*. U tomu je sadržana njegova bit. Samo, pak, konkretno usadržanje toga različitoga i njegova percepcija imaju snažne nanose kulturnih partikularnih determinanti i istovrsnih svjetonazora. Među njima, a s pojavom suvremenih država na početku Moderne, posebno se ističu *nacionalni* aspekti Drugoga, i to kako na planu određenja tako i u ravni percepcije. Naravno, kako povijest ne samo Moderne to pokazuje,¹ na

1 O razumijevanju Drugog kao stranog tijekom povijesti vidi studiju Bernharda Waldenfelsa *Topografija stranog (studije o fenomenologiji stranog I)*, Stylos, Novi Sad 2005. Također vidi o stranosti odlične studije Dragana Prolea *Stranost bića : Prilozi fenomenološkoj ontologiji*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad 2010., te *Humanost stranog čoveka*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad 2011.

taj način određen *drugi* počesto je znao biti razumijevan kao stranac, spram kojeg su se isprva legitimirale a kasnije i realizirale različite prakse isključivanja. Sartreova sintagma *pakao, to su drugi* vjerojatno ponajbolje izražava krajnji oblik takvoga, isključujućeg razumijevanja i odnošenja spram Drugoga, što je vrhunilo u brutalnosti isključivanja, čini se, u svijetu 40-ih godina XX. stoljeća, a na prostoru jugoistočne Europe i koncem istoga stoljeća.

No, danas se, čini se na temelju ostvarivanja negativnih praksi isključivanja i njezinih užasnih posljedica, osobito onih koji dolaze iz domena iskustava koncentracijskih logora, u suvremenome svijetu vrlo teško može zamisliti legitimacija izgradnje i realizacija odnosa spram Drugoga na dominantan način isključivanja. Naime, u postmodernom svijetu, napose u današnjoj Europskoj uniji, ne samo proklamativno želi se napustiti takva praksa, uz postupno zasnivanje suprotne: „u mišljenju, suživotu i djelovanju *priznavanje različitosti* postaje maksimum, i to kako iznutra, tako i prema van”². Drugim riječima, ono *drugačije* se počelo prestajati doživljavati i ocjenjivati kao prijetnja mogućoj dezintegraciji društva i fragmentaciji svijeta, kao neka vrsta negativnoga nanosa koji valja ili asimilirati ili pak odstraniti, nego se ono postupno i sve snažnije afirmira kao obogaćenje, kao poželjnost... No, ovu je, prije svega, sve razvijeniju političku i pravnu *praksu* pratilo i znatno slabije teorijsko reflektiranje.

Predmnijevamo kako se u osnovi gore naznačenih tendencija krije staro kozmopolitsko načelo prema kojemu se *drugi* kao unekako različiti shvaćaju kao nama jednakovrijedni. Pri tomu se dopuštaju dva tumačenja odnosa prema Drugome: priznavanje različitosti *drugih* može se jedanput odnositi na *kolektive* (npr. stajalište multikulturalizma), a drugi puta na *individue* (djelatni personalizam). U prvom slučaju često se diskurs svodi na par većina/manjina i uređenje njihovog međusobnog odnošenja prema nalogima pravednosti, a u drugom slučaju trebala bi se događati stanovita deapstrahizacija Drugoga – uvijek se, naime, unekako mora uračunavati s njegovim konkretnostima, koje se sa svoje strane ne bi, a što je u praksi često bilo, smjele apsolutizirati – to se smije ostaviti samo za njegov neukidiv temelj: ljudsko dostojanstvo. I upravo tu mi pronalazimo prostor za temu naše radnje – kako se u jednom deapstrahiziranome kontekstu percipiranja Drugoga može formulirati kategorički imperativ, i to s ciljem da se osnaži slika svijeta u kojoj se Drugo, dakle ono uvelike i bogato različito, razumijeva kao jednakovrijedno te da se ista pokuša etički utemeljiti. U ravni, pak, politike danas na djelu imamo kombiniranje priznavanja različitosti s nastojanjem da se koncipiraju novi demokratski oblici političke vlasti s one strane nacionalnih država. Ovo prije svega vrijedi za projekt Europske unije, kao transnacionalnoga političkog projekta.

² Ulrich Beck Edgar Grande, *Kozmopolitska Europa – društvo i politika u drugoj modernij*, Školska knjiga, Zagreb 2006, str. 28. Dakako ovim ne idealiziramo postojeće stanje u svijetu, niti želimo tvrditi kako se u Europskoj uniji navedena maksima provodi u svakoj državi članici ili spram svega što je drugačije, već smo tek htjeli navesti kao relativno postojanu zalažuću tendenciju najznačajnijih mislitelja i glavnice službenih instanci. Inače, o politici priznavanja vidi šire u zborniku što ga je priredio Charles Taylor: *Multikulturalizam – ispitivanje politike priznanja*, Centar za multikulturalnost, Novi Sad 2003.

Iz povijesti je filozofije poznato da svaka nova povijesna situacija stavlja, da tako kažemo, na ispit dotadašnje (ne samo) etičko-filozofijske koncepcije. Navedena pravilnost se osobito vidjela u etici druge polovice XX. stoljeća, budući da prijašnje nisu mogle iznijeti sve zahtjevnije odgovore spram subinski opasnih izazova pred kojima se suvremeni čovjek nalazi. Skupa s Hansom Lenkom možemo u tom smislu ustvrditi: „U svijetu napredujućeg umrežavanja sistema, rastućih ekonomsko-političkih, socijalnih i ekoloških zavisnosti (...) ne može više biti dostatan nikakav moral puke ljubavi prema bližnjemu, koji se razvijao djelomično već u plemenskoj povijesti, a posebno tijekom povijesti na primjeru međusobnoga djelovanja oči u oči. (...) Čini se da etika bližnjega u vremenu globalnog preplitanja dalekih učinaka više nije dovoljna. Ako se jednim pritiskom na dugme mogu ubiti stotine tisuća ljudi, ili raniti i naknadno deprivirati milijuni, to znači da više ne važe pravila djelovanja i predodžbe što ih motiviraju, a koje su bile razvijene za djelovanje oči u oči”.³

U tom smislu jasno je zašto se etičko promišljanje u drugoj polovici XX. stoljeća počelo (ponovno) više orijentirati na čovječanstvo u cjelini (npr. Habermas); etika je postala otvorenija prema budućnosti (npr. Jonas), počela se usmjeravati na kolektivne djelatnike, razvijajući različite koncepcije odgovornosti (npr. Jaspers, Arendt). Drugim riječima, rasprave u etici bile su usmjerene na pružanje odgovora na konkretne prilike i situacije, koje je povijesni razvoj i slijed događaja donosio.

Europa danas jest i država manjina

Ovaj međunaslov je, čini se, i više nego jasan – smjera na to da današnjoj Europskoj uniji, koja obuhvaća više od dvije trećine država europskoga kontinenta i isto toliko stanovništva, vlastito habitualno određenje pronađe u pluralnosti narodnosti, i to takvoj pluralnosti u kojoj nitko nema, u kvantitativnom smislu, prevagu.⁴ Drugim riječima, takva Europa je u etnokulturnom smislu sazdana od različitosti bez dominacije Jednoga, što znači da su svi etnokulturni činitelji u manjinskome položaju. Ovo osobito vrijedi za nacionalni kontekst etnokulturalnosti – trenutačno niti jedna nacija od 28 zemalja Europske unije nije u brojčanom smislu natpolovična u ovoj državnoj tvorevini, već su sve one međusobno u manjini, što je za veliku većinu njih, a i to je od posebnog značaja, posve novo povijesno iskustvo.

Odmah ćemo istaknuti kako je spomenuti pojam manjina uvijek kvantitativno određen i bitno socijalno utemeljen. Predstavlja neku *odnosnu*

3 Hans Lenk, „Diferenciranje spram Jonasova koncepta odgovornosti”, u: *Filozofska istraživanja*, br. 91, Zagreb 2003., str. 1098-1000. Sličnu tvrdnju zatičemo i u Karen Joisten: „etika istovremenosti i neposrednosti”, odnosno etika 'bliske sfere', više ne može važiti” (u: *Filozofska istraživanja*, br. 90, Zagreb 2003., str. 613).

4 Naravno, nije nam ovdje pretenzija dati nekakvu konačnu odredbu Europe. Postoji, naime, cijeli niz njezinih određenja – od toga da je ona tek mitska slika i nekakva poganska tvorevina, preko toga da se određuje kao ideja i politički projekt, do toga da je ona, metaforično iskazano, „stara dama” ili neosvojiva utvrda za one koji su izvan zidina. O ovome vidi šire u knjizi Wolfgang-a Schmalea *Istorija evropske ideje*, Clio, Beograd 2003.

kategoriju koja se uspostavlja u određenoj zajednici. Samo, pak, značenje pojma manjina može pokrivati različite grupne entitete. Očito je, dakle, da se pojmom manjina nikada ne označava neka značajka entiteta individualne naravi, već se uvijek time hoće iskazati neko, po principu kvantitete, utvrđeno stanje nekakvih razlika u jednom mnogočlanom i isključivo društvenom sustavu. U nekom danom društvenom *sustavu* moguća su, naime, *različita* identificiranja skupina po kriteriju kvantitativnog razlikovanja po liniji manje/veće. Naravno, ova se i ovakva – većinsko/manjinska – identificiranja javljaju samo u razvijenim *suvremenim* društvima, to jest u onim suvremenim društvima u kojima opstoji razvijena podjela rada, zatim diferencirana distribucija društvene moći, disperzija kulturnih obrazaca i jedan demokratski okvir uređenja odnosa.

U tom smislu, posve su legitime opstojnosti različitih manjina u suvremenim društvima. Tako se u diskursu o manjinama može govoriti o dobnim, spolnim, s obzirom na seksualnu preferenciju, rasnim, klasnim, socijalno-statusnim i inim diferenciranostima. No, danas dominantni, izgrađeni i u većini, barem u Europi, važeći dihotomijski odnosi u društvima i kulturama nisu uspostavljeni po tim kriterijima razlikovanja. Još uvijek su, naime, dominantne one kulturno-socijalne dihotomije koje dolaze iz sfere razlikovanja *pripadništva* članova društva određenim nacionalnom kolektivitetu. Zašto?

Mnogolika je važnost *nacionalnog* postala aktualnom u Europi u moderno doba, preciznije nakon Francuske buržoaske revolucije, a ovdje kod nas kao refleks toga u drugoj polovici XIX. stoljeća, prilikom stvaranja suvremenih država. Naime, na idejnom su se grozdu nacionalnog izgradile skoro sve suvremene liberalne države, te ono nacionalno, u vlastitom bogatom usadržanju, tako postaje njihova legitimacijska (pra)osnova u produciranju opstojnosti zajednice. Na području poretka političke vlasti nacionalna se država, prema mišljenju Ulricha Becka i Edgara Grandea, karakterizira s pet obilježja. To su: „prvo, neograničena suverenost prema unutra i prema van zasnovana na njezinu monopolu legitimnoga fizičkog nasilja; drugo, specifična birokratska racionalnost njezine organizacije i njezinih postupaka; treće, posebno načelo normativne utemeljenosti kojemu je uvjet visoka mjera sociokulturalne homogenosti – nacionalizam; četvrto, vlastiti postupci političkog sudjelovanja i demokratske legitimacije politike zasnovani na načeli reprezentacije; i peto, sve veći fon zadaća čija je jezgra dalekosežno osiguranje protiv individualnih i kolektivnih rizika”.⁵

Istina, mora se priznati da je kraj prošlog tisućljeća snažno načio i otvorio neke procese delegitimizacije suverenosti važenja onoga nacionalnog u državama. To se, prije svega, dogodilo u procesu globalizacije i jačanjem važenja međunarodnog prava i utjecaja koji iz toga slijede. Pa ipak, nacionalni se princip, koji posjeduje gore navedene značajke, snažno revitalizirao u zemljama koje su napustile socijalističku državnu paradigmu, u smislu da je ideolojska osnova za utemeljenje novih društvenih poredaka u srednjoj i istočnoj Europi nakon sloma socijalizma bila upravo višestruko obilježena

⁵ Vidi o tome u: Ulrich Beck i Edgar Grande, nav. dj., str. 49-50.

onim nacionalnim, bez obzira na to je li se i kojoj mjeri tom prilikom pozivalo na liberalne principe u konstituiranju državne zajednice.

No, naznačeni procesi i pojave pripadaju samo sferi socijalne *pojavnosti*. Stoga nam se čini važnim upitati se što je ono što se krije *iza* ove pojavnosti, ili što je u *biti* diskursa o bilo kojem obliku postojanja takvih društvenih odnosa i moguće recepcije manjina? Jednostavno, radi se o odnosu prema Drugome. Drugim riječima, posrijedi je odnos prema, u procesu društvene konstrukcije, uspostavljenom Drugom, koji se unekako ali u značajnome razlikuje od mene/nas. Sami, pak, mogući odnosi koji se javljaju prema tako konstruiranom Drugom u sebi jesu *viševrсни*, što onda znači da posve legitimno opstoji ne samo teorijsko-receptivni stav spram onoga Drugog, već se odnos prema Drugome ostvaruje i mnogoliko drukčije – i to prije svega kroz cjelokupno bogatstvo pulsiranja praktičkog aspekta u životu čovjeka, što onda znači da Drugo biva i objektom moralno-etičkih aspiracija kao i objektom etičke tematizacije.

Isto tako, značenje sintagme „onaj *drugi*“ ne mora pokrivati od mene različno biće samo u individualnoj ravni, pa makar ona sadržavala razlike u odnosu na individualnog drugog koje dolaze iz sfere kolektivnog (jezik, etnicitet, religija, običaji...). Naime, osim toga odnosa koji se događa u ravni Ja-Ti, nadaje se unekako utemeljenim onoga Drugog, naspramnog i različenog razumijevati i susretati i u ravni općosti, dakle kao svojevrsnu *drugost* u vidu kolektivnog subjekta. Tada je riječ o složenom i posredovanom odnosu Ja-Oni ili pak Mi-Oni. Sama mogućnost opstojnosti nekakvog susretanja Drugoga u vidu kolektivnog subjekta leži u tome što su idejni obrasci uspostave identiteta svakog socijalno determiniranoga bića u modernim društvima često puta, ako ne i isključivo, upravo grupni, te tako produciraju *drugost* i u jednoj apstraktnoj formi, koja se onda može recipirati iz diskursa veći/manji, ukoliko je situirana u jedan konkretni socijalni ambijent. Drugim riječima, uspostavljajuće identitetske matrice u jednom socijalnom miljeu, koje su često puta pluralne, imaju snažni kolektivni biljeg kao svoj proizvod na svoje članove (tzv. kolektivni identitet pojedinca u vidu jezika, religije, kulture...), ali ujedno omogućuje posredovanu opstojnost Drugoga u apstraktnom obliku, koji unekako vrijedi kao oznaka za gotovo sve članove određene grupe. Tako je, recimo, dovoljno znati neku kolektivnu odredbu (nacionalnost, religijska pripadnost...) da bi se netko pojavio kao onaj već „poznati“ drugi.

No, ono što je ovdje od presudne važnosti jest to da se, zbog postojanja pluraliteta identitetskih obrazaca, u ovim slučajevima socijalno determiniranih konstrukcija identiteta isključivo uspostavljaju *partikularne* razlike među ljudima, na temelju kojih su onda moguće vrlo različite diferencijacije između članova društva. Naravno, partikularnost razlika se ne bi smjele apsolutizirati, a što se tijekom povijesti i više nego često događalo, budući da onda nužno slijede podjele i diferenciranje prema paru prijatelj/neprijatelj, a na taj način trpi jedini pravi temelj ljudske jednakosti – ljudsko dostojanstvo.

Filozofija je Novoga vijeka iznijela ideju koja kazuje kako je bit čovjeka sadržana u njegovom ničim upitnom i ničim povredljivom *dostojanstvu*.

Dostojanstvo je čovjeka onda razumijevano kao temelj *jednakosti* među ljudima. Čini se kako je u Kantovoj filozofiji najjasnije i najodlučnije istaknuto dostojanstvo kao bitna značajka svake ljudske osobe – on je ljudsko dostojanstvo utemeljio u činjenici *pripadnosti čovječanstvu*, to jest u njegovoj tako određenoj *ljudskosti*.

Tim prije navedeno moramo imati u vidu, jer je odavno dobro znano kako svaka pojedina partikularna kultura, a takva je svaka nacionalna pa i religijska, uspostavlja strogu plauzibilnost zahtjeva za samo jednom, „svojom“ istinom, koja onda unifikatorno producirajući uobličuje vlastiti svijet, i to ne samo pojedinca kao takvog nego i cijele zajednice. Opstojanje čovjeka pojedinca u aktivnoj mreži takvog djelovanja identitetskih matrica u društvu uvjetuje i zadobivanje partikularnog kolektivnog identitetskog obrasca članova toga društva. Osim toga, producirajuća socijalna zbiljnost s takvom značajkom ima i pretenziju da ono *drugo*, a to znači, vidjeli smo, i drugačije koje zatiče u svom okruženju, asimilira ili na neki drugi, često puta brutalniji, način prisvajajući *isključiti*. To je stoga što se uspostavljane razlike hijerarhiziraju i apsolutiziraju, a temeljni supstrat čovjeka – njegovo dostojanstvo – ujedno se gubi u, umjetno izgrađenoj, „šumi“ partikularnih odredbi.

Sam, pak, proces uspostavljanja nekog identitetskog obrasca odvija se putem složene i viševersne socijalizacije članova zajednice, dakle, putem jednostavne čovjekove *pripadnosti* danom socijalnom okviru, koji se od najranijeg doba na posredovane načine raznoliko usvaja. Najznačajniji nositelji tih procesa jest država sa svojim bogatim i snažnim resursima socijalizacije, koja nije u etnokulturalnom smislu neutralna. Naprotiv – ona je glede toga i više nego pristrana.⁶ Za njezinoga, pak, građanina se onda kaže da je unekako a uvijek *ukorijenjen* u neki oblik partikulariteta (nacionalni, religijski, kulturni...).

Ono društveno uspostavljeno *Drugo*, rekli smo već no sada ga želimo izoštriti, ujedno se snažno nadaje i kao *različito*. Različito kako u oblicima pojavnosti, dakle u sferi socijalnog konteksta, tako i putem kolektivno određenog samorazumijevanja. Kada se govori o oblicima pojavnosti onog različito Drugog u jednom socijalnom ambijentu, obično se misli na razlikovne značajke koje se nadaju kroz kulturnu praksu, društvena obilježja, zatim položajem u strukturi i načinima ostvarenja društvenih uloga, raspolaganje s društvenom moći, uvriježene obrasce navika i ponašanja... Što se, pak, tiče pitanja vlastitog samorazumijevanja tada se obično ukazuje na utjecaje na pojedince koji dolaze iz sfere kolektivnog pamćenja, zatim iz korpusa društvenoga sjećanja, vladajućih ideologijskih obrazaca..., čije su posljedice mahom unificirajuće.⁷

6 O ovome je i više nego uvjerljivo raspravljano i argumentirano u studiji Willa Kymlicke *Multikulturalno građanstvo – liberalna teorija manjinskih prava* (Centar za multikulturalnost, Novi Sad 2002.).

7 Pa ipak, napominjemo da nam se onaj *drugi* uvijek čini ne takav kakav on uistinu jest, već takav kakav nam se samo *nadaje*. Naime, na stajalištu smo koje kazuje da spoznaja drugog takvog kakav on uistinu jest nije moguća. Ona nije moguća ne samo zbog manjkavosti vlastite spoznajne moći, što bi bilo neko klasično kantovsko stajalište, već i zbog toga što ono drugo u sebi sadržava jedan ne do kraja transparentan nanos. Drugim riječima, ono se samo čovjeku nadaje

U svim naznačenim procesima, još je uvijek utjecaj nacionalne države presudan, što otvara veliki broj problema u transnacionalnoj tvorevini kao što je Europska unija.⁸ Na primjer, ono se Drugo, koje je, opetujemo, i različito, ne percipira i ne razumijeva uvijek kao meni jednako, to jest često se ta mogućnost svodivosti na jednakost previđa zbog partikularnih određenja – njegovo ljudsko dostojanstvo jednostavno biva skriveno. Jedina osnova za uspostavu jednakosti među ljudima tako znade biti zatomljena. Zajedno s Gadamerom i njegovim hermeneutičkim nalogom tvrdimo da je odnos prema Drugome prije svega etičko pitanje: „Sebe razumjeti u svijetu. To znači razumjeti se jedan-s-drugim. I uzajamno sebe-razumijevanje, to znači razumjeti druge. I to je moralno, ne logički mišljeno. To je najteži zadatak uopće”.⁹

Pokušaj etičkog utemeljenja odnosa prema Drugom na tragu Kantova imperativa

Svaka moralno-vrijednosna prosudba djelovanja može se ostvariti polazeći ili od praktičkog subjekta ili od objekta. Ukoliko se polazi od subjekta djelovanja, na djelu je ili (1.) *deontičko* motrište – polazište je sloboda, pita se što trebam činiti, a otvara se prostor za dužnosno utemeljenje etike; ili (2.) *areatičko* motrište – polazište je u praktičkoj racionalnosti, pita se što trebam postati, a ovo etičko stajalište se može utemeljiti putem kreposti. Ukoliko se, pak, polazi od praktičkog objekta, imamo *konzekvencijalističko* motrište – polazište su posljedice moralnoga djelovanja, pita se što su posljedice toga djelovanja, a etika se onda utemeljuje posljedično. Drugim riječima, povijest etike pokazuje da se pitanje utemeljenja moralno-etičkoga fenomena može trojako riješiti: (1.) *areatički*, to jest putem kreposti – treba samo ustrajavati na kreposnom držanju,¹⁰ zatim (2.) *utilitaristički* – etika se utemeljuje radi čutnje korisnosti posljedica koje prate moralne radnje, ili

---

kao različito drugo, ali ne u potpunoj izvjesnosti znanja svega različitog, to jest takvog kakav on uistinu jest, već se radi, zbog izvorne netransparentnosti drugoga, o ograničenoj valjanosti naše predodžbe drugog, što je dakle klasično hermeneutičko stajalište, što onda za posljedicu ima i relativiziranje razlika te jedan otvoreni i dobrohotni pristup drugome.

8 Ističemo ovdje da nacionalno mnogostruka, a kulturno i religijski pluralna Europa do sada, na primjer, nije proizvela jednu kulturu sjećanja koja bi bila jedinstvena. U tom smislu, spomenuti Beck i Grande će konstatirati kako Europa, među ostalim, „još boluje od nacionalnog nesporenja sa samom sobom”, u nav. dj., str. 17.

9 Citirano prema Abdulah Šarčević, „Druga moderna’, ljudska perspektiva i istina”, u: *Vrhbo-snensia*, br. 2, Sarajevo 2005., str. 305.

10 Krepost je pojam koji označava čovjekovu moralnu *nastrojenost*, koja je usmjerena ka nečemu pozitivnome. Pojam, pak, *nastrojenost* nam se čini nekako najprikladnijim za prijevod mnogoznačnog starogrčkog pojma *hexsis* i latinskog mu prijevoda *habitus*. On označava viševrсно nastojeću *spremnost*, stanovito pripravno *stanje* čovjeka da moralno djeluje – svojevrsno *imanje naviknutosti* da se moralno djelovanje. To je, naime, specifična vrsta *htijućeg* raspoloženja, koje u sebi uključuje raspoloživu spremnost misaonog i voljnog dijela duše na *pristanak* na moralni sistem vrijednosti, zatim na *posjedovanje* najvišeg dobra, te na svjesni odabir tako određenog *djelovanja*.

pak (3.) *deontološki* – dužnosno utemeljenje u etici: moralno se mora djelovati iz dužnosti, koja svoj korijen duguje umu.¹¹

Prvo u povijesti izneseno deontološko utemeljenje morala, ono putem učenja o *dužnosti*, imamo u Kantovoj filozofiji. Važno je istaknuti da je moralno-etički nauk u nj primarno određen kako cjelinom filozofije tako i antropologijom. Naime, prema njegovome temeljnom antropološkom uvidu, čovjeka kao živo biće bitno određuje *um* – i na ovome će se aksiomu graditi onda cijela etička arhitektonika. Kao umno biće, čovjek se, slijedi tako u ovome nauku, i u svojemu moralnome djelovanju ima ravnati prema odredbama principa uma, među kojima jest i načelo *dužnosti*. Dužnošću se, pak, naziva onakvo djelovanje na koje je netko, dakako na temelju nečega, obvezan. Sama obvezatnost je, s druge strane, garantirana njezinim počivanjem na umnoj odredbi. Dužnost se, drugim riječima, unekako utemeljuje na umu. Inače, moralno je djelovanje u čovjeku moguće zahvaljujući njegovom iracionalnom dijelu – volji. Ona se, pak, određuje kao bitno slobodna – nju karakterizira stanje mogućnosti a ne moranja. Kao slobodna, volja ujedno isključivo potiče i jedini je neposredni uzrok nastanka moralnoga čina. Kada umni pojam slobode određuje htijenje, to čini putem (bez)uvjetno važećih *zakona*. To su vrhovni *moralni zakoni*, što ih svaki čovjek a priori ima u sebi po umu i kao takvi su posve neovisni o iskustvu. Po Kantovoj terminologiji takvi se zakoni zovu *imperativi*.

U Kantovoj filozofiji su prisutne tri odredbe kategoričkoga imperativa. Dva nalazimo u *Kritici praktičkoga uma*, a jednu u *Metafizičkim počelima pravnog nauka*. U *Kritici* imamo sljedeće formulacije: „Djeluj tako, da maksima tvoje volje u svako doba ujedno može važiti kao princip općega zakonodavstva“¹², pri čemu se maksima u ovome iskazu razumijeva kao *subjektivno* praktičko načelo koje sadrži opću odredbu volje; drugi oblik glasi: „Djeluj tako da čovječanstvo i u tvojoj osobi i u osobi svakog drugog svagda ujedno uzimaš kao svrhu, a nikada kao sredstvo“. Ovdje ćemo napomenuti da u Kantovoj etici i moralna svrha svoj korijen mora imati u umu, a moralna svrha *po sebi*, kao neupitna vrijednost, jest čovjek sam, to jest dostojanstvo ljudske osobe, koja se onda kao takva mora respektirati. U drugom pak spisu zatičemo sljedeći oblik kategoričkoga imperativa, koji je vrlo sličan prvom određenju iz *Kritike*: „Djeluj prema maksimi koja ujedno može vrijediti kao opći zakon“¹³. I ovdje, dakle, maksima kao subjektivno praktičko načelo umnim poopćenjem postaje moralnim zakonom. Iz svega toga slijedi da kategorički imperativ svoju *objektivnu* valjanost duguje upravo i jedino vlastitoj umnoj utemeljenosti.

Ukratko ovdje prikazana Kantova je etička pozicija tijekom svoje dvostoljetne povijesti bila podvrgavana različitim kritikama. Vjerojatno naj snažniji prigovori ticali su se njegove bezgranične vjere u *racionalnost* čovjeka

11 Napominjemo da postoji i stajalište da dužnosno, kreposno i posljedično utemeljenje etike ne proturječi jedno drugom niti se međusobom isključuje, već se, naprotiv, oni mogu i nadopunjavati, te da se jedino tako trovrsno „definitivno utemeljuje cjelovitost djelovanja“.

12 Immanuel Kant, *Kritika praktičkog uma*, Naprijed, Zagreb 1974., str. 64.

13 I. Kant, *Metafizika čudoređa*, Matica hrvatska, Zagreb 1999. str. 22-3.

i moguću učinkovitost uma na planu moralnoga djelovanja, što je na osobit način bilo osporavano u filozofijama navjestitelja dekadencije Moderne: Schopenhauera, Nietzschea i Kierkegaarda. Prigovori su zatim dolazili i putem ukaza na značajno odsustvo sadržajnih elemenata u njegovoj etici, to jest velika je manjkavost nalažena i u stanovitom *formalizmu* njegove etike, što čitamo u Hegelovim spisima. Nije, naime, uvijek jasno što treba biti konkretni sadržaj imperativa i kako on treba glasiti. Također, prigovaralo se i zbog stanovite *nepovijesnosti* kategoričkoga imperativa. To je, čini se, najrespektabilnije ostvareno u etičkom učenju Hansa Jonasa, učenju nastalom na svijesti o mogućem kraju života na zemlji. Na koncu, imamo prigovor iz suvremene filozofije koji se odnosi na to da su sve tri formulacije kategoričkog imperativa usmjerene na *osobne*, a ne na kolektivne djelatnike, što je posebno aktualizirano razvojem tehnike, suvremene države i korporacijskoga kapitala.

Pa ipak, u većini kritika nije radikalno dovedena u pitanje potreba, smisao i svrha postojanja jednoga kategoričkog imperativa koji bi trebao na principima uma i danoga vrijednosnog okvira određivati ljudsko moralno djelovanje. U tom smislu će spomenuti Hans Lenke ustvrditi kako „Kantov zahtjev za priznavanje egzistencije svakog čovjeka kao svrhe po sebi, a također umne prirode i čovječanstva po sebi (...) bez daljnega se može prenijeti u formulaciju jednog novog sadržajnog kategoričkog imperativa, koji će se odnositi na kolektivne djelatnike, uzeti u obzir vremenske horizonte budućnosti i postulirati egzistenciju čovječanstva“¹⁴. Drugim riječima, Kant je, formulirajući svoj kategorički imperativ, iznio postojan idejni i vrijednosni okvir, čiji se usadrženje, poželjno je, može vremenom mijenjati, to jest prilagođavati novim situacijama i izazovima koje pred čovjeka ispostavlja svijet.

U tom smislu, prvu čuveniju a sadržajno konkretniju reformulaciju kategoričkoga imperativa imamo u djelu Hansa Jonasa *Princip odgovornosti*. Kao što je poznato, Jonas u svojoj etici smjera ka obligaciji moralnoga djelovanja koja će računavati vremenitu, i to isključivo budućnosnu, dimenziju ljudskog djelovanja s ciljem očuvanja života na Zemlji. U tom smislu, u nj kategorički imperativi imaju sljedeći sadržaj: „Djeluj tako da učinci tvoga djelovanja budu podnošljivi s permanencijom pravoga ljudskog života na Zemlji“; ili negativno izraženo: ‘Djeluj tako da učinci tvoga djelovanja ne uništavaju buduću mogućnost takvoga života’; ili jednostavno: ‘Ne ugrožavaj uvjete za beskonačno daljnje postojanje čovječanstva na Zemlji’; ili opet pozitivno izrečeno: ‘Uključi u svoj sadašnji izbor budući integritet čovjeka kao su-predmeta svojega htijenja’¹⁵.

No, do sada je izostajala formulacija kategoričkoga imperativa koja bi smjerala na sadržajnu prilagodbu glede one povijesne situacije u kojoj je u ovoj radnji bilo riječi – etnokulturalne pluralnosti i posljedičnog gubljenja ljudskog dostojanstva u mrežama partikularnih određenja, prije svega onoga nacionalnog. I upravo to mi ovdje pokušavamo učiniti. Pri tomu, polazimo

14 Hans Lenk, nav. dj., str. 1095.

15 Navedeno prema: Hans Lenk, nav. dj., str. 1095.

od pretpostavke, koja se iz radnje dadne nazrijeti, da se moralno djelovanje uvelike odvija u sadržajnome okviru slike svijeta koju producira nacionalna država, u kojoj se ono drugačije ne percipira uvijek kao nužno dobro i u kojoj je čovječnost čovjeka počesto izgubljena od partikularnih određenja. Stoga posve razumljiv biva sljedeći nagovor glede aktualne zadaće filozofije: danas je potrebna etika koja nadilazi nacionalni model mišljenja, koja u svojoj slici svijeta radikalno iskoračuje iz nacionalne egocentrike i nacionalne egomanije i koja svodi ono nacionalno na, za moral, posve efemerno. Preciznije rečeno, pred etikom stoji zadaća da se unekako opetovano revitalizira kozmopolitizam – i to prije svega u smislu da se nastoji ono Drugo, koje je etnokulturalno različito, prihvatiti kao jednakovrijedno s vlastitim.

Jedan od, čini se, prvih koraka u tome smjeru jest da se identitetski okvir koji tvori nacionalna država posve relativizira glede vlastita važenja – nema isključivanja prema kriteriju etnokulturne partikularnosti već se moralno odnošenje prema Drugome mora svesti jedino na odnos prema čovjeku. Riječju, neapstraktni, konkretni čovjek mora se deapstrahirati i svesti na svoju ogoljenu bit – dostojanstvo. Na taj se način priznaje ne samo valjanost i mnogostrukost identiteta čovjeka već se jednostavnije, vjerujemo, dolazi do ljudske biti – njegova dostojanstva. Drugim riječima, mora postajati i sukladna deapstrahizacija pojma čovjeka glede (pre)poznatih etnokulturalnih konkretnosti – u moralnome djelovanju mora se moći jedino govoriti o čovjeku kao takvom, a njegova partikularna određenja ne smiju biti prepreka tomu. To, pak, konkretno činimo svodeći ono partikularno na jednako prilikom vrednovanja kako bi izvukli ono bitno – ljudsko dostojanstvo – kao glavnu referencu u određivanju moralnog djelovanja usmjerenog na Drugo koje je, opetujemo, različito. Držeći se ovih idejnih polazišta, smatramo kako bi jednoj, u radnji iznesenoj, intenciji i naznačenome sadržajnom okviru primjerena formulacija kategoričkog imperativa mogla imati sljedeći oblik:

*Djeluj, kao partikularno kulturno određen, tako da u odnosu prema isto-vrsno konkretno usadrženom Drugom i/ili takovrsnim Drugostima **pristupaš** neprinudno i preuzetno; da u susretanju kao jednakovrijedno **prihvaćaš** ono što je nje(=i)ma vlastito; te da prospektivno u **djelovanjima** uračunavaš njihovu/e razliku/e ne kao prijetnju već obogaćenje.*

Naime, ovakva sadržajna formulacija kategoričkoga imperativa ima na samome početku iznesen princip *proaktivne dobrovoljnosti* u pristupu prema Drugome koji se nadaje moralnom djelatniku kao bitno različito; u drugom dijelu sadržan je princip *dobrohotnosti* glede prihvaćanja Drugoga i da se ono različito poima kao svoje; i na koncu imamo princip *razumijevanja* Drugoga kao različitoga isključivo kao dobrog, a što se stavlja u funkciju budućnosnoga. Također, u našoj se formulaciji kategoričkog imperativa uvijek govori i u množini, čime se udovoljava i kriteriju kolektivnoga, koji na različite načine može figurirati u moralnome djelovanju – od slike svijeta do uračunavanja u razlog djelovanja! Na ovaj način, nadamo se, uspjeli smo, prihvaćajući postojeće pravilnosti i relacije u svijetu, iz svijeta samoga formulirati kategorički imperativ koji u temelju referira na ljudsko dostojanstvo.

**PJESNIČKI GLASOVI
NA ŠOKAČKOJ IKAVICI
U BAČKOJ**

Josip Dumendžić – Meštar

OTIMANJE

Čegagod se u dobroj
namiri vato
otimalo mu se
bižalo iz ruku
ko tuđe od tuđeg.
Razbišnjen kreto naslipo
u nove poraze
srljo u nadi
da cilj se smiši
da je na dovat ruke
samo ga zgrabit triba.
I tako, batrgajuć
kroz cili život
nako ojađen
pod trošnim plotom
zagrljo smrt
a ni mu se
otela iz ruku.

NASLIDNICI

Po polak naslidlili od talovanog,
od mukom sticanog
u znoju njiovi.
Stariji oma nadomećo
uvećavo rpu
ko rčak skupljo
većma i vištije od njegovi.
Mlađi počo rasprodavat
a ondak
trećinu birtašima
trećinu bandi
trećinu profrčko na karti.
Fala Bogu,
imo je brata
imo je di otić
di pojist

di ostrisat suze
nad škatuljom
izblidili slika.

KOMENCIJA

Vabljen i namamljen
brez svog poroda
dao se u starosti
s gazdašagom na plećima
svojima na komenciju
lipim ričima milovan.
Drugi mu divanili
da ni vridno
mudrom sticat
nit ludom ostavit.
Ajak, slušo nije,
uviren da će ga njegovi
čerez sermije
ranit i doranit.
Friško se kajat stao
al ni imo kud,
pokvarit u sudu ni mogo
a i kome na oči
od sramote.

STICANJE

Stico, a imo
baš prikoviše imo
ko da je sirčetaš
od jutra do sutra.
Zbrajo i oduzimo
fiškal mu ravan
ni bijo
al ni za mali prst
onaj najmanji.
Bolje već ducu
tapšo buđelar trbušast
u stravu sutrašnjeg dana
u grču alavosti.

Ondak
strefilo ga iznenada
s neba u rebra
povuklo drugoj obali
a ni stigo
ni veslo kupit.

TAKA KAKA JE

Svi dobro znali
da ni birala ni vrime
ni misto
ni čeljade
već plečkala
uzduž i popriko
raneć dušu
iz potrebe prike.
Nemilice ričima
ošinit ko kandžijom
navik je tila,
tribalo je ispunit sebe
u sebi
da praznina
ne bi zvonila prazno.
Ko vidovnjaci
furtom divanili
kako joj se dada
privrće u grobu
jedino nisu znali
na kog se bacila
taka kaka je.

Josip Dumendžić – Meštar (Bođani, 1951.), poljoprivrednik. Maturirao je u klasičnoj gimnaziji „Paulinum“ u Subotici. Pjesme piše od 1966., a objavljuje ih svojedobno u listu *Borovo*, u katoličkom mjesečniku *Zvonik*, kalendaru *Subotička Danica*, *Hrvatskoj riječi* i somborskom listu *Miroljub* te u zbirkama *Lira naiva*. Koautor je dviju zbirki pjesama grada Vukovara *Četvrta smjena* (1980.) i *Kriješnice* (1982). Autor je zbirke pjesama *Šokačke radosti i tuge* (2001.) i knjige pjesama za djecu *Čudan ovaj bili svit* (2012.).

ŠOKAČKA RAPSODIJA

Ima jedno misto di sviću najlipša jutra.
 Jutra poput svile.
 To je misto di su kadgod u zlatnomu
 ruvu kolo vodile vile.
 Sonto moja, dojću ti u karuca na krilima snova,
 kad zora zabili od očeva dvora.
 Darovaću ti pismu satkanu samo za tebe,
 zamotanu u sićanje i ljubav što boli.
 Odjekniće pisma, i riči nevine:
 ko molitva sa oltara, ko kajanje, pokora,
 ko dičji smij sa šlingovana vankuša iz duvara.
 Život prošo ko kad trepneš,
 a sanje ne dadu mira.
 Kažeš, dobro došla pod krov mladosti
 tu, di su moji stari prvo zasijali sime.
 Odatle nikad neće zatrt se Abelovo ime!
 Još tijo ječi pisma, riči zastale u grlu.
 Strune se pokidale, ognjište ugasilo.
 To je sad sokak brez imena, kuća brez broja,
 a ja ispijam kalež gorčine i bola.
 Poslidnji list se otkinio sa grane
 zgazit slučajnim prolaznikom
 i suza kad izblidi, vrime će izličit rane.
 Mislila sam da ću vično udisat meris
 toploga kruva misit materinom rukom
 slušat riči stare vikovima, i viru u nebo
 grijanu srcom.
 Al vičnost nije na zemlje.
 Ona je u Bogu i zoto ti poklanjam
 ove kitice pisme, Šokadijo moja,
 poklanjam ti pismu ko najlipšu rapsodiju
 to je jedino što sad mogu.

ŠOKAČKA VILA

U kiku moju uplela se jesen.
 Ona mi tiši jel ostala je pisma,
 što sića na mladost i ditinstvo

što sića na radost.

Ja ću tijo, polagano selo moje milo,
neću ti budit, ti šokačka vilo.

Kad bi znalo koliko ti toga imam kazat.

Nosim ti pola duše na dlanu
i suzu koja mi je otvorila ranu.

Šapćite mi vi zvizdice male.

Ima l' prela, pisme i veselja?

Ima l' prvoga i drugoga zvona
na oltaru bile ružice i drage mi zornice?

Pripovidaj, misečino, bečarino stara!

Sidu li bake na sokaku, pune svakaka divana?

Ide li se upodol na molitvu
kod sv. Ivana?

Nosu li se ljope na šećere, i pršnjaci
na gledalca mala?

A čakšire od somota na vezene grane?

Pravu li se još vinčiči od svakaka cvita
u žetvene dane?

Šokačka rumena zoro, pošalji mi pismu
što pivu slavuji, pošalji mi kapljicu rose
i kapljicu znoja sa njiva i livada
moji pramdidova!

Curo moja, nemoj tužit nek ne dreči
tvoje oko milo.

Sve što pitaš toga više nema!

To je, dušo, jako davno bilo!

ČUVARICE NAŠI SNOVA

Oj Šokice moja mila, ti lipoto
šokačkoga roda, ponos oca
majke svoje, ponos roda
šokačkoga.

Ti si prid oltarom stala,
Svevišnjemu zavit dala
da ćeš čuvat život cili
običaj i govor mili.

Ovu pismu tebe pivam
ti šokačka majko naša

čuvarice naši snova
blaga naši pramdidova.

Zelenu se naše grane,
još se piva dok ne svane
još se čuju tamburice
još se čuju pudarice.

Iz priškrinjka suza zasja
sa ormana gunja miri
oj, Šokice moja vilo
bile ruke sad raširi.

DIVOJAČKA TUGA

Rujan stigo. Sokak se okitio zlatom.
Enge podvikivu, svatovi prolazu
srce pamti rascvalu trišnju, tvoje crne oči
di smo prolazili ugazitu stazu.

Sićaš li se kad si moje kike
misečinom pleo
na virnost svojom dušom
i srcom se kleo.

Bili šlajer druga je nosila
pisma bez glasa ostala, egeda
brez žica zajedno sa mnom tugovala.

Prodo si se za vrance, livade i njive
taloškinja srce ti sledila.
Zaboravio si kad si reko da sam
samo tvoja bila.

Na vankušu što sam vezla samo
za tebe i mene, sad samo
stručak zelenoga ružmarina vene.

I sad ti tražim međ cvitovima trišnje
ni njoje nema više, samo zelena
trava uspomenom diše.

Sve ove godine tužne su bile
suze se moje u zrnje nizale

brez onoga kojega sam voljila
rumene zore više nisu svanjivale.

Ne pamtim jeseni više što su prošle
naslagane bore tugu mi sakrile
u njima su urizane riči sto su lažne bile.

Požutili upleti, divojačko ruvo
potavnile pule žute i srebrene.
Svaka jesen sa kišom što dojde
podsíća samo na tebe i mene.

BAGREM BILI

Procveto je bagrem stari od nekoliko desetljeća
svaki cvitak njegov bili na ditinstvo mene síća.
Stani vitre nemoj kidat bagrema mojega grane
nemoj nosit uspomene u listove zapisane.
Nebu pod oblake raširio ti si krošnje svoje
pa ne čuješ umorne korake moje.
Komu sad lada praviš bagreme moj bili?
Kuća i dvor pusti su ostali
nema više roditeljskog doma
samo miris cvita, síćanje i uzdisaji.

Marica Mikrut (Sonta, 1953.), umirovljenica. U Somboru je završila srednjoškolsko obrazovanje, gdje i sada živi kao umirovljenica. Pjesme su joj objavljivane u kalendaru *Subotička Danica* i katoličkom mjesečniku *Zvonik* te u zbirkama pjesama *Lira naiva*.

Željko Šeremešić

ZEMLJA

Moja
prosta, žalosna i rodna
crni nokti vazda ju nosu
gutam ju ko zlatni prav
zapinje i škriplje u grlu
žuljevita ruka želju piše
saginje se tilo
šapće tišina
sve što j bilo
čuju se vikovi
pripovička brez kraja
škriplju štrange
dada cuje grišno
u mislima glasno traži oprost
križ na po puta
život mu se klanja
raspeta ljubav molji
traži, daje, nudi
jara palji muku
zemlja, nebo, gori, kipi
nasliliti kajasi miluju muku
ovoj zemlji kraja nema
tražim ga ko slipi.

OBALA SNOVA

Matica nosi umorno veslo
duša u nosu kraju privodi muke
primila mi smerno obala tiha
nemoćan stiščem njezine ruke.

Pod glavu mećem vikove
ko da u snu svitlost će doć
sinja mi ladom tilo kripi
dušu opija poželjita nemoć.

A san ko najluđi dan
u njemu stižem di sam već bio
odem tamo di sam od uvijek tjo
dotaknem ono što ne bi smio.

Nuz usne otiču slatki snovi
ne želji svitlost vidit oko
matica mi čeka ko sudbina
snovi u snu dišu duboko.

SANJAM

Ja sam prav
prav od prava
crna zemlja.
Kišu blagu, potijanu
kako srića raste
godinu rodnu.
Ja sam ništa
ništa od ništa
više od tog.
Sanjam visine
krila Gabrijela
glas i mir
majkinu ruku
blagoslov.
Ja sam sve
bogati siromak.
Plaćam ocu
život mi je njegov
od vika
sanjam
živim.

IMA JEDNA RIČ

Kraljevske krvi
zrnu piska naminjita
ko pogled prvi
ne poznaje kraj svita.

Virna križu
na zemlji i nebu
prid njom gmižu
lanci zebu.

U nje živi svitlost
put je u mraku
kamen je i kripost
grije nadu svaku.

Njom se usne častu
miluje bolna rana
iz nje životi rastu
želja je svakog dana.

Suza je i smi
od mira i rata
neprižalit gri
otvara sva vrata.

Ispovidam se njoj
sve moje poklanjam
s njom sam svoj
budan ju sanjam.

Digne mi u visine
zaminji noć i dan
zaboravim ime
budem i jadan.

Zalud ju prizivam
ne mogu zaboravit
molitvom kazivam
ona će mi ozdravit.

KIŠA ĆE

U tragu svitlosti kraj
nebo se stavnilo
kiša još ćuti
meris joj vitar nosi.

Zemlja nebu vapi
raširiti ruka grli beskraj

zagrobna tišina čeka
molitva brez riči prosi.

Digod u visina škriplje
ko da se kapija otvara
konji vrani stižu
vrime bisno prkosi.

Božja se ruka diže
u trenu strilju zaiti
prasak i polegnita trava
lice se kišom orosi.

Manje poznata riječ:

sinja – sjena

Željko Šeremešić (Monoštor, 1964.), diplomirani pravnik. Studij prava završio je u Novom Sadu. Radi kao tajnik u osnovnoj školi u Bezdanu. Predsjednik je Kulturno umjetničkog društva Hrvata „Bodrog“ u Monoštoru. Pjesme piše odnedavno, prve je objavio u knjizi *Lira naiva 2012*.

Zlatko Gorjanac

CIRENCI

U zemlje utkane godine i godine
rada, muke, nevrimenta, tuge...
Ljutnje su bile tvrde
al je stojo narod moj.
U zemlje tila slomita
od boli, patnje, rata i kuge,
duša je čekala svitli danak svoj.
Na čelu duboke brazde;
svaka je jedan put
a put neprigledna slika.
Uvik sluge, nikad gazde
od čovika do čovika,
od vika do vika.
I vična čežnja za vremenom dobrim;
za kišom, za suncem,
za godinama rodnim.
I padovi i podizanja
ko Šimun Cirenac
nevoljko križ uzimaše,
na križ paora natiraše,
strpljivo ga je nosio narod moj
i sad ga nosi
kroz trnje, kroz drače,
dok se bol priljiva iz čaše.
Al opet se moljtitva i pisma čuje
i kad se pod križ spada,
i kad se znoj sa krvlju miša,
i kad duša plače.

TREĆE STVARANJE

Misto je moje Bog odredio,
a kolivka mi draga, drvena, šokačka,
prašnjavi putevi tragova puni,
stope još tražu prostranstva dugačka.
Tu sam stvorit, tu u ravnice
međ rastovljem, zemljom, vodom, međ žitem zlatnog sjaja,

koliba mi moja taman,
a koliba mi selo cilo
u ćenjar bili zagrnito,
sjajem šljoka posuto od gornjeg do doljnog sokaka.
Kaldrmom se misečina keru
kad otal prođem,
a pendžeri nebo upiju, svaki se oblak u njima obznani.
Najlipše tu mi je, tu di sam stvorit,
di mi ditinjstvo prošlo u mahu,
di vitrove sam bosonog ganjo
di sam se smija dičjeg naslušo i pisama lipi napivo,
di mi je inje slike vezlo i di su mi moji
na pravi put naputili.

Drugi sam put stvorit na druge strane,
seljačka mi kola odnela dalje.
I di god sam po svitu koraco,
u čega god obuven bio,
uvik su šule zemlju gazile,
a zimi praporci zveckali na snigu.
I tuđe mi kuće na moje ličile,
na moje stare, trskom pokrite
i puteve sam ove zanašo
da budu ko moji krivudavi
i sokake ove razbacivo bez reda
i prolaznike u kaputa u šokačka ruva sprimo,
na noge im nazuvo cokule,
a šeširima s ruzmarinem pokrivo im glave,
da svit moj i ode bude, u tuđine mi daleke.
Ošo sam, a doboko ukorenit osto.

U treće dobi opet sam stvorit
i u te ću dobi progovorit,
divanima mojim naslikat slike
da dica prave boje raspoznat možu,
da ponos ostane, makar je i zadnja zemljana kuća
sa zemljanim pravem spravita.
Da šokačka rič ostane
makar tek zapis o njoj progovara.
Da novo postane u svitu ovom
iz kojeg ću bosonog, opet, prašnjavim putem krenit
i vratit se tamo otkal je sve poteklo.
A rič nek ostane,
rič nek živi
i kad posut budem pepelem sivim...

ČISTILIŠTE

Tio bi mir ositit, dok odam kroz maglovite sokake
lišćem se prikrit, izać iz rake i leniju novu utrt.

Ta nije život smrt.

Smrt je privid i pripovid samo
u ovim mioljskim večerima
kad se čežnjom nebo z dušom veže,
kad kerski lavež noćom para,
kad noge olovne do kolina tonu,
kad mi je teže i teže...

Tio bi mir ositit,
otrgnit se od korova,
i it dalje putem kroz lišće,
opalo, sveže.

U ovom mraku, ko da svitla nikad bilo nije.

I sviće na vr stupova ćutu
u trudu da prospu svitlost žutu.

Ničeg nema...

Prolazu kuće i isprid pruće
i zidovi i cigle...

Bojim se.

Moje korake kogod čuće.

Al ko?

Nema ljudi...

I ovo selo čeka uskrsnuće.

Slab je vitar da bi zvono u zvoniku pomerio.

Slabe su nade da bi se žamor čo,
da opet dan bi došo...

Tu je križanje.

Staze ko raspelo.

Zatvorite kapije.

Nema ji ko kitit

u tišine gluve pune stra...

Tio bi mir ositit,

otrć se od zla

koje napast lažnu u ime mi plete.

I bio bi dite,

nevino,

sa suncem u kose,

dite u trku kroz jutarnje rose...

Šta još živote od mene išćeš?

Bičevi dušu krvaru mi stalno.

Dokle da odam kroz ovo sveže lišće
i mislim na vrime nestalo davno?

Ovo je samo moje čistilište.
Jesen je crtež u pepelu mekanom
mojeg srca izvor i ranilište.
Otiću kući i pokrit se dekom...

Tio bi mir ositit posli koraka i dubokog sna.
A nada nek bude moje piće.
Ta, tio bi mir ositit
i gledat kako novo jutro sviće...
Zauvik miran... daleko od zla...

VRIME

Ne ostavljaj vrime u kojem živiš
koje se prostrlo ko ponjava šarena pod tvojim nogama.
Ne gazi ga, ne cuj ga, ne pljuj ga
ne privrći očima svako jutro.
Ko grlica, ugnjzidio si se u tom vrimenu,
il ko plašljiva kukavica, što od sjene svoje biži,
od lepeta svoji krila i granja koje s liščem spada.
Vrime bez okova, vrime tvoj prostor
vrime tvoja nada.
Danas je juče, a sutra – danas, ne ostavljaj vrime stvorito
za nas,
za snivat, za pismu kazivat, za smijati se i plakat
za bol bolovat, za odat, kruva podat
al dušu ne prodat.
Ne daj se slugama sumraka
u kojem se ni lica istinski ne viđu
u janječim runima zagrniti
ni smijati se ne znu, nameću svađu
srdžbu raširu ko njive u parlogu
dok pivu Bogu, klanju se vragu.
Vrime je tvoje za tebe stvorito
u njem odaj al ga ne gazi,
ponesi svoje ko zdilu grozdova
ko šaku zemlje i žita zlatnog,
ponesi svoje što tvoji su čuvali
dok gladni su grcali suze.
Pa oš sad sve zgazit?
Vikovma se nosilo svoje

vikovima ista miso, plemenita rič
lipa rič iz vrtloga drugog vrimena
prineta do danas, usadita u tebe.
Oće li isklijat, ili ćeš to sime zasut ričju tuđom
da preci se tvoji u grobovma privrću.
Ne daj se dušo šokačka
ne daj se ponosu otaca
ne daj se svitu plemeniti
već privati vrime, ovo novo vrime
moderno, europsko, tranzicijsko
privrtljivo, planinsko, nizijsko...
Uzmi vrime, raspolaži njime
uzmi vrime koje se prostrlo
ko ponjava šarena pod tvojim nogama
kako je da je, tvoje je.
Al ga ne gazi.

ZEMLJA

Nebom plavim plovu ptice
izdanci mladi niču na njive
o, što je lipo to zemljano lice
što u grudma mojim i diše i živi.

Duboke brazde beskraje nižu
blagoslov Božji crnicu dira,
vrhovi šuma nad zemljom se dižu
naklonom prolazniku daruju mira.

Sve diše, živi, a ipak je tiho,
mirisi polja pisme mi nudu.
Zasviram primom, divanim stihom
slike ditiinjstva u mene se budu.

Oro ti dida, ljubio dada
puno si znoja težačkog pila,
pa ko ti ne bi voljio sada
i predma kada ko kriv si bila.

Nije ni čudo da ljubav je taka
jel i sam čovik od zemlje je stvorit.
U zemlje duša, u zemlje i raka
di će se tilo u prah pritvorit.

Spavaj mi zemljo i kad sam daleko,
kada nas lažne granice dilu.
I uvik mi čekaj i ja sam čeko
da opet zaspem u tvomem krilu.

Manje poznate riječi:

ćenjar – vrsta platna, veza
šule – laka obuća

Zlatko Gorjanac (Sombor, 1974.), novinar i glazbenik. Osnovnu školu završio je u Bregu, a srednju tehničku u Somboru. Početkom devedesetih osniva rock grupu „Čuvari vremena“, za koju piše glazbu i tekstove. Pjesme su mu objavljivane u katoličkom mjesečniku *Zvonik*, kalendaru *Subotička Danica*, somborskom listu *Miroljub*, u knjigama stihova *Lira naiva*.

Anita Đipanov

... ŽIVOT U TEBI (ŽIVOT U PISMI)

Tu,
di zemlja pod mojim nogama ječi
i nebo iznad mene krpa srce,
di slidim svoje najdublje želje
sudbina života ispisana je
divanom kojim živim...

Tu,
di ne tražim izbor niti riskiram
mirim se s trenom,
u potpunom miru sa sobom i drugima,
nosim se snagom vlastite volje
da radost i ludost
sva nežnost i grubost
ne ostavu rđav trag...

Tu,
di skupljam misli
slušajući glas svog srca
zapisivam na komadiće papira svoje osjećaje,
koji sjaju ko iskre
osvitljavajući svemir na moj način.

Tu,
di su tila naši ogrtači,
tek tajna skrovišta u kojima krijemo sebe,
dobro upakovana u kosti i tkiva.
Tila, ponekad skrovišta,
ponekad tamnice naši duša.

U PISMI SMO ŽIVILI

Ja ću plesat za tebe
sam noćas sprimita u misećinu...

Pivaj mi sanjaru, sine šume i tišine
snivaj ples

ko plamen na vitru,
ko val
i nek lišće oko nas
piva sa tobom
pismu života
za nas...

Pivaj sanjaru, zarobljeniče ljubavi i tuge
nek riči ne budu uzaludne
stihovima svojim
otključaj vrata
di moj stih
čuti
tugom zaključan...

Tu i sad
ogrni zastavu mog srca
slomi krhku dušu u meni
da stvorim stih
za tebe...

Pivaj sanjaru, ko posljednji preostali jedrenjak
na bljeskavom vitru kad se
odupire od ove lude ljubavi
isti plamen život nam žari
iako
kormilo koje vodi
sudbini, nije u rukama našim...

Pivaj sanjaru, sam noćas za mene,
jer ja zorom odlazim
eh... nema pomoći
dah će mi jutro iz nedara otet,
ja sam ona čije će ime sam u pismi ostat
čipka od svitlosti što život tka u oblacima plavim,
vitar što dolazi i odlazi,
divojka sa krilima lakim
i lutanja
u grudima što nosi...

Pivaj sanjaru, i ne tuguj
u pismi smo tili i živili,
sad kad odlazim
neću plakat
i sutra će moje zime
šapatat tvoje ime

i stihove neki
samo nama znani
soneta...

ALEJE NEBA

Zovem ti,
zbog neizgovoriti riči koje čekuju pravo vrijeme da ti čuješ.
Zovem ti,
zbog svih staza koje bi napravili kraj obala voda
koje svojom lopotom mame samo one
pomalo divlje i neprilagodljive...
Zovem ti, suncem i kišom
još mogu u zenicama da ti sakrijem.
Zovem ti, zorom i noći
zbog ptica i neba u beskrajnom moju snova
zbog smijeha i suza kad tvoja rič blaga odjekne u snu.
Zovem ti, zbog jednog sada i vama
i zaboraviti ruku u zagrljaju kad se sritnu na sokaku prolivajući sanjariju.
Zbog ptica i tuga kad na ramena bolna sletu.
Zbog merisa kiše i naših tragova u pisku vremena,
skupitima u krila noćni bdenja.
Zovem ti, daljinom u pogledu, mladosti u prolazu,
uramitom slikom tvog brižnog čela,
dok čekaš blagoslov nerazumne tišine.
Zovem ti, likom koji stvaram,
primajući cipele kojima ću odat alejama neba.

I BUDI...

Pomisli, samo pomisli
koliki svemir u tebi živi.
Pomisli, samo pomisli
kako jedan čitav svijet
živi u jednom biću.
Biće u svitu ko kaplja vode
a u tebi čitav svijet prebiva
i niko si, a sve si
i vazduh i voda
i nebo plavo
i možeš biti sve što poželjiš.
Ne budi samo
usahla travka pored puta
možeš učiniti male a velike stvari,

ako znaš voljit...
jer ponekad si poseban...
i šta god rekli uvik si ono što jesi...

I ako si kamičak otkinit od kamena
budi kamičak bezgraničnog prostora,
ako si malena zvizda bez imena
budi zvizda velikog svemira
ako se iskra čuda budi u tvojim grudima
ti čudo budi
početak i kraj jednog trajanja...

Anita Đipanov (Sombor, 1987.), dipl. kineziolog. Osnovnu školu završila je u Monoštoru, a nakon srednje medicinske škole u Somboru diplomira na Visokoj medicinskoj školi u Beogradu. Članica je pjevačke skupine „Kraljice Bodroga“ te literarne sekcije u KUDH „Bodrog“ u Monoštoru. Prve pjesme je objavila 2010. u zborniku *Lira naiva*. Zastupljena je i u zborniku pjesama *Preobrazba zrna* (Rešetari, 2011.), kao i u *Iskre vječnog sjaja*, udruge pisaca i pjesnika „Tin Ujević“ (Gunja, 2012.).

**HRVATSKO-SRPSKI
KNJIŽEVNI SRAZ**

Žarko Paić

IN MEMORIAM – MIRKO KOVAČ (1938.-2013.)

Bio je književnik čija djela preostaju svjedočanstvom ljepote i sklada, ljudske avanture u ovom svijetu u kojem umjetnost nadilazi prazninu života i nemoć egzistencije. Pamćenje nas obvezuje da mu posvetimo najuzvišenije mjesto u našim riječima i tišini odlaska. S njime nestaje ono najbolje u svim našim kulturama na prostorima jugoistočne Europe. Ostaju njegove knjige kao zavjet slobodi stvaranja i kao otpor pustoši u nama i izvan nas. Od *Elite gore od rulje* do *Grada u zrcalu* tragamo za smislom labirinta života i umjetnosti kroz koji nas Mirko Kovač vodi poput Vergilija Danteovim *Paklom* ostavljajući nas, naposljetku, same i slobodne da odlučimo hoćemo li dostojno proživjeti vlastite snove uzdignuti nad ponorom ili postati dio mase koja slavi svoje idole uz bubnjeve i zastave nacije, rase, plemena u znaku beskrajne dosade i neizmjerne okrutnosti.

Rođen je 26. prosinca 1938. u Petrovićima kod Bileće, Bosna i Hercegovina. Jedan je od najznačajnijih suvremenih romanopisaca, pripovjedača, književnih esejista, dramskih pisaca i filmskih scenarista na prostorima bivše Jugoslavije. Pripada podjednako srpskoj, crnogorskoj, bosansko-hercegovačkoj i hrvatskoj književnosti. Kovačevo određenje problema identiteta pisca u multikulturalnome svijetu odlučno je istodobno i za razumijevanje njegova vlastitog radikalnog odnosa spram nacionalizma, šovinizma i patriotizma modernih ideologija. Riječ je o piscu radikalne hibridnosti identiteta.

S onu stranu nacionalne isključivosti i izvan apstraktnog kozmopolitizma pitanje identiteta za Mirka je Kovača djelotvorni način nepristajanja na bilo kakvu predodređenost nacijom, podrijetlom, „čistoćom“ etničkih izvora. U njegovim esejističkim tekstovima jasno je određena takva bastardna pozicija suvremenog intelektualca i pisca: biti istinski autentičan pisac znači ne pripadati kolektivnim opsesijama identiteta.

Studirao je na Akademiji za kazalište, film i televiziju, odjel dramaturgije, u Beogradu. Svojom prvom proznom knjigom *Gubilište* iz 1962. otvara estetski i poetički svijet modernog i postmodernog bavljenja metafizičkim pitanjima književnosti kao etičke avanture. Taj kratki roman doživio je ideolojsku i političku osudu zbog „nihilizma i pesimizma“. Književni kritičari

u bivšoj Jugoslaviji bliski staljinističkome modelu prokazivanja pisaca zbog zapadnjačke dekadencije u romanu su prepoznali političku alegoriju protiv Titova poretka totalitarne vladavine. Cijele 1963. godine Kovač je proživljavao hajku zbog tog romana. Već 1965. objavljuje roman *Moja sestra Elida*, potom 1971. roman *Životopis Malvine Trifković*, koji je dramatiziran i premijerno izveden na sceni beogradskog *Ateljea 212*.

Poput romana *Gubilište* i roman *Životopis Malvine Trifković* imao je iznimno zamjetnu književnu recepciju osobito u Švedskoj. Preveden je na engleski, francuski, talijanski, holandski, mađarski i švedski jezik. Tri izdanja doživio je u Švedskoj, a u Francuskoj je objavljen u džepnome izdanju u ediciji *Rivages poche*.

Zbirka novela *Rane Luke Meštrevića* (1971.) dobiva nagradu u Srbiji *Milovan Glišić*. No, dvije godine poslije nagrada mu je oduzeta, a knjiga je povučena iz knjižara i knjižnica. Dopunjeno izdanje istoimene zbirke novela izlazi 1980. Novoj pripovijetki iz navedene knjige „Slike iz porodičnog albuma Meštrevićeve“ dodijeljena je *Andrićeve nagrada*. Zbirka pripovjedaka *Nebeski zaručnici* objavljena je 1987. i za tu je knjigu autor dobio nagradu izdavačke kuće BIGZ iz Beograda.

Mirko Kovač objavio je 70-ih godina nekoliko svojih najinovativnijih i književno najzrelijih knjiga u Zagrebu, gdje je živio nekoliko godina nakon hajki u Srbiji povodom njegovih prozних djela. Tako mu foknerovski intoniran, kratki roman *Ruganje s dušom* izlazi 1976., a *Vrata od utrobe* 1978. za koji je dobio *NIN-ovu* nagradu kritike iste godine, potom 1979. nagradu Željzare Sisak te 1980. nagradu biblioteka Srbije za najčitaniju knjigu. Roman *Uvod u drugi život* objavljen je 1983., a *Kristalne rešetke* izašao je u Sarajevu 1995. Pod nazivom *Rastresen život* 1996. izlazi u Zagrebu „novi roman“ kao persifliranje, nadopuna i novo ispisivanje/čitanje romana *Uvod u drugi život*.

U sarajevskoj *Svjetlosti* prije raspada Jugoslavije i ratova 1991.-1995. objavljena su mu *Izabrana djela* u šest svezaka (romani, novele i pripovijetke). Hrvatska izdavačka kuća *Fraktura* otpočela je s objavljivanjem Kovačevih izabranih djela u dvanaest svezaka. Taj poduhvat uključuje novelistiku, romane, drame, eseje, memoaristiku i autobiografske zapise.

Zbirka književnih i eseja iz područja kulture i politike naslovljena paradoksalno i alegorijski *Evropska trulež* 1986. nagrađena je *NIN-ovom* nagradom *Dimitrije Tucović*. Drugo i popravljeno izdanje iste knjige naslovljeno *Evropska trulež i drugi eseji* izlazi u Zagrebu 1994. Knjiga publicističkih tekstova *Bodež u srcu* objavljena je 1995. u Beogradu, a *Cvjetanje mase* u kojoj Mirko Kovač povezuje refleksivnu esejistiku i politički angažiranu publicistiku izlazi u Sarajevu 1997.

Mirko Kovač plodan je i iznimno cijenjen filmski scenarist. Napisao je scenarije za filmove *Mali vojnici*, *Lisice*, *Okupacija u 26 slika*, *Pad Italije*, *Tetoviranje*, *Libertas*. Autor je više televizijskih i radio drama, dobitnik mnoštva nagrada za radio-drame u bivšoj Jugoslaviji i Njemačkoj. U knjizi izabranih drama pod naslovom *Isus na koži* (Fraktura, Zaprešić, 2003.) u okviru projekta kritičkog izdanja njegovih djela nalaze se drame koje poput njegovih prozних djela spajaju naizgled nespojivo: lirsku fantazmagoriju i surovu realnost posredovanu preciznim jezikom književnoga alkemičara.

80-ih godina XX. stoljeća Mirko Kovač je postao paradigmatička figura književnog i intelektualnog disidenta u okviru srpske kulture, osobito nakon dolaska Slobodana Miloševića na vlast. Suprotstavljajući se masovnoj psihologiji srpskog nacionalizma, intelektualnom poretku mobilizacije kolektivne svijesti protiv svih nesrpskih naroda na prostoru bivše Jugoslavije, Mirko Kovač svojim je činom individualnog otpora politici pripreme genocida i etničkih ratova 90-ih godina etički uzvisio ulogu pisca kao svjedoka moći nepokorivosti čovjeka u mračnim vremenima, kako je Hannah Arendt odredila smisao ljudskog otpora nacizmu i totalitarnim ideologijama XX. stoljeća. Početkom 1991. godine emigrirao je u Hrvatsku i nastanio se u Rovinju.

Mirko Kovač prisutan je još od 70-ih godina u hrvatskoj književnosti. Izbor hrvatskoga jezika za kulturno pripadništvo identitetu bez prisile kolektivne paranoje nacionalizma za Kovača je značio ponajprije čin urođenosti u jezične rešetke smisla. U njemu se pisac poput nekih nesvodivih srodnika (primjerice, Salmana Rushdieja) osjeća blizak metafizičkim korijenima, a nipošto modernim ideologijskim, koji jezik poistovjećuju s mistikom nacije-države.

Dobitnik je međunarodne nagrade *Tucholsky* švedskog PEN centra 1993. i Herderove nagrade za književnost 1995. kao i niza drugih nagrada.

Kovačeva se rana proza kojoj uz *Rane Luke Meštrevića*, *Životopis Malvine Trifković* pripada i roman *Gubilište* kao fragmenti istog tematskoga kruga – obiteljske sudbine na raskrižju svjetova smještene u imaginarni i realni prostor Hercegovine – odlikuje začudnim spojem simboličke iskazivosti i pokušaja da se jezikom na granici neiskazivosti metaforički dopre do granica razumijevanja razdrtoga svijeta. Tako je kompozicijski složeno tkanje njegovih proza uvijek određeno fatalnošću svijeta u kojem obitelj proživljava svoju nesreću zbog unutarnjih i izvanjskih kobnih okolnosti.

Kreativno prisvajajući postupke, književne mitologeme i strategiju proznog teksta iz riznice moderne svjetske književnosti u rasponu od Faulknera, Borgesa, Schulza, Manna i Singera, Mirko Kovač u ranim prozama

otvara cijeli horizont novih svjetova smisla. Za razliku od Danila Kiša ili Borislava Pekića, primjerice, kao i Filipa Davida s kojima dijeli životnu i idejnu srodnost u kontekstu srpske književnosti 60-ih godina, njegova je pozicija paradoksalni izbor tradicionalne forme pripovijedanja i postmodernoga relativizma pripovjedača iz perspektive neprestane mijene. Subjekt je pripovijedanja pisac s onu stranu stvarnosti kao objektivne zadanosti predmeta. Imaginarna, simbolička i realna struktura stvarnosti u Kovačevim se pripovijetkama i romanima (de)konstruira u vremenu.

Stoga je malarméovska ideja Knjige/Teksta kao univerzalne forme svijeta posredovana iskustvom pisca koji napreduje u vlastitom preinačavanju starih tekstova nastojeći ih svagda iznova mijenjati tako da ono prvotno svijetli u budućem.

Poput Borgesovih predgovora vlastitim ranim djelima mijenja prvotnu ideju svojih knjiga u novim izdanjima. Svaka nova knjiga tako postaje zrcalo prethodne. U proznim refleksijama *Rastresen život* ponavlja se ideja *Uvoda u drugi život*, ali to više nije ista knjiga. Na tematskoj razini Kovač formalno opetuje model mitsko-religijske trijadične strukture Otac-Sin-Majka, podarujući izvorno iskustvo tekstu uronjenom u samu traumatičnu zbilju prostora i vremena povijesti. Mistično, opsceno i uzvišeno ima svoje toponime (Hercegovina, Beograd, Zagreb) kao što istodobno ima svoje tragično realno utemeljenje u povijesti koja se ciklički ponavlja gotovo nekom bezrazložnom logikom zla.

Romani *Vrata od utrobe* i *Kristalne rešetke* zacijelo su uzorni primjeri složenosti i jednostavnosti Kovačeva književnoga imaginarija. *Vrata od utrobe* roman je koji pripada postmodernističkom narativnome postupku. Na tematskoj se razini uklapa u okružje mitske Hercegovine, a na idejnoj propituje sinkretička čvorišta religijske i nacionalno-političke problematike balkanskoga kompleksa stradanja, krivnje, moći, iskupljenja. U središtu je romana kao i u *Gubilištu* dramatski sukob oca i sina obilježenog znakom izdvojenosti i drugosti. Nesvodljivi Drugi jest obilježje umjetnika u svijetu ideologijskih, nacionalnih i religijskih monolitnih ploča kulture. Umjetnik je pobunjenik i isključenik, netko tko nužno mora svojim životom i svojom umjetnošću prevladati banalnost i tragiku društvenog opstanka.

Estetska autonomija modernog umjetnika u Kovačevim se djelima razrješava brochovski kao etički smisao čovjeka u graničnim situacijama. Ključ za razumijevanje Kovačevih djela otuda nikad ne može biti reduciran na puku političku alegoriju kao omiljeno sredstvo disidentske književnosti druge polovine XX. stoljeća u Istočnoj Europi. Roman *Kristalne rešetke* doživio je iznimnu recepciju u Švedskoj. No, problem je u tome što je kritičko vrednovanje Kovačeva književnog stvaralaštva ipak ponajviše ostalo u sjeni spomenute redukcije.

Kristalne rešetke vjerojatno su stilski vrhunac Kovačeva spisateljskog umijeća. U njemu je prikazana atmosfera umjetničkog otpadništva i boemstva Beograda 60-ih godina XX. stoljeća, psihološki portretiran obrazac komunističkog strahovlašća kao predigre etničko-političkog raspada Jugoslavije i, posljednje ali jedino važno, zatvoren krug književno-biografske

avanture pisca koji radikalno raskida s jednom epohom beščašća i mahnitosti, odlazeći u svoju arkadijsku osamu. Radnja romana završava se Titovom smrću i proročkom vizijom slikara Gabrijela: „Ne plašim se onoga što je bilo nego onoga što dolazi!“

Opraštajući se od prijatelja i učitelja stoičke blagosti, onoga koji je znao koliko moć riječi stvara i razara povijest, prisjećam se njegovih posljednjih riječi u telefonskom razgovoru koji smo vodili prije gotovo godinu dana. Najmanje je bilo govora o čudovishnoj bolesti s kojom se borio a da joj se nije pokorio. Govorili smo o esejima Ortege y Gasseta *O ljubavi* i posljednjim rečenicama s kojima pisac završava svoje djelo. Mogućnost promjene onoga što je napisano odgovara iluziji novoga života, onoga što je na tragu sv. Augustina utkano u njegov roman *Uvod u drugi život*. Što je napisano jednom više se nikad ne može otpečatiti. Pred kraj našeg razgovora, usput spomenuvši bolest i metode vlastita liječenja, rekao je: „Žarko, ja sam ti spaljena zemlja.“

Na ishodu eseja o ideji ljubavi i umjetnosti na Zapadu, Ortega y Gasset kaže: „Živimo u vrijeme univerzalnoga sumraka. Čitav jedan dio svijeta umirući tone obasjan svečanom agonijom. Već dotiče užarena plamena kugla hladan, zeleni rub svojeg nemirnoga groba. Ali ipak ostaje tračak svjetlosti...“

Kovačeva svjetlost u mislima i riječima važnija je od zasljepljujuće praznine koja nas prožima i guta u ovom svijetu spektakla i ništavila. S njegovim djelima sve iznova dobiva smisao, riječi trepere, život buja, blistavi gradovi otvaraju svoja vrata strancima. Sve se iznova rađa i sve ima svoje vrijeme. Kovačevo je vrijeme satkano od kristala i zrcala, vrijeme koje nikad nije prošlo i koje uvijek iznova dolazi kad se nenadano pojavi misao da umjetnost treba ljepotu kao što čovjek treba mnogo više od kruha i vode. Vrijeme koje se približava i odlazi u daljinu s tračkom neugasive svjetlosti...

OPROŠTAJ SA MIRKOM KOVAČEM

Ulazimo u 2014. godinu prvi put bez Mirka Kovača. To je veliki gubitak za sve književnosti sa prostora bivše Jugoslavije, ali i veliki gubitak za sve koji su ga dobro poznavali. I za mene lično. Bili smo prijatelji više od pedeset godina, od dana kada smo zajedno počinjali, kasnije kroz godine velikih iskušenja. Razgovarali smo, do poslednjeg dana, svakodnevno o svesmu, najviše o politici i književnosti.

Poslednji put video sam se sa Mirkom u Zagrebu krajem maja meseca 2013. Nisam tada slutio da je to naš poslednji susret, čak smo imali iluziju da je Mirkova bolest zalečena, tako su glasile i zvanične lekarske prognoze. Proveli smo zajedno sa suprugama čitav dan u dobrom raspoloženju, a uveče se osećao loše, dobio je temperaturu. I to je bio početak kraja.

Umro je 19. avgusta, kako se to kaže, posle duge i teške bolesti, a sahranjen je u Rovinju 24. avgusta. Bio sam poslednji govornik na njegovoj sahrani na rovinjskom groblju. Toliko je pisao o čudnim i neobičnim sahranama, ali njegova je protekla veoma dostojanstveno, sa mnogo iskrenog žaljenja i stvarne tuge. Ne verujem da će se još nekada dogoditi da na ispraćaju vidimo toliko poznatih lica iz svih delova bivše Jugoslavije. Bio je jedan od poslednjih velikih pisaca koji je pripadao svima.

Četiri meseca kasnije, 14. decembra 2013., učestvovao sam na pulskom Sajmu knjiga u predstavljanju Mirkove testamentarne knjige *Vrijeme koje se udaljava*. Samo nekoliko dana kasnije slična promocija održana je i u Rovinju, na rovinjskom Sajmu knjiga.

Ponovni susret sa Pulom i Rovinjem, sa Mirkovom suprugom i njegovim rovinjskim i pulskim prijateljima, oživeo je uspomene na Mirka. Još jednom i još potpunije, osetili smo koliko nam nedostaje. Prazninu koja je stvorena njegovim odlaskom ništa ne može popuniti. Snaga i ubojitost njegovih reči, snaga njegovog književnog dara učinili su ga sasvim izuzetnim. Više puta sam, govoreći o Mirku, pomenuo da je bio pisac koji se uvek izdvajao svojim talentom, izvorno najdarovitiji čak i u društvu pisaca kakvi su bili Danilo Kiš i Borisav Pekić.

Posle prisilnog napuštanja Beograda početkom devedesetih, Kovač se nastanio u živopisnom Rovinju, pravom biseru Istre. Zavoleo je Rovinj.

Danas, kada se kaže Rovinj pomisli se na Mirka Kovača, a kada se pomene Mirkovo ime uz to neizostavno ide ime gradića Rovinja.

Postoji predlog da se u Rovinju svake godine održavaju Dani Mirka Kovača.

Rovinj bi tako postao mesto sastajanja pisaca sa ovih naših prostora ali i šire. U okviru ove manifestacije dodeljivala bi se i nagrada koja bi nosila ime Mirka Kovača.

Takođe je želja da se kuća u kojoj je Kovač živeo i radio kao i njegova radna soba sačuvaju i pretvore u neku vrstu književnog muzeja. Veliko i značajno književno delo Mirka Kovača tako bi nastavilo da živi ne samo kroz njegovu literaturu nego i preko sačuvane uspomene na mesto njegovog života i rada.

Imao sam sreću da budem njegov savremenik i još više: njegov prijatelj.

Kao dokaz o prijateljstvu, saradnji i međusobnom poštovanju ostaje naša *Knjiga pisama 1992-1995*, svedočanstvo o mračnim vremenima u kojima smo živeli.

POSLEDNJE PISMO MIRKU KOVAČU izgovoreno nad njegovim odrom

Dragi Mirko,

Nikako ne mogu da se pomirim sa neverovatnom i zastrašujućom činjenicom da si nas napustio, da si otišao zauvek. Naš dijalog traje dugo, veoma dugo.

Dopisivali smo se i svih ratnih godina i začudo pisma koja smo slali poštom redovno su stizala na određite putujući preko ratišta, preko rovova, zapaljenih kuća i zgarišta, stizala su uvek i na vreme. Baš svako. Ali ovo pismo, koje ti šaljem, poslednje pismo, neće ti biti uručeno jer se isprečilo nešto jače, moćnije i strašnije od svake ljudske volje i želje. Ipak, ja ti ga šaljem, pa makar bilo zaustavljeno na nekoj neprelaznoj granici.

Dragi Mirko,

Naša sudbina odvijala se u jednom tragičnom vremenu, između velikog svetskog rata kada smo bila deca i ovih poslednjih, krvavih i zločinačkih ratova kada smo bili odrasli ljudi. Živeli smo u dobu sa mnogo nepravde, licemerja, zločina, kada su u rukama najgorih često bili i nož i pogača.

Dragi Mirko,

Teško je podnošljiva praznina koju osećam, praznina koja se više ničim ne može popuniti. Ne znam kako ću se privići na ovu tišinu koja nastupa. Čitavih pedeset godina razgovaramo na ovaj ili onaj način, razmenjujemo misli, komentare, utiske, razmenjujemo tekstove, knjige i filmove. Sa tobom ću ubuduće, kao i svi tvoji čitaoci i poštovaoci razgovarati samo preko tvojih knjiga, sjajnih pripovedaka, romana i eseja. Gubim tu privilegiju da čujem tvoj glas, tvoje duhovite opaske, inteligentne komentare.

Bio si u pravu kada si govorio da smo poslednji dinosaurusi jednog shvatanja i razumevanja književnosti, poslednji koji veruju u isceliteljsku moć reči. Reči jesu izgubile svoja značenja, zavladała je inflacija reči, ali koji nam je drugi način preostao u suprotstavljanju bezumlju, histeriji, masovnom ludilu, svemu onome što je pratilo naše živote? Uostalom, dokazao si na svom primeru kako ništa nije izgubljeno dogod se čuje onaj snažan glas protiv, makar to bio glas vapijućeg u pustinji.

Tvoja ironija je uvek bila spasonosna. Sada kada je naš razgovor pretvoren u monolog, osećam gotovo fizički bol dok ti pišem ovo, poslednje pismo, osećam nedostatak te spasonosne ironije.

Znam koliko si značio Bobi i Boba tebi, koliko su izgubili Irina, Milena, Miodrag, tvoji bliski rođaci, koliko su izgubili tvoji mnogobrojni prijatelji.

Sa tobom, dragi Mirko, sa tvojim odlaskom, odlazi čitava jedna epoha, ti si poslednji veliki pisac nestale, potonule velike Jugoslavije. Sada si se pridružio našim prijateljima iz književne „grupe“ Danilu Kišu i Borislavu Pekiću.

Neka ti je laka ova istarska zemlja, večno počivalište u Rovinju, gradu koji si toliko voleo.

Poslednji pozdrav Mirku Kovaču, drugu i prijatelju, divnom čoveku i divnom piscu.

Počivaj u miru, dragi moj Mirko.

KOVAČEVA TESTAMENTARNA KNJIGA

Pogovor za knjigu *Vrijeme koje se udaljava*

Vrijeme koje se udaljava neobična je i izuzetna knjiga po mnogo čemu.

To je poslednja knjiga koju je Mirko Kovač napisao, sam je obeležio kao „testamentarnu“ knjigu. Pisao je sa namerom da ovim delom zaokruži svoj književni opus, sa posvetom vremenu u kojem je sazrevao kao pisac i posvetama onim ličnostima koje su obeležile njegovu mladost, postale nezaobilazni deo njegove biografije. Mirko je umeo, kao malo ko, da iz različitih susreta sa različitim ljudima otkrije i karakteristike vremena, da oživi jednu epohu, uzbudljivu, dinamičnu, neponovljivu. Privlačili su ga ljudi neobičnih sudbina, različitih profesija, od umetnika do profesora, ljudi koji

su bili u samom središtu kulturnog i javnog života pa do onih sa periferije tog istog života. Pisao je o drugima ali i o sebi. Preko različitih ljudskih sudbina ostavio je svedočanstvo o vremenu koje već pokriva patina zaborava, o prijateljima, različitim poznanstvima i susretima, o onome što je postalo nezaobilazni deo njegove biografije. Prilazili su mu na ulici da ispričaju svoju životnu priču, slali mu pisma, uvereni da su predodređeni da uđu u stranice njegove proze. Ne jednom bio sam prisutan takvim susretima. Ali jednako kao što su se njemu javljali, on je i sam za takvim pričama uspešno tragao. Imao je izuzetnu sposobnost da iz priča iz kojih bi neko drugi izvukao samo bizarne detalje, pronalazi ono što je istinska ljudska patnja, tragedija ili farsa. U tome mu niko nije bio ravan.

Kovač je majstor književnih portreta. Divio se Eliasu Kanetiju i načinu kako je ovaj nobelovac opisivao ljude sa kojima se sretao, u detinjstvu, mladosti i kasnije. Kovač, inače sjajan pripovedač, scenarista, esejista, romansijer, postigao je visoko majstorstvo i u oblasti „književnih portreta“. U nekoliko svojih knjiga, kao što su *Eвроpska trulež*, *Pisanje i nostalgija*, *Elita gora od rulje*, *Cvetanje mase* potvrdio je to majstorstvo, taj svoj neprocenjivi književni dar. Dosegavši kanetijevsku ekspresivnost, autentičnost i stilsku besprekornost, Kovač je istovremeno nenadmašan i suveren u detalju, stilski briljantan, autentičan, duhovit. Niko u novijoj književnosti pisanoj na ovim našim bliskim jezicima ni u jednom od ovih književnih elemenata ne može da se meri ili poredi sa Mirkom Kovačem.

U *Vremenu koje se udaljava* Kovač piše o ličnostima koje su obeležile njegovo odrastanje i sazrevanje. Ali, nije želeo, kako sam zaključuje da piše samo o „vlastitom životopisu“, „jer je isto tako bitno i *sve ono drugo* što se vrtjelo oko mene, sve te sudbine i događaji, ta povijest i epoha sa svojim ranama i proturječnostima“.

Većina ličnosti opisana je pod pravim imenima i „prepoznatljivim inicijalima“. Poneke situacije i događaji, biografije ličnosti su nadograđeni, dodato je i ono što se nije dogodilo ali se moglo dogoditi. Takav je, recimo, Kovačev susret sa Tinom. Opisan je detaljno kao da je do susreta došlo. „Stvarnost je blaža i podnošljivija od fotografske slike, ona je prolazna, kao i prošlost koja se uvijek može opisati onakvom kakva nije bila, dočim je fotografija izvadak iz vremena i ne može se mijenjati“.

Dopunjujući prošlost, on je na neki način ispravlja, čini potpunijom, ubacuje ponešto od snova i mašte, od memoara stvara roman ili, još preciznije, spaja ta dva žanra.

I ne samo ta dva žanra. *Vrijeme koje se udaljava* neobično je delo i po tome što objedinjuje različite žanrove uspelo spojene, memoare, autobiografiju, roman, književne portrete. Sve to na magičan način kako samo vrhunski pisci znaju i umeju. A Mirko Kovač jeste uspešan, u svemu čega se poduhvatio. Njegov dar je moćan i zadivljujući.

Ne ulaze u njegov izbor sve zanimljive ličnosti sa kojima je bio u dodiru nego samo one koje se uklapaju u njegov pripovedački stil.

One kojima je određeno naročito mesto u intimnom albumu slika prošlosti.

Ozbiljna bolest omela je Mirka Kovača da napiše završno poglavlje. Na osnovu naših svakodnevnih razgovora mogu pretpostaviti da je u tom završnom poglavlju želeo da opiše onaj sumorni zimski dan kada je sa suprugom Bobom bio primoran da napusti Beograd. Taj završni memento sadržao bi opis fantazmagoričnog putovanja u neizvesnost, put od Beograda preko Mađarske do Rovinja, dok su doboši rata najavljivali mračna vremena mržnje i zločina. U tom bizarnom putovanju o kojem su sačuvani neki Kovačevi zapisi sadržana je građa za jedan pravi avanturistički roman sa kafkijanskim obrtima. Ovo završno poglavlje trebalo je da zatvori beogradski period Kovačevog života. Odlazak iz Beograda pod dramatičnim okolnostima predstavljao je dubok i traumatični raskid sa sredinom i ljudima među kojima je proveo važan deo svoga života gde je napisao i objavio neka od svojih najznačajnijih dela.

Vrijeme koje se udaljava ipak nije nedovršena knjiga. Svako poglavlje je ostvarena celina, a čitava knjiga je još jedno svedočanstvo Kovačevog spisateljskog majstorstva.

Mirko Kovač, poslednji veliki pisac, velike potonule, nestale Jugoslavije, daruje nam, evo, svoje poslednje napisane stranice, svoj književni testament. Otvara prozor u prošlost na svoj jedinstven, očaravajući način. Čitajući još u rukopisu *Vijeme koje se udaljava* osetio sam onu istu vrstu uzbuđenja koje sam osetio čitajući Kovačevu prvu knjigu *Gubilište* i svaku sledeću knjigu. Kovač je u svom celokupnom delu održao visok književni domet, jedan od najviših u književnosti u ovom delu Evrope.

Zahvaljujući Mirku Kovaču vreme koje se udaljava postalo je vreme koje nije izgubljeno u maglama i tami prošlosti, postalo je vreme koje nam je blisko, vreme koje se vraća. Mirko Kovač, pisac sa harizmom, pisac velikog dara, izvornog talenta, nastavlja da živi u svojoj literaturi, zajedno sa svojim čudesnim i fascinantnim likovima, na zadovoljstvo brojnih prijatelja i čitalaca.

Žarko Paić

PALIMPSEST PRVE RUKE

O ROMANU *GUBILIŠTE*
MIRKA KOVAČA

Žudnja za prekoračenjem vlastita teksta iz doba mladenaštva, ili kako bi rekao Jakob Grimm „kad je željeti još pomagalo“, nikad ne mora biti istoznačna s onom mandarinskom gestom Borgesa koji se odricao svojih „ranih radova“ tako da im je ispisivao melankolične predgovore u novim izdanjima. Savršenstvo one jedne, jedine Knjige – u biblijskome ili mallarméovskome smislu – iziskuje od pisca skrušenoga čuvara baštine. Tek tako moguće je uvijek iznova prepravljati, dopisivati, pročišćavati, oslobađati tekst mana vremena i podarivati mu sklad. Za Mirka Kovača takav je postupak bitno stvaralačke naravi i ne svodi se na puko tehničko umijeće. *Rastresen život* više nije isto što i Uvod u drugi život, premda je posrijedi kontinuum u formalnome i semantičkome smislu. Kad je, pak, riječ o romanu *Gubilište*, prvotno tiskanom 1962. godine, a sada u novome izdanju „pročišćenom“ i kompozicijski doradenom ne tek stoga što je njegova konačna verzija ispisana na hrvatskome jeziku, onda se osim naizgled strukturalnih problema autorskoga palimpsesta javlja i još jedna nelagoda za čitatelja.¹ Kovač je u „Uvodnoj obavijesti“ za *Rastresen život* izravno spomenuo sv. Augustina i njegove *Ispovijesti* kao uzor svih pripovjedačkih preinaka što se svode na uronjenost u struju rastresenoga vremena. Možda bi upravo augustinovski misaoni paradoks o biti unutarnje spoznaje vremena vrijedio za ono što na razini otvorenosti smisla *Gubilište* izazivlje nelagodu. Naime, uvijek kad se govori o fabularnoj jednostavnosti romana s kojim je Kovač stupio u književnost, ne može se izbjeći spor o tomu je li bio posrijedi alegorijski, simbolički ili metaforički roman nesuspregnuta političkog naboja.

Tako, dakle, kad sv. Augustin, hoteći iskazati bit vremena pada u kušnju mističke nesuvislosti, on kaže: *si nemo ex me querat, scio; si quaerenti explicare velim, nescio*. Parafrazirajući potonju postavku mogao bih kazati: ako šutim o *Gubilištu*, znam, ali kad to trebam izraziti, više ne znam. Eto u čemu je jedna od nelagoda s romanom koji je Kovaču donio književnu gorku slavu i označio put njegove životne drame. Izraziti prosudbu o izazovnosti djela koje je uzbudilo švedsku književnu kritiku i publiku čak i više od *Kristalnih*

¹ Mirko Kovač, *Gubilište*, Ceres, Zagreb, 2003.

rešetki da su mnogi bili ponukani izjaviti kako je to paradigma – dakako, u književnome i metafizičkome smislu – balkanske okrutnosti i ključ za razumijevanje krvavog raspada Jugoslavije, znači pokušati podastrijeti drukčiji pristup višeznačnosti djela. To, međutim, znači otkloniti se opasnosti svođenja simboličke razine diskursa romana na prizemne parabole o kafkijanstvu za mase.

Gubilište je neprijeporno roman posvemašnje nelagode, tjeskobe, zla u različitim obličjima. Ono što Baudrillard u posve drugom, postmodernome kontekstu nazivlje „prozirnošću zla“, ovdje se susreće kao umjetnički transponirana zbilja bez ikakve mogućnosti čak i tlapnje o bijegu izvan užarene zemlje, gdje „iza“ nema ništa osim zmijarnika i kaznionica. Njime je Kovač otvorio sve svoje kasnije teme, isprepletene likove, sklonost opscenome i uzvišenome, brigu za jezik i čistoću forme, modernu fragmentarnu povijest rasapa obitelji na raspuću svjetova, svoju mitsku i zbiljsku Hercegovinu... Zato se i sam pisac nipošto ne osvrće na svoje „mladenačko djelo“ kao na neobuzdano poniranje u srce tame, gdje sve upućuje na tragove smrti, ništavila, uzaludnosti slobode. Ako je *Gubilište* zatvorena struktura jezične i ljudske nemoći pred zlom, onda je njezina prikazivost i izrecivost s onu stranu jeftinih političkih alegorija. Upravo zato roman ne samo što je svojom ljepotom i otmjenošću stila nadživio smrt „političke metafore“, već se pokazuje u novome svjetlu kao živo strukturiran oblik nekog dubokoga pesimizma, gotovo „ispod kože“: – Svako je naše saznanje nastalo u bijegu i panici. A naša mirnoća, ako je imamo, u proganjanju. Naše bolesti i sve drugo u neiskazanoj i nesaopćivoj tamnici ovoga svijeta – kazuje pripovjedač u poglavlju o zmiji.

U osnovi razvedene fabule to je roman začudnoga spoja ritmizirana putovanja vlakom iz Bileće do nekog hercegovačkog mjesta na koji junak/zatočenik dolazi kako bi prisustvovao pokopu oca. Sporost i sablasnost vlaka koji zastaje u bespuću, bez ikakva vidljiva razloga, pisac minuciozno dovodi do iskaza, kao i njegove putnike, figure što se svojom nakaznošću,

međusobnim prezirom i apatijom suočavaju s ponižavanjima konduktera kao utjelovljena bezličnosti jednog apsurdnog svijeta nadzora i kažnjavanja duše. Smrt oca/proroka povod je okupljanju rodbine i stanovnika. Kovač je izabrao upravo jednu klasičnu figuru „herezizarha“ poznatu iz Schulzovih fantazmagoričnih *Dučana cimetne boje* da bi u izokrenutoj perspektivi sveca i heretika progovorio o progonstvu. Sin je obilježen očevom sudbinom. U smrti i bizarnome obredu pogreba, kažnjenik intuitivno nazire budućnost svoje nesreće. Mitološka funkcija zmije kao simbola zla, mudrosti i iskonskoga grijeha u *Gubilištu* zadobiva gotovo više od svoje zbiljske moći. Ako su Grassove *Pasje godine* na semantičkoj razini sugerirale nekovrsni razračun s ropskim mentalitetom, smještajući se u njegovo granično područje Danziga/Gdanjska, onda su Kovačeve zmijske godine u ovom romanu prodorna analiza jednog izokrenuta svijeta kao tamnice i smrti u kojem opakost proizlazi iz njegove čudovišne biti. Ispričati fabulu istodobno je jednostavno i nemoguće. Ritmizacija je radnje svodiva na beskrajna ponavljanja. Jedino je ona zmija koja junaku najavljuje „gubilište“ strahotni znak propasti i gotovo poput neke mistične ikone neotklonjiva iz svijesti. U simboličkome imaginariju kršćanskih, kao i pretkršćanskih kultova, pas je odani čuvar (etimologijski utkan u oznaku dominikanskoga reda), zmija, pak, iskonska opakost i mudrost što se iz ofitskih predaja očuvala u kolektivno nesvjesnome svih naroda. Prepast pred zmijom ne razrješava se mitskom slikom/ikonom Sveti Georgije i napast. Ona je misterij zla. Kao što je sunce koje iz stranice u stranicu nemilosrdno kipti i poput užasne užarene kugle mori žeđu sva zemna bića pustog hercegovačkoga krajolika misterij životodajnoga izvora, ali opakog i prijetećega za čovjeka.

Suspregnuti silinu te prijeteće nakupine zla, što se najavljuje svakim krikom ptičurine ili tutnjem parnjače nije moguće bez prijenosa „rastresena vremena“. Takvo se pripovijedanje navraća između rođenja, prvih ljubavnih kušnji i razvrata, prijestupa moralnih granica i žudnje za slobodom, sve do furioznoga puta u zatvorenome krugu od očeva pogreba do kaznionice – smrti. Sve je toliko prikazivo-neprikazivo. Sve je toliko apsurdno i predvidivo da se čak i prizori kao iz filmova Tarkovskoga, kad Badema stoji pred slikom Zmije čuvaju Georgija, čini zaustavljenim trenutkom varljiva spokojstva iza kojeg slijedi apokaliptički trag. Mirko Kovač je u zgnusnutom tkanju svoje jasne i precizne rečenice na granici snoviđenja i zbilje. Zato Gubilište nije nikakva politička alegorija, premda je u doba svojeg nastanka i optužbi za „nihilizam“ i dekadentni stil izravno ugrozio idiličnu sliku socijalističke Jugoslavije. Opstoji samo jedna eksplicitna scena koja bi dala naslutiti ironiziranje Vođe, kad kroz Bileću projure automobili i ne zaustave se pred špaliriom pripremljenih pionira i građana u ekstazi iščekivanja „najdražeg gosta“ i iza svega ostane teški smrad isparavanja benzina i prašina s ceste. No, sve je drugo univerzalno i toliko nadrealno da nadilazi puki trenutak vremena.

Kovačevu ranu prozu stoga valja razumjeti analizom simboličke iskazivosti koju je moguće prisposodbiti iz filozofijskih analiza Hansa Blumenberga o biti metafore.² Blumenberg, naime, izrijekom ustvrđuje da se

² Hans Blumenberg, *Paradigmen zur einer Metaphorologie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1960.

granica između iskazivosti i neiskazivosti samo manjkavo može razumjeti razlikovanjem između „rudimentarne“ i „apsolutne“ metaforike. Neiskazivo se može iskusiti svojim pokazivanjem, pa stoga metaforika ne odražava samo „nepriliku“ pojma, nego nadilazi tragove onog iskustva koje se otimlje logičkome, realnom legitimiranju. To granično iskustvo jest zapravo iskustvo mističnoga. Cijelo je Gubilište mistična epopeja prokazanih i moralno izopćenih figura (Otac-Sin) do svojega kraja. Ponavljanje je sudbine uvijek vječna novost. Kovačeva je „izvornost“ u preuzimanju biblijsko-neognostičke misaone sheme. Ona se tako umjetnički snažno preoblikovala u religijskome iskustvu Dostojevskog i njegovu nihilizmu u tomu što svu težinu tog iskustva prenosi u pripovjedačev diskurs. Tako roman istodobno lebdi u različitim vremenima – evokaciji djetinjstva (prošlost), putovanju sporim vlakom kroz bespuće (sadašnjost) i bijegu pred zmijom i smrću (budućnost). Izabirući formu tradicionalnog pripovijedanja i moderne eksperimentalne forme Mirko Kovač je u Gubilištu zacrtao okvir vlastita pripovjedačkog labirinta u kojem se prijelazi između mističnoga, opscenog i uzvišenoga, možda najuzornije provedeno u Rujanju s dušom, zbivaju bez nasilnoga reza, poput snovitava putovanja kroz umnožena zrcala.

Stvorivši savršeni krug zla, toliko opčinjućega u svojoj grozoti/ljepoti, snu svakog neoromantika i dekadenta od Wildea do modernih epigona, Mirko Kovač je *Gubilištem* otvorio prostor za estetsku nelagodu prvoga reda. To je roman koji zrači začudnom energijom, metaforikom i mistikom. Može li zlo posjedovati mističnu moć, čak i kad znamo da je umjetnost oduvijek crpila svoju snagu iz opsjednutosti propašću? U vremenu „univerzalnoga sumraka“, kako bi rekao Ortega y Gasset, samo je mistična i pesimistička umjetnost kadra probuditi smisao za istinu s onu stranu dobra i zla. I kao što pripovjedač u Predgovoru, baveći se vječnom idejom dvojnika Tvorca i djela, piše: „...sada je novo Gubilište pred nama!“ – ima li razloga sumnjati u vjerodostojnost jednog mladenačkoga djela kojemu novost ne jamči samo jedan i ne tako melankolični „predgovor“?

**STUDIJE IZ
HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI**

Vladan Čutura

REFRAKCIJE I TRANSFORMACIJE RODNIH IDENTITETA U KRLEŽINOJ TRILOGIJI O GLEMBAYEVIMA

Problem „spola povijesti“, odnosno „povijesnosti roda“ središnji je problem studije Rite Felski *The Gender of Modernity* jer, tvrdi autorica, ukoliko je naš osjećaj prošlosti (u ovome slučaju moderniteta) uvjetovan logikom narativnosti – priče koje smo kreirali neizbježno otkrivaju prisutnost i moć rodnoga simbolizma. Najočitije primjere, s najviše metafora muškosti i ženskosti, nalazimo upravo u razdoblju modernizma. Modernistički tekstovi, bili akademski ili popularni, postižu formalnu usklađenost dramatizirajući ili personificirajući historijske procese u kojima individua, baš koliko i kolektivni subjekti, ima jaku simboličku važnost kao nositelj (ili barem primjer nositelja) povijesnih i vremenskih značenja i tada je za priču koja se odvija bitno je li subjekt muškarac ili žena. Spol ne samo da je utjecao na sadržaj povijesnoga znanja, već i na temeljne filozofske pretpostavke naše interpretacije prirode i značenja društvenih procesa, zaključuje Felski (1995, 1).

U uvodnomu dijelu studije *Women in modern drama* autorica Gail Finney piše o dubokoj ambivalentnosti muških dramatičara prema ženama što se očituje različitim verzijama „ženskosti“ u njihovim dramskim komadima. Finney ovo objašnjava kulturnim *backgroundom* – razdobljem kulminacije prvoga feminističkog pokreta, ženskom emancipacijom, afirmacijom Freudovih teorija seksualnosti, epidemijom ženske histerije, ali i pojavom masovnomedijskih kulturnih produkata (usp. Finney, 1989, 13). Riječ je, dakle, o *konstrukcijama ženskosti kakva je carevala postibsenovskim razdobljem* (Čale, Čale Feldman, 2008, 147).

Niz je ženskih dramskih likova toga razdoblja koji su utjelovljivali i oprijemljivali kulturološki konstruiranu sliku žene. U tome nizu – poput Ibsenove Nore, Rebecce ili Hedde Gabler, Wildeove Salome, Strindbergove *Miss Julie* i inih, hrvatski dramski modernizam posve ravnopravno uzima priključak uz ovu kozmopolitsku debatu te joj daje vlastiti pečat. Neki od autora koji su domaćoj dramskoj produkciji podarili slične ženske likove su, npr., Ivo Vojnović u *Dubrovačkoj trilogiji* s likom Pavle, Milan Begović u *Pustolovu pred vratima* i lik Agneze, Marinković svojom *Glorijom*, a (kvantitativno) ponajviše Miroslav Krleža u *Maskerati*, *Adamu i Evi*, potom preispisivanjem *Salome*,

u drami *Vučjak*, itd. No predmetom teorijske analize rada bit će tri Krležine drame glembajevske trilogije – *Gospoda Glembajevi*, *U Agoniji* i *Leda*. Ove tri drame bitne su jer ne samo što, kao književno-kulturni artefakti, pružaju sliku *strukture osjećaja*¹ već se i međusobno komentiraju u smislu problematičnih kulturno-antropoloških dimenzija kojima se bave – institucijom braka, majčinstvom i ženom kao estetičkim objektom, kako bi se upravo s ovih pozicija pokušali prokazati načini na koje Krleža dovodi u pitanje, naizgled čvrsto utemeljene, rodno-identitetske pozicije.

Krležina intertekstualna gibanja – stilska regresija kao poetička progresija

Nikada u povijesti teatra kao na prijelomu XIX. u XX. stoljeće nije bilo toliko novina i eksperimenata koji su bili vezanu za rast, ali i krizu civilizacije koju je dramska umjetnost u tolikoj mjeri otjelovljivala, tvrdi Williams (1979, 10). S naturalističkom dramom, nastalom upravo u to vrijeme, europsko kazalište započinje eru socijalno angažiranoga teatra koji nedvosmisleno dovodi u pitanje mnoge aspekte građanskoga društva, dok, s druge strane, „otac moderne drame” Henrich Ibsen dramsku radnju počinje eksplicite organizirati oko seksualnosti, tada novoga problema, što gledatelje dovodi u, doslovce, voajerski položaj. Seksualnost, feminini identitet, položaj žene u građanskome društvu, raščinjavanje muškarca, njegovih identitetskih pozicija i socijalnih položaja, odnosi u obitelji i sl., nisu ostavili ravnodušnima niz dramskih pisaca diljem Europe, pa tako ni Miroslava Krležu. Međutim, ako se odmjerava Krleža o modernu (skandinavsku) dramaturgiju, nužno je voditi računa o vremenskome razmaku od gotovo pola stoljeća koje je, ako ništa više, impliciralo, uslijed povijesnih zbivanja i okvira, drukčiji interpretativni kontekst i dramski odmak po pitanju nacionalnih, klasnih, rodno-spolnih i inih pitanja, u odnosu na dramaturgiju npr. Strindberga ili, u nas, Vojnovića.

Krećući se u polju rasprava o Krležinim skandinavskim uzorima nužno je pozvati se, što je činila sva domaća znanost o književnosti kada bi pisala na ovu temu, na *Osječko predavanje* Miroslava Krleže, odnosno uvod prije čitanja drame *U agoniji*, iz travnja 1928. godine. U tom govoru autor eksplicite raskida s dotadašnjom dramskom praksom, ekspresionistički nadahnutim komadima u kojima je težio radnji u kvantitativnom smjeru, te spoznaje da *napetost pojedine scene ne ovisi o dinamici događaja, nego obratno: snaga dramske radnje je ibsenovski konkretna, kvalitativna, a sastoji se od psihološke objektivacije pojedinih subjekata, koji na sceni doživljavaju sebe i svoju sudbinu. Ne može, dakle, biti dobre drame bez unutarnjeg psihološkog volumena* (Krleža, u Miočinović, 1975, 250).

¹ Sintagmu *strukture osjećaja* koristim onako kako ju definira Raymond Williams u tekstu „Analiza kulture”, smatrajući je utjelovljenim stavovima i osjećajima čovjeka u određenome trenutku kulture, odnosno samom kulturom nekog razdoblja (*Politika teorije, zbornik rasprava iz kulturnih studija* 2006, 41). Termin se čini prikladnijim ukoliko imamo na umu da središnje mjesto, kada je u pitanju modernitet, ima snažan utjecaj slike žene i muškarca i njihove „utjelovljenosti”.

Krleža, nadalje, tvrdi kako na svoje nordijske intertekstualne uzore „pri-
anja“ s četrdesetogodišnjim zakašnjenjem, ali se iz današnje perspektive
čini kako je jednostavno riječ o osobnoj implementaciji (neo)naturalističkih
dramskih „iskustava“ u svoje, a u većoj mjeri i nacionalno dramsko pismo.
Potvrdu ovoj tvrdnji možemo pročitati u Žmegačevoj studiji *Krležini europski
obzori* (1986, 44) gdje piše o paradoksalnosti Krležina umjetničkoga i
dramaturgijskog napretka koji, od *Legendi* do ciklusa o Glembajevima, nije
obilježen samo stilskom progresijom već i regresijom, preklapajući se sa
stilskim etapama europske scenske književnosti, od naturalizma do neo-
realizma. Ono što Krleža naziva povratkom skandinavskoj dramaturgiji, u
glembajevskom ciklusu, sklonost je semiotički strukturiranim i „zatvorenim“
dramama koje u sebi komprimiraju kulminaciju tragi(komi)čnih zbivanja
duge i uvijek implicitno prizvane pretpovijesti u dramsku fabulu. Tom se
vrstom „tehnikalije“ Krleža priključuje na svoje „skandinavske sugovornike“,
napose Ibesna i Strindberga. Komparativne su analize Krleže i dvaju nordij-
skih autora odavno zamijetile i jedan od glavnih odnaka, a to je postupak
esejističke adaptacije drame. Za razliku od klasika dramskoga naturalizma,
scenska zbivanja se u Krleže razvijaju sukobima pogleda i shvaćanja, s izra-
zitom dominacijom intelektualne kulture kao i većim stupnjem društveno-
povijesne eksplicitnosti nego u Skandinavaca, zbog čega njegova glem-
bajevska trilogija daleko više progovara o društvenom kontekstu u kojemu
likovi agitiraju i kojega su eksponenti (usp. Žmegač, 1986, 53). Ipak, prela-
zak s kvantitativne na kvalitativnu dramaturgiju ponajviše se reflektirao na
prvi sloj dramskoga svijeta – psihološku objektivaciju pojedinih subjekata,
točnije unutrašnje psihološke volumene i psihološke dijaloge, po uzoru na
Ibsena i Strindbega iz naturalističke faze (usp. Senker, 2000, 407).

Sve ovo samo su neka od ključnih mjesta eksperimenata tzv. nordijs-
ke škole onkraj čije je poetike Krleža djelovao, često ne samo kao poetički
sljedbenik već kao autor koji je učinio i niz reelaboracija u svojoj specifično-
realističkoj, realističkoj, odnosno psihološkoj fazi.²

Polifoni identiteti i njihova (ne)utemeljenost

Pojam bezdanosti, prema Jacquesu Derridiju, jednostavno je prazno
„ždrijelo“ koje znači nemogućnost načela utemeljenja da utemelji samo
sebe. Bezdanost se kao pojam često definirao upravo prema teorijskim
raspravama o načinima tvorbe identiteta te se u postmodernističkoj epi-
stemologiji usko vezuje uz pojmove kao što su kriza temelja, kontigencija,
antifundacionalizam ili antiesencijalizam (usp. Biti, 2000, 33). Ovi pojmovi
preduvjet su za razumijevanje postmodernističke filozofije roda, te jedne
od njegovih bitnijih sastavnica postfeminističke teorije, ukoliko je riječ o

² Senker (1996, 21) donosi rezime triju faza o Krležinu dramskom radu prema dominantnome
stilu. Prema nekima, riječ je o simbolističkoj, potom prijelaznoj i specifično-realističkoj fazi; pre-
ma drugima postojale su simbolističko-ekspresionistička, prijelazna i realistička faza; dok ih treći
imenuju simbolističko-ekspresionističkom, ekspresionističko-realističkom i psihološkom fazom.

identitetskim konceptima i njihovim atribucijama. Antifundacionalizam i anti-esencijalizam jednom su od glavnih odlika mišljenja i predstavljaju temelje preosmišljanja rodničkih pozicija u svim trima dramama ciklusa o Glembayevima. Transformacija, inverzija, preoznačavanje, isključivanje, nadograđivanje, izmještanje i drugi slični mehanizmi omogućuju dovođenje u pitanje identitetskih pozicija koje se nalaze u neprekidnim procesima promjene u načinima reprezentacije te utjecajima koje imaju na reprezentaciju subjekta. Vrlo važna strategija jest korištenje dramskoga lika kao stalnoga mjesta presijecanja njegova vlastita diskurza i diskurza drugih o njemu, konceptu sličnom Bahtinovu pojmu polifonije. Polifonija glasova dramskih likova nužno dovodi i do polifonih identiteta, kakvi su npr. lik barunice Castelli, sestre Angelike, Laure Lenbach, itd.

O ovakvoj logici tvorbe identiteta piše i Stuart Hall (2006, 358) tvrdeći da su identiteti uvijek fragmentarni i razlomljeni, nikada singularni, u procesu neprestanoga umnogostručavanja i multiplikacije, uz pomoć različitih pozicija i antagonističkih diskurza, često međusobno vrlo isprepletenih. Identiteti su to koji se nalaze u procesu stalne transformacije i preoznačavanja, a o epistemologiji preoznačavanja, na prijelazu XIX. u XX. stoljeće, uvelike svjedoči drama od Ibsena do Krležje (i dalje).

Momenti preoznačavanja i multiplikacije ženskih, ali, dakako, i muških rodničkih pozicija i identiteta imaju značajno mjesto u gotovo svim dramama kojima se bavi ovaj rad, a mogu se razumjeti kao *proizvodi specifičnih strategija iskazivanja u specifičnim historijskim i institucionalnim mjestima u kojima se koriste specifične diskurzivne formacije i prakse* (Hall, 2006, 361). U našem slučaju riječ je o *specifičnim strategijama iskazivanja* dramatičara koji konstruiraju osobnosti, istodobno bliske i daleke njihovu osobnom iskustvu, kao posljedica projekcije na spolnu vizuru Drugog, čime nužno svjedoče o dvojnomo položaju ženskoga iskustva koje se kreće između polova identiteta i razlike, upisanosti u kulturu i otuđenosti od nje (usp. Čale Fedman, 2001, 214).

Identiteti se često razumiju i kao promjenjive individualne i društveno uvjetovane kategorije, ovisne o elementima moći (npr. klasne) te različitim socijalnim i antropološkim kategorijama, kao što su brak, majčinstvo, ali i umjetnički artefakti (npr. portreti na zidovima građanskih salona u koje su locirane dramske fabule i sl).

Podsjetit ćemo još jedanput na Otta Weiningera koji je u studiji *Spol i karakter* primijetio fenomen *duplex*, odnosno *multiplex personalitija* u žena, udvostručavanje i umnogostručavanje Ja, cijepanje i disocijacijaciju, dok u *muškarcu*, navodno, *postoji bitna jezgra koja ne dopušta daljnje razlučivanje* (usp. Weininger, 1986, 288).

U agoniji braka

Temeljni problem drame *U agoniji* jest kako dokinuti nepodnošljivu situaciju koja je posljedica onoga što se već zbililo, a kult forme, dakle brak kao forme, ključni je problem drame. Brak Laure i Lenbacha predstavlja tek

društvenim konvencijama održivu bračnu vezu, koju nije moguće likvidirati jer *Lenbachovi žive u brakovima (...) već više od tristotine godina, i nije se čulo da bi jedan jedini Lenbach bio likvidirao svoj brak prije vlastite smrti.*³ Stoga se čini kao da se, između ostaloga, Lenbach ubija i u ime braka, ali samo kao naslijeđene forme jednoga sustava na izmaku, prije odabirući smrt nego da se riješi te iste forme. Osim Lenbacha i Laura je žrtva forme koju moralno-pravno nije moguće likvidirati. Sve ovo znači da središnja drama Krležina triptiha najočitije problematizira povlastice i manjkove koje jedna kultura, kroz instituciju braka, dodjeljuje muškom, odnosno ženskom spolu.

Doktor Križovec, Laurin ljubavnik, govori o likvidaciji crkvenih sakramenata, građanskoga ugleda braka i patrijarhalnih okvira, a brak je za njega tek patrijarhalni konstrukt. Na taj se način kriza braka očituje kao kriza patrijarhalnoga svjetonazora, ali je ujedno riječ o postupku inverzije jer o *prijelazu iz patrijarhalnog u urbanizirano*, kao i o *rasapu patrijarhalnih okvira što ne podnose više pritiska iznutra, pak se potpuno logično raspadaju*, govori, kako je rečeno, muški lik, odnosno doktor Križovec. Na još jednome se mjestu institucija braka problematizira kao patrijarhalni konstrukt i to kada, opet, Križovec govori o likvidaciji braka kao ženidbeno-pravnoga problema, a *ženidbeno pravo, to je pravo patrijarhalno*, čime se potvrđuje podređenost braka pravnom poretku koji opet pripada muškome polju dominacije. S druge strane, Križovec u istoj replici kaže kako je *bez obzira na materijalne probleme, već i psihoerotička hemisfera tog pitanja u krizi*. Za Lauru koja je, po logici stvari, zarobljena u patrijarhalnim bračno-pravnim okvirima, Križovčev pravni diskurz predstavlja *zamatanje riječima*, a problem, prema njezinu mišljenju, nije ono erotično, već se krije u određivanju *kako je dugo jedan čovjek osuđen da se mora dati od drugoga mučiti*. Sudar muškoga i ženskog principa u ovoj drami kao da se tiče pitanja tko je kriv po pravnim, a tko po moralnim aspektima. No stvar nije jednostavna jer subverzija patrijarhalnih svjetonazora dolazi i iz muškoga aktantskog polja te je možemo smatrati autorovim pokušajem invertiranja, a interesantno jest da ga Laura ne prepoznaje takvim, odnosno da ga doživljava kao zamatanje riječima što se na kraju ipak potvrđuje točnim kada mitološki, lik dramske prošlosti Licika objektivizira Križovčev lik te se Laura prepoznaje, po drugi put u drami, žrtvom muškoga principa nakon čega si oduzima život.

Kriza građanskoga braka temelj je svih sukoba još u Ibsena i Strindberga, a Krleža tu problematiku nasljeđuje u svojoj trilogiji, na različite načine problematizirajući ideju braka. Brak je temeljni problem drame *U agoniji*, dok u *Gospođi Glembajevi* jedan degenerirani brak pohotne, gramzive i u potpunosti tjelesno određene barunice Castelli i industrijalca Ignjata Glembaja predstavlja samo vrstu financijske transakcije i sredstvo je postizanja građanskoga ugleda.

U *Ledi* se stječu uvidi u dva braka – Melite i veleindustrijalca Klanfara te Klare i Aurela. Oba ta braka karakterizira ekonomska računica i preljubi u slici klasno-rodne (ne)ravnopravnosti, dodatno pojačavajući osjećaj lažne idile građanske udobnosti po cijenu prostituiranja s vlastitim muževi-

³ Krleža, 1954, 523.

ma. Bračni preljubi u drami, kako je pisao Vidan (1970, 523), ne samo da ne stvaraju moralna pitanja nego iscrpljuju mogućnosti intimne senzacije. U presijecanju triju ljubavnih trokutova, melodramske pozadine i ljubavnih zapleta, jednostavno se prazni semantičko središte teksta u toj mjeri da bi se siže do u beskonačnost mogao odvijati u samome sebi, ne proizvodeći nikakve promjene u međusobnim odnosima likova. Izvanbračni preljubi tek nagovještavaju dva razvoda (Melite i Klanfara, te Aurela i Klare), jedno samoubojstvo (Klarino) i dva moguća nova braka (Melitin i Aurelov i Aurelov s Ledom), a pretvorili su se ni u što, kao što se serija žestokih sukoba, konačnih obračuna, ljubomornih scena i tajanstvenih nagovještaja pretvorila u čistu karnevalsku igru zbog čega su, vjerojatno, događanja u *Ledi* smještena u karnevalsku noć (usp. Karahasan, 1988, 132).

Ledom je Krleža u potpunosti rastvorio mehanizam funkcioniranja građanskoga braka, koji je načeo u prve dvije drame trilogije, ali na način da ga je demaskirajući izvrgnuo komediji i karnevalizaciji. Općenito, u čitavome dramskom ciklusu, s iznimkom Laurina odnosa prema Križovcu, nije prikazan niti jedan ljubavni odnos u kojemu bi bila angažirana puna ličnost.

Kriza majčinstva

Lada Čale Feldman u studiji *Femina ludens* (2005, 187) majčinstvo i trudnoću tumači kao stanje u kojemu se *nerazrješivo združuju priroda i kultura, proizvodeći ambivalentne osjećaje mučnine, sumnje i žrtve, ali i pretpostavljene svetosti života i strpljenja da se on njeguje i dočeka, usuprot neizbježnoj smrti*. Kulturna dimenzija materinstva se, skupa s toposom žene kao inspiracije i estetskoga objekta, predstavlja kao konvencionalni prikaz ženske pozicije, a ista ta kulturno determinirana uloga majke ograničena je i zapovijeda brigu i njegu drugih, čak i na vlastiti račun (usp. Finney, 1995, 223). Iz rečenoga slijedi zaključak da majčinstvo moramo promatrati u širim okvirima, kao kulturnu metaforu, a ne samo kao moment reproduktivne funkcije.

Vladan Švacov (1981, 219) je primijetio da većina ženskih osoba Krležine dramatike nema djece, a jedine su iznimke barunica Castelli i Marija Margaretička iz *Vučjaka*. Međutim, ni jednoj od njih dvije djeca ne predstavljaju *izvor radosti i materinskog dostojanstva* kao ni brigu i njegu drugih, već sredstvo ucjene i postizanja veće cijene na tržištu spolnih usluga. Temeljni je problem odricanje žena od majčinske uloge koja ženi nameće još jednu „slabu točku“, budući da je žena najjača kao majka, no žena kao majka ne može artikulirati određene osjećaje, kao npr. ljutnju, bijes i sl.

Barunica Castelli, za razliku od sestre Angelike, nije ničija muza, a kao majka uprizoruje princip sterilne majke izopačene i čudovišne plodnosti. Za nju dijete predstavlja ispunjenje bračne dužnosti, a majčinstvo joj ne smeta u izražavanju seksualnosti, ona predstavlja *praznu maternicu* (usp. Oklopčić, 2008, 114). Šarlota se, dakle, opire oblikotvornomu načelu ženskosti kao estetskoga objekta, a s druge strane uprizoruje čudovišnu majku i upravo se, čini se, iz te dvije pozicije može prepoznati pobuna protiv konvencionalnoga prikaza ženskog imaga u književnoj praksi, ali nas ona opet cirkularno

vodi do literarnoga prikaza ženskosti kao fatalne, isključivo tjelesno i seksualno determinirane ženke. Unatoč tomu što predstavlja ova dva pola u prikazu ženskosti, lik barunice djelomično zaposjeda i muška područja i maskulina svojstva, često označenih androginijom ili biseksualnošću, kao što su moć, pljačka, kriminal ili ubojstva, pri čemu zadržava majčinsku ulogu.

Problem majčinstva tiče se i drugih dviju drama trilogije, no u drukčijem smislu. Dok barunica Castelli ipak utjelovljuje majčinski lik, makar i kao čudovišna majka, Laura Lenbachova je u posjedu očajne želje za Križovčevim djetetom, što je tek jedna u nizu žudnji kojih se morala odreći ne uspjevši prisvojiti majčinsku svemoć i preokrenuti tendenciju patrijarhalnoga sustava vjerovanja da dodjela moći počiva na odnosima koji se ne mogu empirijski percipirati.⁴ U *Ledi* se nagovještava Melitina trudnoća, ali kao sredstvo ucjene i manipulacije koja se, kao i sve u toj drami, izvrće u komedijašku „karnevalsku ljubavnu igru“ koja se očituje u Urbanovoj replici Aurelu kako bi Melita odlaskom od Klanfara *upropastila mene, sebe i naše, to jest Klanfarovo, zapravo tvoje dijete!*⁵

Figura majke kao dramske prošlosti vrlo je važna i javlja nam se u objektivizaciji lika Leonea Glembaja, bez obzira kojim ključem iščitavali tzv. nesvjesni podtekst drame, i njegova odnosa prema ocu. Laurina majka se također spominje u jednom od ključnih trenutaka komada, kada Laura spoznaje da se mora poistovjetiti ili s ulogom Licike, prostitutke i ljubavnice njezina muža i ljubavnika Križovca, ili s ulogom majke koja joj je jednom prilikom izvadila jednu fotografiju (...) *nepoznate djevojke, i tada svečano rekla, da je to moja (Laurina, V. Č.) sestra po ocu!*⁶ Ne želeći se uklopiti u uskogrudne forme (sjetimo se Weiningera) muških kulturalnih konstrukata ženskosti – ljubavnice i bludnice, te nemogućnosti da postane majkom, svoju afirmaciju pronalazi u „muškom obliku smrti“, hicem iz pištolja u sljepoočnicu.

Žena kao estetički objekt

Slikarstvo je jedan od konstituensa Krležine poetike, zaključuje Batušić (2007, 69). Dobrim dijelom ova dimenzija autorske poetike, oprimjeruje postupak Brechtova „epškoga teatra“ u kojemu se postiže da i dramska pozadina, u Krleže su to slike na zidovima salona, sudjeluje u dramskoj radnji.

Uvodne didaskalije u *Glembajevima*, koje opisuju salon kuće Ignjata Glembaya, daju naputak da se na zidovima salona nalazi petnaest portreta gospode Glembayevih, među kojima i sestre dominikanke Angelike. Ona i Leone, na samome početku dramske radnje, u razgovoru zastaju i gledaju portret na kojemu je Angelika prikazana u *žutoj brokatnoj večernjoj gali, s du-*

4 Finney (1995, 216) zaključuje da je najrasprostranjenija i najutjecajnija manifestacija tendencije moći koja počiva na nevidljivim odnosima kršćanstvo, utemeljeno na vjerovanju u nevidljivo božanstvo. Nevidljivo božanstvo značilo bi promicanje nevidljivoga nad vidljivim i zaključak da osjećaj percepcije nije posljedica ili učinak „očinske“ vlasti, odnosno posljedica je činjenice da je očevid odnos nevidljiv.

5 Krleža, 1954, 696.

6 Krleža, 1954, 581.

bokim dekolteom i ogromnom lepezom od nojeva perja.⁷ Taj portret sudjeluje u dramskoj sadašnjosti na način da nam otkriva jedan bitan segment dramske prošlosti, a to je izgled sestre Angelike osam godina prije, u toaleti koju je imala na *Rotes Kreuz* balu u Beču. Portret je naručio njezin suprug Ivan, Leoneov brat, koji je poludio i bacio se s trećeg kata negdje u vrijeme izrade slike. Angelikin portret osim što otkriva neke aspekte dramske radnje, jednako tako ih i skriva. Angelika je, prije nego se zaredila, vjerojatno bila „mondena“ dama, a njezin duboki dekolte jednak je Šarlotinome koja je *obučena u svijetlo čipkastu šampanj-gala toaletu s bogatim nakitom i neobično dubokim dekolteom*...⁸ Ono što nam se ni portretom, ni dramskom radnjom ne otkriva jest razlog Ivanova samoubojstva i Angelikina zaredivanje, te stoje li ta dva događaja u vezi. Sve ovo govori o dvojnosti Angelikina lika i dimenziji njezine ličnosti koju ne može ni sama prepoznati, dimenziju koja je približava liku barunice Castelli.

Angeliku odlikuje i onomastička multiplikacija, nekada barunica Beatrix Zygmutowicz, kasnije Glembay, a sada sestra dominikanka Angelika. Tu, naime, ova vrsta multiplikacije ne prestaje jer je Leone naziva i vidi kao i feudalnu damu iz Trecenta, gracilnu gejšu, dominikanku *qualitas oculata*, porculansku bebú. Diskusija između Fabriczyja, Silberbrandta i Leona odvija se ispred i zbog Angelikina portreta kojega „preispisuju“, budući da ga svaki vidi na drukčiji način, drukčijom optikom, što nije samo odraz poetičke perspektive iz koje djeluju već i nemogućnost da prepoznaju i definiraju enigmú ex-barunice, ali ni da si predoče je li njezin „ništavni subjekt“ adekvatno prikazan. Dakle, postoje dvije Angelikine egzistencije, ona s portreta koja je povezuje sa Šarlotinim likom demonske ženstvenosti i sadašnja egzistencija kao zaredene dominikanke, koja je također upitna. Tvrdim da je upitna zbog nagovještaja Angelikine veze s kardinalom Montenuovom koju nam, na kraju drame u scenama ludila i hysterije, otkriva barunica Castelli:

*Kao da se ne zna, da imaš odnošaj s kardinalom Montenuovom.*⁹

Pozornim čitanjem primjećujemo kako ta optužba nije neutemeljena, iako u završnim scenama djeluje na taj način. Naime, ime kardinala Montenuova spominje se i na početku drame kada Angelika, na Fabriczyjevo pitanje kako provodi dane, odgovara:

*kod Previšnje Dvorske Službe u kancelariji Njegove Eminencije Kardinala Gasparri-Montenuova*¹⁰,

čime se Angelika erotizira ne samo estetički, nego i tjelesno.

Posljednji tekst trilogije naslovljen *Leda*, prema imenu Aurelova modela koji ga je nadahnúo da stvori najnoviju kompoziciju *Navještenje Marijino*. Leda, koja se i ne pojavljuje na sceni, za Aurela predstavlja inkarnaciju čistoće, nevinosti i mladosti. Ipak, sva je ta Aurelova umjetnost obični komerci-

7 Krleža, 1954, 334.

8 Krleža, 1954, 358.

9 Krleža, 1954, 498.

10 Krleža, 1954, 351.

jalni kič, daleko od dimenzija Leonea Glembya, koji reflektira prazninu jednoga sloja ljudi decentriranih u svom klasnom i antropološkom identitetu. U ovoj se drami stoga problematizira čisto erotsko življenje, koje uprizoruje ono što Weininger naziva „kulturom snošaja“, gdje je krevet jedini oblik komunikacije, a banalna konverzacija o umjetničko-životnim problemima samo je neka vrsta politure za to, zaključuje Vučković (1972, 92).

Neobavezne konverzacije likova drame o likovnoj umjetnosti predstavljaju tek diskurzivne glose kontaminirane ustaljenim frazama o slikarstvu u „doba tehničke reprodukcije“, kao, npr., ona Olivera Urbana da je

slikarstvo postalo suvišno onoga dana kada je izumljen fotografski aparat¹¹,

ili da je

slikarstvo danas produkcija robe kao i svaka druga obična produkcija robe (...) Slikar danas ima svoju malograđansku klijentelu kao advokat ili zubar.¹²

Sve to u skladu je s logikom robno-novčane privrede u kojoj je umjetnički artefakt robni artikal, a umjetnost tek sastavni dio dekora stambene malograđanske arhitekture čiji su predstavnici Melita i Klanfar, te Klara i Aurel, dok je Oliver Urban, u ulozi likovnoga kritičara, svoju ulogu shvatio kao promotora iste te robe. Aurelova slika *Gnjile naranče* primjer je postimpresionističke umjetnosti čiji je model mrtva priroda i kao takva zrcali stanje duhovnoga mrtvila ljudi koji je stvaraju (usp. Vučković, 1972, 92).

Vratimo li se Aurelovu bakrorezu s motivom „Lede s labudovima“ nailazimo na situaciju potpunoga odsustva lika male Lede iz scenskih zbivanja. Njezin je lik u funkciji estetičkoga, odnosno objekta artrističke inspiracije, no postoji i nešto drugo što ju približava korpusu jednog dijela ženskih likova trilogije, a to je njezina podvojenost i prijetvornost jer, veli Urban Aurelu:

tko je ta mala, to ne zna nitko (...) po jednoj teoriji ima osamnaest, svi je zovu Leda, a kako se zapravo zove nitko nema pojma.¹³

Motiv iz starohelenske mitologije završna je epizoda cijeloga triptiha koji oprimjeruje što sve žena jest, a što dovodi do multiplikacije njezina identiteta kao npr. estetičkoga objekta, (čudovišne) majke, ljubavnice, bludnice, utjelovljenja animalne prirode, bića bližega prirodi nego je to muškarac jer, *cvijeće im je srodno, a da su i životinjama bliže nego muškarci – to dokazuje njihova, bez sumnje veća, sklonost sodomiji*, piše Weininger (1986, 386), pozivajući se upravo na mit o Ledi.¹⁴

11 Krleža, 1954, 626.

12 Krleža, 1954, 627.

13 Krleža, 1954, 613.

14 Prema grčkoj mitologiji Zeus se zaljubio u Ledu i zaveo je u obliku labuda bacajući joj se u naručje da bi se zaštitio od orla, prerušene Afrodite, koji ga je proganjao. Iste je noći Leda spavala i

Refrakcije i transformacije rodnih identiteta

Vidimo da se u Krleže koncept ženskog identiteta kao prizorišta stalne mogućnosti preoznačavanja i otvorenosti, o kojemu piše Judith Butler (Biti, 2000, 33), oprimjeruje gotovo na svakom koraku, čime se promišljanje i ispisivanje razlikovnih konstrukata prepoznaje kao učinak, a ne prirodno polazište svakog subjekta. Seksistički konstruirana kultura, piše Čale Feldman (2001, 213-215), ženama nalaže klasične uloge podložnosti i redukcije na tijelo i šutnju, a modernistički dramski pisci, među kojima i Krleža, kroz postupak spolne metateze u mogućnosti su izreći kritičke opaske na račun takve kulture kao i na račun seksizma kao bitne ideološko-represivne sastavnice. (De)konstrukcija rodnih identiteta te izvrtanje čvrsto ustaljenih patrijarhalnih normi, kakva je brak, omogućuje smještanje i upisivanje novih ideološki konotiranih asocijacija u ideju žene, što podrazumijeva i reinterpretaciju dijela povijesti. Spolno inverzivni postupci, *cross-gender* strategije,¹⁵ nerijetko su strategije kojima se drammatizira i problematizira kategorija roda upravo kao kulturna konstrukcija i strategije kojima se kritički sagledava spolna ekonomija određene kulture.

Ukoliko Krležu čitamo u ovome ključu, riješit ćemo niz dvojbi i optužbi na njegov račun da iako u *mnogim aspektima svoga stvaralaštva avangardan, u književnoj reprezentaciji ženskih likova ostaje zarobljen u klišejima i stereotipima* (Gjurgjan, 2004, 313), dok se, s druge strane, razrješavaju eventualni paradoksi modernističke drame na prijelazu stoljeća jer se konstatalo da je Strindberg prvi moderni pisac koji je androginiju postavio kao središnji problem seksualnih odnosa (usp. Finney, 1995, 26).

Cijela ova filozofija identiteta vodi nas do derridaovske logike identiteta za kojega je ovaj pojam neupotrebljiv, no budući da nije dijalektički dokinut i da ne postoji drugi koji ga može zamijeniti, nužno moramo promišljati pomoću njega iako to sada činimo preko njegovih detroniziranih i dekonstruiranih oblika. Drugim riječima, identitet je sada ideja koju se ne može misliti na stari način, ali bez koje određena ključna pitanja uopće ne možemo promišljati (usp. Hall, 2006, 358).

Ranije smo konstatali da se podrijetlo barunice Castelli ne zna te da ne postoji uporište za oblikovanje njezina identiteta, čime se gubi i ontološko uporište njezine prikazbe. Naizgled, najviše što se postiže jest afirmacija njezine stereotipnosti žene kao seksualnoga objekta, dramski isključivo tjelesno utemeljene i zarobljene u projekcijama niza muških likova – od suprug Ignjata Glembaya, preko ljubavnika Silberbrandta, Oberlieutananta

---

sa svojim mužem Tindarejom i tako su nastala dva jaja iz kojih su se izlegli Helena, Klitemnestra, Kastor i Polideuk. Kastor i Klitemnestra, djeca, po ocu Tindareju, bila su smrtna, dok su Helen i Polideuk, djeca po Zeusu, bila besmrtna. (Izvor [http://en.wikipedia.org/wiki/Leda_\(mythology\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Leda_(mythology)))

15 Lada Čale Feldman (2001, 213) piše o četiri vrste „zamjene spola“ likova unutar književnog mogućeg svijeta – a) zamjena spola fiktivnoga lika i njegovog eventualno znanog stvarnog predloška, b) zamjena spola nominalnog i stvarnog adresata djela, c) spolno inverzno poistovjećenje autora s iskaznim subjektom i d) poistovjećenje autora s likom suprotnog spola.

Ballocsanskyja, zapisničara Skomraka, mladoga Zygmuntowicza, pa do Leonea Glembaya. Ono što je upitno jest i baruničino podrijetlo, pa je otuda odlikuju i višestruka imena – Šarlota, barunica Castelli, Glembay, na Silberbrandtovim pismima potpisana Mignon, itd. Njezin lik odlikuje i rodna transgresija i zaposjedanje nekih muških područja, npr. moći, ali kroz seksualno-erotičku inteligenciju, serija ubojstava (krojačka radnica Fanika Canjeg s djetetom, proleterka Rupertova, dnevničar Skomrak, bivša Ignjatova žena i kći Alisa), sterilno majčinstvo čudovišne plodnosti, uvid u financije i poslovanje suprugovih tvrtki i banaka, sklonost umjetnosti (svira Beethovenovu *Mondscheinsonatu*), itd. Dakle, barunica Castelli je majka, ljubavnica, supruga, pomajka, prostitutka, bludnica, histeričarka, lopov, dobrotvorka, i dr.

Lik Angelike s likom barunice Castelli, osim rascjepa, ima i niz srodnosti što je čini iznimno anti-esencijalnim likom drame. Ona je također nekada bila mondana dama (podatak s portreta), ostaje nam nepoznat razlog samoubojstva njezinoga muža Ivana, posjeduje i cijeli niz imena – sestra dominikanka Angelika, udovica Glembay, rođena barunica Zygmuntowicz Beatrix, a tu su i naznake ljubavne afere s kardinalom Montenuovom. Također je žrtva muških projekcija, što je vidljivo u jednoj od uvodnih scena drame, o kojoj je bilo riječi ranije u radu, diskusiji između Fabriczyja, Silberbrandta i Leonea o njezinu portretu, te je i estetički i tjelesno erotizirana.

O Lauri Lenbachovoj često se pisalo kao o feminističkom prikazu podčinjene žene koja djeluje odlučnije od muških likova. Čini se, ipak, kako je i njezin (rodni) identitet, u određenoj mjeri, doveden u pitanje transformativnim postupcima. Podaci iz proze o Glembajevima, u noveli *Ljubav Marcela Feber-Fabriczyja za gospođicu Lauru Warronigovnu*, svjedoče o Lauri kao o ženi niskoga intelektualnog volumena koja *flirtuje sa zastavnicima i pomorskim kadetima*,¹⁶ suprotno tvrdnjama da Laura nije samo erotski određena ženka. Sve ovo osporava je kao emancipiran ženski lik, ali je ujedno i potvrđuje kao ženu koja privređuje i koja prezire, ali i prisvaja lenbachovsku retoriku kada dospije u moliteljsko-podređeni odnos prema Križovcu (usp. Čale Feldman, 2001, 242), te na kraju bira muški oblik smrti, otkrivajući na ove načine maskuline crte svoje osobnosti. U središnjoj drami trilogije čitamo Lenbachove primjedbe o lezbijstvu ruskoga emigrantskog kruga, na čelu s groficom Madeleine Petrovnom, koja i nema važniju aktantsku funkciju u tekstu, a u grofici nu se odnosu spram Laure, koja joj se pasivno prepušta, doista osjeća istinska, diskretna primjesa čulne lezbijske ljubavi, zaključuje Gašparović (1989, 137). Laurin lik, na kraju drame, „prelomljen“ je na identitet supruge, ljubavnice, radnice, bludnice, lezbijke, paćenice, ali i *femme fatale*, koja uspijeva jedino u smrti pronaći konačnu afirmaciju raspolučene egzistencije.

U *Ledi* ženski su akteri Klara, Aurelova, i Melita, Klanfarova žena. Obje predstavljaju nevjerne supruge u brakovima iz materijalne koristi. Melita je u odnosu na svojega muža i u odnosu klasne transgresije, dok je Klara sličnija barunici Castelli u priči o podrijetlu, odrasla *pod pečatom siromaštva* te se nakon jedne afere s Urbanom vraća u sigurne materijalne bračne okvire.

16 Krleža, 1954, 194.

Zanimljivo je da Urban, posljednji Glembay ove trilogije, Klari, prije ljubavnoga odnosa, priopći da je osjeća više *kao malog androginog dječaka nego kao ženu*. O maloj Ledi, liku odsutnome iz scenskih zbivanja, već smo pisali kao o ljubavnici i estetičkom objektu, dakle tjelesno i estetički erotiziranoj ženi sličnoj Angeliki, osim čega ju karakterizira i nepoznato podrijetlo, jednako kao i barunicu Castelli i Klaru.

Cjelokupni habitus ove drame, ipak, najviše određuje njezin okvir određen građanskim životom, likovima rascjepkanim između trivijalne svakodnevice i uživanja u umjetnosti, ljubakanjima u uvjetima trijumfa fotografije nad slikarstvom, jazza nad Beethovenovom *Mondscheinsonatom* i *srkanjem kokaina*.

Autorica teksta *Refractions of the Feminine: The Mostruous Transformations of Lulu* Karen Littau, u kojemu se bavi analizom Wedekindove Lulu, dolazi do bitnih pretpostavki i zaključaka na tragu postfeminističke teorije, postulirane od strane Judith Butler i studije iz 1990. godine *Nevolje s rodnom*. Naime Littau se suprotstavlja psihoanalitičkom iščitavanju i interpretaciji teksta (konkretno Wedekindova *Zemnog duha*) smatrajući tu vrstu čitateljske optike mizoginom. Autorica, krećući se logikom dekonstrukcije, paradigmu ženskoga roda i njegove prerade predočava kao zaslon (*screen*) na koji muški likovi projiciraju svoje suplemente. Muške projekcije na zaslon – „žensko ništa“, podrivaju i muškarca jer je riječ o stalnom „preispisivanju“ žene, a sa svakom novom figurom, odnosno slikom jaz u već postojećoj genealogiji je sve dublji. Ono čemu se Littau protivi, u ovakvoj koncepciji, jest ideja da je žena determinirana nekim nedostatkom, bezdanošću vlastita bića, što je uvelike produkt freudijansko-psihoanalitičkog vrtloga tumačenja žene kao (u)prizor(en)ja kastracije i stalnog pokušaja „zatrpavanja kastracijske rupe“. Autorica postavlja pitanje – što ako je u pitanju „prijetnja viškom“ koja bi značila dvojnost logike identiteta kao polazišta, odnosno ishodišnoga načela (npr. kao u slučaju Angelikina lika – što ako je Angelika već unaprijed dvije!) i dovodi li ono do multiplikacije dvojstava. Na određeni način ovu teoriju potkrepljuje i Judith Butler (Biti, 2000, 33) smatrajući da *rascijepa (među ženama)*¹⁷ *valja upravo čuvati i vrjednovati, čak bi to stalno cijepanje trebalo potvrditi kao neutemeljeni temelj (feminističke) teorije*.

Miroslav Krleža je zasigurno vlastitim projekcijama i preoznačavanjem dodatno „opteretio“ ideju o slici žene, dajući prilog jazu koji je dramski modernizam, s najviše metafora muškosti i ženskosti ikada, probudio što je rezultiralo ambivalentnošću muških dramatičara i dodatno onemogućilo načelo utemeljenja da utemelji samo sebe. Iako Krleža (pre)naglašava spolne razlike, prema nekim mišljenjima čak do izrazite mizoginije, njegova ambivalentna pozicija očituje se u čestom prelasku rodni granica i aneksije osobina suprotnoga spola radi kritike vlastite kulture. Iako smo se ponajviše bavili prikazbom ženskih, problematiziraju se u ovom svjetlu i muški likovi.

Krležini su muški likovi Leone, Križovec, Aurel i Urban *u ovom ili onom obliku prigrlili ženske rodne crte radi polemike s očinskom modernom kulturom* (Oraić Tolić, 2005, 89). Leone Glembay, Oliver Urban i Aurel tipični

¹⁷ Osobne intervencije – stavljanje zagrada.

su predstavnici simboličnoga androginog subjekta, kao protusubjekta građanskom racionalnom pojedincu (Ignjat Glembay, Puba, Altman, Fabriczy, Silberbrandt, barun Lenbach, Klanfar). Upravo figura umjetnika ponajviše je utjelovljivala rodno ambivalentnoga iracionalnog protugrađanina i protuindividu¹⁸ (usp. Oraić Tolić, 2005, 89).

Leone Glembay utemeljuje tip modernoga umjetnika – genija, muškarca koji je obukao žensko simbolično ruho kaosa, mašte i ludila, a koji isto to ruho skida u trenutku poistovjećivanja s mrtvim ocem. U ovome kodu možemo protumačiti repliku u kojoj kaže – *umjesto da sam matematičar, ja slikam*, što upravo znači da umjesto racionalnoga građanskog subjekta utjelovljuje iracionalnoga genija, zadirući duboko u žensku simboličnu sferu. Simptomatično mjesto u drami, u ovom smislu, predstavljaju i scene Leonova histeričnoga ludila koje je također bilo dio inventara ženskoga simboličnog područja. Laurin je ljubavnik Križovec kritičar patrijarhata i građanskoga braka, dok je Aurel, također, umjetnik, no prije svega decentrirani antropološki subjekt, pripit uhvaćen u blagoj homoerotskoj sceni s Urbanom, u trećem činu *Lede* –

*uvijek kad sam s tobom, onda osjećam, kako nisam sam (...) Dozvoli mi da ti se zahvalim i da te poljubim, da ti poljubim ruku – Ljubi ga i tiranizira svojim cjelovima ruku i lica.*¹⁹

Oliver Urban mogao bi lako utjelovljivati subjekt koji na razini svoga životnog stila odudara od modernističkoga racionalističkog apsoluta – dendi, koji prema Oraić Tolić jest jedan od šest androginih subjekata moderne kulture. Dendi je po definiciji pomodar kojega karakterizira nemotiviranost i besciljnost te cinična konverzacija, a te osobine u velikoj su mjeri i osobine posljednjega Glembaya.

Zaključak

Oslanjajući se na ranije interpretacije Krležine trilogije pokušao sam pokazati koliko je i sam autor bio zarobljen u vrtloglavim pokušajima preispisivanja idealnotipskih konstrukcija rodnihi identiteta na prijelomu XIX. u XX. stoljeće, ali da u književnoj reprezentaciji ženskih likova ipak nije ostao zarobljen u klišejima i stereotipima. Osnovno načelo kojim se Krleža vodio u prikazbi ženskih likova može se činiti stereotipnim, ali je na određenoj razini postojala i subverzija rodno-identitetskih pozicija i načina na koji se iste konstruiraju. Upravo ovakvi paradoksi sažimlju složenost europske modernističke drame čiji su tvorci bili muški pisci koji su djelovali u razdoblju sukobljenih struja mišljenja o ideji žene, čime se neizbježno stvarala atmosfera konfuzije i zbunjenosti što je otvaralo mogućnost *bezdanosti* u njihovoj

¹⁸ Dubravka Oraić Tolić u knjizi *Muška moderna i ženska postmoderna* izdvaja šest simboličnih androgina koje je stvorila moderna kultura – genij, dendi, boem, flâneur, nadčovjek i mogućnosni čovjek, ali su svi oni tek varijante temeljnog tipa – umjetničkog pojedinca, tj. genija.

¹⁹ Krleža, 1954, 703.

reprezentaciji. Osim afirmacije muškarca kao građanskoga subjekta koji je radio u tvornicama, služio u činovničkim uredima ili ratovao za velike ideje, modernistički su umjetnici kao stvarne osobe, ali i kao likovi ujedno potko-pavali vlastitu kulturu.

U skladu s rečenim Rita Felsky, u knjizi *The Gender of Modernity*, postavlja se pitanje – ima li i kultura rod? Dubravka Oraić Tolić (2005, 119) tvrdit će da je po dominaciji muškoga subjekta moderna kultura bila muška, dok je postmoderna, po dekonstrukciji muškoga rodnog polja i ženskoj konstrukciji ženskoga subjekta, ženska kultura. No nije posve jasno može li odgovor na ovo pitanje biti jednoznačan jer se čini da su ako ne dekonstrukcijski procesi, a ono pokušaji pregovaranja oko toga što to muško rodno polje jest, što treba biti i je li žena (samo)reprezentacijski uopće zamisliva izvan muških projekcija započeti u modernizmu, od strane muških dramatičara, među koje, dakako, ubrajamo i Miroslava Krležu.

Već i ovako nestabilno konstruirana kulturna tradicija moderniteta podrazumijeva stalne redefinicije i osporavanja, a nove teorijske paradigme i ideološki odnosi nužno nose sa sobom i nova stajališta i mišljenja o prošlosti u procesima stalnoga prevrednovanja našega odnosa prema istoj. Povijest nam, zaključuje Felski (1989, 207), nikada ne daje neutralna svjedočanstva, ali uvijek računa na različite retoričke forme, a jedan od glavnih razloga obnavljanja interesa za ideje modernizma u suvremenim teorijskim raspravama je, između ostaloga, detroniziranje građanskoga muškarca kao povlaštenoga povijesnog subjekta koji, kako smo vidjeli, ipak nije bio dio homogene muške vizure u kojoj, kako je pisao Weininger, postoji jezgro koje ne dopušta daljnje razlučivanje.

Na koncu, cilj mi je bio naznačiti na koje je načine u dijelu nacionalne književnosti vođena polemika s kulturno-filozofskom matricom moderniteta kada je u pitanju rodna politika. Još jedan bitan zaključak do kojega smo došli jest kako autor u neprekidnom vrludanju između često ironične afirmacije i negacije, s dozom suptilne subverzije vlastite kulture nije uspio polučiti interpretacije koje bi zasigurno otvorile polemiku o načinima Krležina oblikovanja rodnih, ali i klasnih, socijalnih i drugih identiteta te ih proširiti i na njegove ostale dramske i druge tekstove. Sve ovo nužno je jer, opet ćemo se pozvati na Felski, povijest moderniteta još nije gotova, ona tek traži da bude napisana.

Primarna literatura:

Krleža, Miroslav (1973). *Adam i Eva, Maskerata*, u: *Legende*, Sarajevo: Oslobođenje.

Krleža, Miroslav (1954). *Glembajevi*, Zagreb: Zora.

Krleža, Miroslav (2003). *Vučjak*, Zagreb: Naklada Ljevak, Matica hrvatska, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Sekundarna literatura:

Batušić, Nikola (2007). *Riječ mati čina : Krležin kazališni krug*, Zagreb: Naklada Ljevak.

Biti, Vladimir (2000). *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.

Čale Morana i Čale Feldman Lada (2008). *U kanonu, studije o dvojništvu*, Zagreb: Disput.

Čale Feldman, Lada (2001). *Euridikini osvrti*, Zagreb: Centar za ženske studije.

Čale Feldman, Lada (2005). *Femina ludens*, Zagreb: Disput.

Felski, Rita (1995). *The Gender of Modernity*, Cambridge Massachusetts and London England: Harvard University Press.

Finney, Gail (1989). *Introduction, The Devil in the House?: Strindberg's „The Father“*; u: *Women in Modern Drama, Freud, Feminism and European Drama at the Turn of the Century*, Ithaca and London: Cornell University Press.

Gašparović, Darko (1989). *Dramatica Krležijana*, Zagreb: Cekade.

Gjurgjan, Ljiljana (2004). *Od Eve do Laure*, u: *Dani hvarškoga kazališta 30: hrvatska književnost i kazalište dvadesetih godina 20. stoljeća*, Zagreb-Split: HAZU, Književni krug.

Hall, Stuart (2006). *Kome treba „identitet“?*, u: *Politika teorije: zbornik rasprava iz kulturalnih studija*, prir. D. Duda, Zagreb: Disput.

Karahasan, Dževad (1988). *U agoniji-visokomimetski modus*, u: *Model u dramaturgiji*, Zagreb: Cekade.

Krležijana 1 (1993). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krleže.

Krležijana 2 (1999). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krleže.

Littau, Karen (1995). *Refractions of the Feminine: The Mostruous Transformations of Lulu*, Modern Language Notes.

Miočinović, Mirjana (1975). *Drama : rađanje moderne književnosti*, Beograd: Nolit.

Oklopčić, Biljana (2008). *Stereotipija u prikazu ženskoga lika u genealoškim ciklusima Williama Faulknera i Miroslava Krleže: Eula Varner Snopes i Charlotta Castelli-Glembay*, Fluminensia, br. 1.

Oraić Tolić, Dubravka (2005). *Muška moderna i ženska postmoderna*, Zagreb: Naklada Ljevak.

Senker, Boris (2000-2001). *Hrestomatija novije hrvatske drame*, Zagreb: Disput.

Senker, Boris (1996). *Nedovršena saga (pristup glembajevskom ciklusu) i Krleža i kazalište (prijedlog periodizacije)* u: *Hrvatski dramatičari u svom kazalištu*, Zagreb: Hrvatski centar ITI.

Švacov, Vladan (1986). *Humor Krležine drame. Dani hvarskog kazališta*. Split: Književni krug.

Vidan, Ivo (1970). *Ciklus o Glembajevima u svom evropskom kontekstu, u: Hrvatska književnost prema evropskim književnostima – od narodnog preporoda do naših dana*, prir. Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić, Zagreb: Mladost.

Vučković, R. (1972). *Jedinstvo oblika i idejnih rešenja u ciklusu o Glembajevima Miroslava Krleže*, u: *Književne analize*. Sarajevo: Nastavna biblioteka.

Žmegač, Viktor (1986). *Krležini evropski obzori : djelo u komparativnom kontekstu*, Zagreb: Znanje.

Weininger, Otto (1986). *Spol i karakter*, Beograd: Književne novine.

Williams, Raymond (2006). *Analiza kulture*, u: *Politika teorije: zbornik rasprava iz kulturalnih studija*, prir. D. Duda, Zagreb: Disput.

Williams, Raymond (1978). *Drama od Ibsena do Brechta*, Beograd: Nolit.
[http://en.wikipedia.org/wiki/Leda_\(mythology\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Leda_(mythology))

**KNJIŽEVNOST U HRVATA
– VEZE I PROŽIMANJA**

Silvestar Balić

HRVATSKI ČASOPISI U MAĐARSKOJ OD 1989. DO 2009. – OSNOVNE ČINJENICE

Ova radnja je sačinjena kako bi predstavila jedan odsječak života Hrvata u Mađarskoj, a riječ je o izdavaštvu, o hrvatskim časopisima koji izlaze od razdoblja demokratskih promjena (1989.) do kraja prvoga desetljeća XXI. stoljeća (2009.). U ova dva desetljeća gore navedene promjene zahvatile su i hrvatsku zajednicu u Mađarskoj, koja se također uključila u proces demokratizacije. U institucionalnom smislu Hrvati su se stabilizirali, imaju svoje škole (osnovne i gimnazije), svoje kulturne ustanove, muzej, izdavačku kuću, znanstveni zavod itd.

Međutim, najbitniji statistički podaci pokazuju kako, unatoč tom relativno povoljnom položaju, Hrvata u Mađarskoj koji i govore svoj materinski jezik ima sve manje¹. Ako je sve manje govornika hrvatskoga jezika u Mađarskoj, onda je i potencijalna čitateljska publika sve malobrojnija.

Usprkos toj situaciji tiskani su sljedeći časopisi, o kojima će biti riječ u ovom napisu: *Glas* – časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja (1989.-1990.); *Naša škola* – časopis za metodička pitanja (1989.-2000.); *Zornica* – list za Hrvate katolike (1990.-2002.); *Riječ* – časopis za književnost i kulturu Hrvata u Mađarskoj (1996.-1999.); *Pogledi* – časopis za kulturu i društvena pitanja Hrvata u Mađarskoj (2002.-2007.); *Hrvatski znanstveni zbornik* – časopis Hrvatskoga znanstvenog zavoda (1998.-

Glas – časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja (1989.-1990.)

1 Broj onih građana Mađarske koji svojim materinskim jezikom smatraju hrvatski s 14,326 (2001.) smanjio se na 13,716 (2011.). Izvor: <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/>

Naša škola – časopis za
metodička pitanja
(1989.-2000.)

2002.); *Pečuški/Pécsi Horizont* – časopis za kulturu i znanost (2008.-2009.).

Najvažniji uvjet pri odabiru gore navedenih časopisa bio je hrvatski jezik. Taj se kriterij kod pojedinih časopisa ostvaruje u potpunosti, dok kod nekih drugih djelomično. Unatoč tome da pojedini časopisi (*Glas* i *Naša škola*) u svojim podnaslovima ne spominju etničku odrednicu „hrvatski“, mi smo ih ipak svrstali u skupinu hrvatskih časopisa u Mađarskoj. Razlog tomu je da su u njima objavljivani tekstovi hrvatskih, a budući da su izlazile još za vrijeme južnoslavenskog jedinstva, i srpskih autora, dok u časopisu *Pečuški/Pécsi Horizont* možemo pročitati i tekstove na mađarskom jeziku. Zbog toga ovi časopisi predstavljaju dio i hrvatske periodike u Mađarskoj.

U ovaj kratki prikaz uvrstili smo kulturne, književne, znanstvene pa i vjerske časopise, a budući da je riječ o časopisnoj

periodici Hrvata u Mađarskoj, uvršteni su mahom časopisi koji više ne izlaze. Doduše, katolički je list *Zornica*, nakon dugogodišnje stanke obnovljen, s nebitno promijenjenom uredničkom strukturom i trenutno izlazi pod imenom *Zornica nova*.

Iz podnaslova časopisa je vidljivo da osim *Zornice*, koja sebe određuje kao list, sve su ostale tiskovine odabrale naziv časopis. One periodično (ne uvijek redovito, ovisno o mogućnostima) donose duže tekstove o temama određenima u podnaslovima. Zbog toga je dijelom opravdan opis *Zornice* kao lista, budući da većinom donosi kraće tekstove, izvještaje, dopise, vijesti, koji informiraju o aktualnim događanjima u zajednici, ali u prevelikim vremenskim razmacima da bi bili aktualni.

Osvrćući se na naslove naših časopisa možemo reći da su oni u skladu sa sadržajem; dominiraju metaforičko-simbolični naslovi poput *Zornice*, *Riječi*, *Glasa*, *Pogleda*, ili deskriptivni naslovi, poput *Hrvatskog znanstvenog zbornika* itd. U podnaslovima se precizira područje kojim se časopisi žele baviti. Najčešće su to kulturne, književne i društvene teme. U podnaslovima se često određuje da su oni namijenjeni hrvatskoj

Zornica – list za Hrvate
katolike (1990.-2002.)

čitateljskoj publici u Mađarskoj (*Riječ* – časopis za književnost i kulturu Hrvata u Mađarskoj; *Pogledi* – časopis za kulturu i društvena pitanja Hrvata u Mađarskoj)), premda je jasno da bi oni svoje čitatelje mogli naći i u matičnoj domovini.

Izdavače ovih hrvatskih časopisa možemo razvrstati prema sljedećim skupinama: civilne, narodnosne², državne i privatne organizacije³. U većini je slučajeva riječ o organizacijama koje su financirane, raznim putovima, ali iz istog, državnog proračuna. Jedini je izuzetak u tom smislu nakladnik časopisa *Riječ*, komanditno društvo „Slovenika“. Ne možemo znati točan proračun toga časopisa, ali se on izdavao i uz potporu raznih javnih zaklada i narodnosnih organizacija, čime se vraćamo potpori iz državnog proračuna.

Civilna sfera je zastupljena u obliku društva književnika (Društvo hrvatskih, srpskih i slovenskih književnika u Mađarskoj) te zaklada (Zaklada „Zornica“) dok kod manjinskih organizacija mislimo na mjesne i državne hrvatske samouprave, odnosno institucije u njihovoj ingerenciji (Hrvatska samouprava u Pečuhu, Hrvatska samouprava Budimpešte, Hrvatski znanstveni zavod). Jedan od izdavača je i Pedagoški zavod Županije Baranje, koji nije bio financiran izravno iz državnog proračuna ali je umrežen u veliki javni sektor državnih institucija.

Može se, dakle, zaključiti da postojanje hrvatskih časopisa u Mađarskoj uvelike ovisi o financijskoj potpori raznih državnih fondova ili, u novije vrijeme, Europske unije. Zbog nestabilne financijske pozadine civilnih i ostalih narodnosnih organizacija, izdavanje tih časopisa je otežano, zbog čega često izostaju godišta ili brojevi. Druga je posljedica toga stanja da nijedan od nabrojanih časopisa nije preživio više od 12 godina⁴.

Među glavnim urednicima i članovima uređivačkih odbora ovih časopisa možemo naći osobe koje su već prije demokratskih promjena bile uključene u zbivanja hrvatske kulture u Mađarskoj (Marin Mandić, Mišo Mandić, Mijo Karagić, Ernest Barić, Živko Mandić, Đuro Franković i dr.), a tijekom godina priključili su se oni članovi koji i dan danas djeluju na tom polju (Janja Prodan, Stjepan Lukač, Dinko Šokčević, Stjepan Blažetin i dr.). Briga urednika

Riječ – časopis za književnost i kulturu Hrvata u Mađarskoj (1996.-1999.)

2 Mađarski Zakon o pravima narodnosti (2011/CLXXIX) umjesto izraza „kisebbség“ – manjina propisuje „nemzetiség“ – narodnost. U ovom radu ću koristiti obje natuknice.

3 Naravno, ove skupine nisu isključive, i civilne udruge mogu biti narodnosne, a narodnosne organizacije su također ovisne o državnom proračunu.

4 Najdugovječniji časopis je *Zornica*, koja u svojoj prvoj fazi izlazi od 1990. do 2002. godine.

rijetko nadilazi granice sadržaja. Časopisi često nisu lektorirani ili korigirani, česte su pogreške u prijelomu, zanemaruje se važnost i uloga grafičkog dizajna, kod pojedinih brojeva nedostaje ISSN oznaka itd. Pojednostavljeno, osim samoga sadržaja, izbora tekstova koji će ući u aktualni broj časopisa, ne vodi se briga o navedenim radovima, koji također pripadaju uredničko-izdavačkom djelokrugu.

Pored ovih podataka iz impresuma vrijedi istaknuti još jedan, koji se odnosi na sjedište uredništva/izdavača.⁵ Analizirajući te podatke razaznaje se kako ovi časopisi izlaze u dvama središtima: Pečuhu i Budimpešti.⁶ Ovi gradovi se mogu nazvati i središtima ne samo hrvatskih časopisa već i Hrvata u Mađarskoj. Zahvaljujući obrazovnim

Pogledi – časopis za kulturu i društvena pitanja Hrvata u Mađarskoj (2002.-2007.)

(od vrtića do sveučilišta), kulturnim (kazalište, hrvatski klub itd.) i znanstvenim (odsjek, zavod) ustanovama, Pečuh se smatra jednim od središta Hrvata u Mađarskoj, dok Budimpešta, gdje je registrirana Hrvatska državna samouprava, vodeće političko tijelo Hrvata u Mađarskoj te brojne ustanove i udruge (poduzeće „Croatica“, školski centar, kulturne udruge itd.), također se može nazvati važnim uporištem Hrvata u Mađarskoj. Zbog toga je jasno da u ovim gradovima djeluju one osobe koje su u mogućnosti (kako financijski tako i intelektualno) pokrenuti hrvatske časopise.

Prema indeksu autora u bibliografiji ovih časopisa koja je u tisku, u ovih sedam časopisa zastupljeno je ukupno 480 autora. U većini su hrvatski autori, kako iz Hrvatske tako i iz Mađarske, ali se na popisu nalaze i strani autori, većinom mađarski, čiji se tekstovi često objavljuju u prijevodu na hrvatski. Listu najzastupljenijih autora vode hrvatski autori iz Mađarske,⁷ od njih Đuro

Franković s 44 objave, Leona Sabolek s 29 objava, Stipan Filkaković s 25 objava, Stjepan Blažetin i Milica Klaić Taradija s 24 objave i Marko Dekić s 23 objave. Većina ovih autora je urednik ili glavni urednik u jednom od navedenih časopisa, afirmiraju se kao književnici, znanstvenici i novinari prije (Franković, Filaković, Dekić), a i tijekom spomenutoga razdoblja (Stjepan Blažetin, Milica Klaić Taradija).

5 U većini slučajeva mjesto uredništva se poklapa s mjestom gdje djeluje izdavač.

6 U slučaju katoličkog lista *Zornica* do 2/3 broja godišta 1993. adresa uredništva je u Pečuhu, nakon tih brojeva u Kulinju, naselju s hrvatskim življem desetak kilometara od Pečuha. Druga je iznimka časopis *Riječ* čije je uredništvo kod prvih brojeva registrirano u Židanu (Horvátzsidány).

7 Iznimku čini Leona Sabolek, hrvatska autorica iz Sarajeva koja je godinama boravila u Mađarskoj.

Velika zastupljenost „domaćih“ autora upućuje na to da hrvatska zajednica u Mađarskoj i nakon demokratskih promjena ima svoje autore koji su sposobni pisati i stvarati na hrvatskom jeziku o raznim znanstvenim, umjetničkim i inim temama. Više od 20 godina nakon demokratskih promjena položaj pošiljatelja (autora) nije znatno promijenjen. I danas postoje autori koji mogu napuniti stranice časopisa raznim sadržajem, međutim, situacija s recipijentom, hrvatskim čitateljem u Mađarskoj se pogoršava, čiji je najbolji dokaz podatak iz zadnjega popisa stanovništva u Mađarskoj iz 2011. Prema tim podacima broj govornika hrvatskoga jezika je u blagom padu što će u kasnijim razdobljima utjecati na pošiljatelja, na autora, kojih će biti sve manje, budući da ih „proizvodi“ ta ista jezična zajednica.

Jedini podatak koji se ne tiče suhih informacija o publikacijama je žanrovska pripadnost na kraju svake objave. Najpopularnije žanrovske vrste su književne, kao što su pjesme, priče, pripovijetke itd., budući da od sedam časopisa njih četiri se bave kulturom, književnošću, pa se redovito publiciraju književni tekstovi. Zatim, u velikom se broju u ovim časopisima nalaze i znanstveni tekstovi (studije, stručni radovi itd.) te trebamo spomenuti i karakteristične publicističke žanrove poput članka, vijesti, dopisa itd. Sve ove žanrovske odrednice su, zapravo, u skladu s temama časopisa naznačenima u njihovim podnaslovima.

Na kraju bismo naveli neke od gorućih pitanja naših časopisa, a dijelom i hrvatskog izdavaštva u Mađarskoj uopće. U našem slučaju, budući da je riječ o izdanjima koja imaju skromnu čitateljsku publiku, ne možemo usporediti ove tiskovine s izdavačkom strukturom većih, nacionalnih časopisa. Prihod od pretplate je zapravo nepostojeći, što znači da pojedini časopisi ne ovise o svojim pretplatnicima već o svojim pokroviteljima. A sredstva pokrovitelja, kako smo naveli ranije, povezana su s jednim proračunom, državnim. Zbog toga je velika uloga onih pojedinaca koji svoje slobodno vrijeme posvećuju organizacijskim i ostalim menadžerskim zadacima, lobiranju kod raznih državnih i manjinskih tijela, eventualno privatnih sponzora, pisanju natječaja kod raznih zaklada i fondova.

Rezultat nestabilne pozicije časopisa očituje se u njihovom neredovitim izlaženju. Od onih časopisa koji su izlazili više od dvije godine, nijedan nije objavljivan redovito, prema rasporedu koji je u početku zamišljen. Očito je da su ih mučile financijske poteškoće zbog nedovoljne institucionalne pozadine, što bi se moglo izliječiti (u prošlosti i budućnosti također) ako

Hrvatski znanstveni zbornik
– časopis Hrvatskoga
znanstvenog zavoda
(1998.-2002.)

Pečuški/Pécsi Horizont – časopis za kulturu i znanost (2008.-2009.).

bi jedna od manjinskih institucija postala osloncem jednoga časopisa, osiguravši mu tako financijsku pozadinu.

Međutim, najbitniji problem hrvatskih časopisa u Mađarskoj na dugoročnoj, a i na srednjoročnoj razini će biti nedostatak hrvatskih govornika, potencijalnih čitatelja u Mađarskoj. Nijedan pisani medij ne može preživjeti bez svoje publike, ako nema svoje (od vlastite zajednice stvorene) autore. Za razliku od prijašnjega pitanja, riječ je o procesu koji se ne može zaustaviti, tek usporiti, a protiv čega, zapravo, nema pravog lijeka.

Svojevrsna kriza hrvatskoga (narodnosnoga) izdavaštva u Mađarskoj osjeća se i danas. Kako se iz popisa vidi, trenutno niti jedna od ovih tiskovina ne izlazi (osim već spomenute *Zornice nove*). Razlog tomu itekako mogu biti već navedeni problemi, ali i opće tendencije u društvu, gdje ima

sve manje volje i energije za tu vrstu „duhovne hrane“.

Neven Ušumović

KANONSKA DJELA MAĐARSKE DRAME NAPOKON NA HRVATSKOM JEZIKU

Početak ove godine u izdanju FF-pressa, odnosno Filozofskog fakulteta u Zagrebu, objavljen je prijevod povijesne drame Józsefa Katone *Ban Bank* (mađ. *Bánk ban*) iz 1819. godine. Ovom je izdanju prethodio na sličan način priređen prijevod dramske poeme *Čovjekova tragedija* (mađ. *Az ember tragédiája*; napisana 1861.) Imrea Madácha koju je FF-press izdao 2011. godine. Oba su prijevoda, naime, izrađena na Katedri za hungarologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu u sklopu seminara Prevođenje književnih tekstova, te u sklopu Prevodilačke radionice Katedre za hungarologiju u Kući prevoditelja u Balatonfüredu, a uz potporu Mađarske zaklade za knjigu.

Dugoočekivani prijevodi

Seminare i prevodilačke radionice vodila je profesorica Franciska Ćurković-Major, koja je za oba izdanja napisala i vrlo informativne predgovore i priredila prijevode za tisak. Očigledno je da iza ovih studentskih prijevoda stoji sustavan i studiozan rad profesorice Ćurković-Major, ne samo kao prevoditeljice, nego i kao hungarologinje, kojoj je osobito stalo olakšati budućim studentima pristup ovim djelima, ali jednako tako i omogućiti hrvatskoj književnoj i akademskoj javnosti da se napokon upozna s ovim reprezentativnim djelima mađarske književnosti XIX. stoljeća.

Činjenica da sve do sada nije postojao relevantan hrvatski prijevod ovih nezaobilaznih, međunarodno poznatih dramskih djela mađarske književnosti, još je jedan pokazatelj narušenosti komunikacije između hrvatskog i mađarskog kulturnog prostora u drugoj polovici XIX. stoljeća.¹ Što se

1 Veći interes za ova djela bilježimo u srpskim književnim krugovima. Pretpostavlja se da je Đura Jakšić (1832.-1878.), koji je uoči revolucije 1848. godine studirao na likovnoj akademiji u Pešti, poznao Katoninu dramu. Između njegove drame *Jelisaveta, knjeginja crnogorska* (1868.) i *Bana Banka* lako je povući niz poveznica. Suvremeni prijevod ove drame na srpski jezik ne postoji. Madácheva dramska poema prevedena je, međutim, čak četiri puta na srpski jezik! Prvi je poemu preveo Jovan Jovanović Zmaj i objavio je u Novom Sadu 1890. godine. Drugi prijevod s nazivom *Tragedija čoveka* izašao je u Subotici 1939. godine: pod pseudonimom Klearh. Madácha je preveo Vladislav Jankulov, a uvodni esej napisao Todor Manojlović. Sljedeće 1940. godine

tiče utjecaja ovih tekstova na hrvatske pisce, može se tek pretpostaviti da je dramu *Ban Bank* poznao književnik i estetičar Franjo Marković koji je svoju dramu *Benko Bot*, slične fokusiranosti na unutarnji konflikt između osjećaja i dužnosti, objavio 1872. u *Vijencu*. Dramsku poemu Imrea Madácha *Čovjekova tragedija* – koja je ubrzo nakon objavljivanja 1862. godine s oduševljenjem prihvaćena od strane književnika, prevoditelja (prevedena je do danas na više od trideset jezika) i scenskih umjetnika – vrijedilo bi komparirati sa srodnim spjevom Petra Preradovića *Prvi ljudi* (objavljenim iste 1862.!), te s lirskom dramom Silvija Strahimira Kranjčevića *Prvi grijeh* (1893.), iako je gotovo sigurno da je ova dva ugledna hrvatska književnika nisu poznavali.²

Ban Bank

Zapletena povijest recepcije dramskog opusa Józsefa Katona³, odnosno inscenacije *Bana Banka* među samim Mađarima, govori nam o nerazvijenosti mađarske kazališne umjetnosti i nepovoljnosti (cenzura!) kulturno-političkih odnosa za razvoj ove u to vrijeme središnje umjetnosti reprezentacije „duha nacije“. Sam je Katona, koji je živio manje od četrdeset godina, a prestao pisati već u tridesetoj, ovako opisao svoju sudbinu: „... ako ptica vidi da uzalud pjeva, misli na svoju hranu – i zanijemi“. Godine 1930., prilikom obi-

József Katona,
autor drame *Ban Bank*

u Beogradu je izašao novi prijevod Svetislava Stefanovića. Suvremeni srpski prijevod objavio je u Novome Sadu 2009. godine nedavno preminuli Sava Babić. O predstavi *Madač, komentari*, subotičkom kazališnom spektaklu u režiji Ljubiše Ristića i Nade Kokotović, govorimo više na kraju ovog prikaza.

2 U prilog činjenici o slabom prijemu mađarske književnosti XIX. stoljeća među hrvatskim umjetnicima ide i priča o nespretnom pokušaju inscenacije *Čovjekove tragedije* u Narodnom kazalištu 1914. godine u Zagrebu. Naime, predstava *Čovjekova tragedija* u režiji Ive pl. Raića pripremljena je ishitreno, u svega dvadeset dana, pri čemu se na prijevodu teksta radilo samo pet dana! Milan Ogrizović, Ferdo Z. Miler i Milan Bogdanović kratili su tekst, izbacivali stihove i cijele dramske slike, prilagođavajući ovu filozofsku poemu Raićevom konceptu kazališnog spektakla. Predstava je prošla loše i kod kritike i kod publike i nakon šest izvedbi skinuta s repertoara.

3 József Katona (1791.-1830.) rođen je u Kecskemétu. Propisao je kao peštanski student prava, prvo je prevodio dramske tekstove s njemačkog, a zatim ih je 1812. počeo i sam sastavljati za studentski kazališni krug u kojem se kretao; izvodili su se tada viteški i sentimentalni komadi, te je i sam Katona tražio u povijesnoj građi zaplete s puno intrige i emocija. Za natječaj Erdélyi Muzéuma 1815. godine piše dramu *Ban Bank*. Budući da nije dobio nikakvu povratnu informaciju o rezultatima natječaja, pod mentorstvom dramskog pisca Boldizsára Báránya prerađuje dramu. Cenzura, međutim, ne dopušta izvedbu drame, samo njezino objavljivanje 1820. godine. Nakon toga Katona odustaje od pisanja drama. Vraća se u Kecskemét i nastavlja pravničku karijeru, gdje 1826. godine postaje glavni tužitelj. Preminuo je 1830. godine.

lježavanja stogodišnjice Katonine smrti u njegovom gradu Kecskemétu, upriličena je svečana izvedba *Bana Banka*, Katonini posmrtni ostaci su ekshumirani i sahranjeni pod golemo spomen obilježje (8 x 10 metara), koje čuva dvometarska brončana statua Bana Petura, jednog od likova drame.⁴ Što se dogodilo u tih stotinu godina i kako je Katonina drama postala nacionalnom svetinjom?

Sada kada imamo prijevod, krenimo od samog teksta, odnosno od povijesti njegovog pisanja i čitanja/uprizorenja. Priču o Banu Banku učinio je međunarodno poznatim još krajem XV. stoljeća Antonio Bonfini, povjesničar kralja Matije, a ona ide ovako: mađarski velikaši na čelu s Banom Bankom ubijaju 1213. godine kraljicu Gertrudis, suprugu ugarskog kralja Andrije II., razjareni njezinim spletkaranjem u korist sunarodnjaka Nijemaca, kao i zbog toga što je sudjelovala u bratovljevom zavodjenju Bankove supruge. Katona je prvu verziju svoje drame imao već 1815. godine, ali tek ga je proučavanje Schillerovih drama dovelo do toga da u konačnoj verziji iz 1819. godine psihološki produbi motivaciju svojih junaka i profilira prve romantičke likove u povijesti mađarske drame.

I u drugim svojim povijesnim dramama Katona je prije svega zainteresiran za mehanizme političke moći, fokusirajući se na junake koji su „drugi“ u njezinoj raspodjeli, kao što je to Ban Bank. U duhu novog, prosvjetiteljskog vremena, njegovi su vladari, vitezovi, crkvenjaci samo ljudi, upetljani u dvorske intrige i unutarnje emotivne čvorove. Gledano iz današnje perspektive, upravo je uvjerljivost, „ljudskost“, Katoninih likova u drami *Ban Bank* ono što daje posebnu književnu vrijednost ovom tekstu, odnosno upečatljiva dramatiizacija unutarnjeg razdora glavnog junaka, koji pati u želji da ostane vjeran kralju kome služi, uviđajući istovremeno koliko je njegov narod nepravедno izložen neimaštini. Bankovu pomutnju uz sve to potencira osjećaj povrijeđene časti, zbog intriga čija je žrtva njegova supruga.

Katonin književni jezik svojom je sentencioznom jezgrovitosti polako osvojio mađarsku publiku, toliko da su danas neke od replika dio narodne predaje. Današnji književni povjesničari glavnu slabost ovog teksta vide pak u postupcima kojima Katona ostvaruje i razrješava dramski zaplet, ostajući i

Naslovnica hrvatskoga prijevoda *Ban Bank*

4 Ekshumacija i ponovna sahrana uz svečanu povorku osebujan je čin revalorizacije životnog djela i važnosti nekog umjetnika. Nacionalna svečanost uz umjetnikovo spomen obilježje, ritual je kanonizacije za koji postoji niz kulturnopovijesnih primjera u procesu formiranja modernih europskih nacija. Hrvatski primjer je slučaj Ivana Gundulića. Vidi: Protrka, Marina. *Stvaranje književne nacije: oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*. Zagreb, 2008.

dalje u tradiciji sentimentalnih, odnosno viteških predromantičkih komada i njihovih konvencija.⁵

Cenzori se međutim nisu puno bavili umjetničkom vrijednošću Katoninog *Bana Banka*. Njih su zabrinjavale političke implikacije ovakve drame u kojoj se narod (mađarski!) buni zbog neimaštine, kraljica strada, desakralizira se društvena moć... tako da je 1820. godine dopušteno tiskanje drame, ali ne i njezina izvedba! Praizvedbu Katona nije ni doživio, do nje je došlo tek 1833. godine u Košicama. Do šireg prijema od strane publike trebalo je proći još nekoliko desetljeća: Mađari su svoje nacionalno kazalište formirali 1837. godine u Pešti; u njegov repertoar od 1845. godine ulazi i *Ban Bank*. Danas je teško predočiti koliko je veliku integrativnu, političku, ne samo kulturalnu ulogu imalo nacionalno kazalište: u Istočnoj Europi kulturne institucije preuzimaju ulogu reprezentacije fantazma o vlastitoj nacionalnoj državi politički nesamostalnih naroda. Zbog toga se i jedan od najsvjetlijih događaja u mađarskoj borbi za neovisnost odigrao u Nacionalnom kazalištu: revolucionarni zahtjevi istaknuti su 15. ožujka 1848. godine i izvedba *Bana Banka* (istina samo prvi čin, revolucija nije mogla čekati!) bila je dijelom te svečanosti. Nakon gušenja revolucije, upravo je ova historijska veza s 1848. – kao i nova desetogodišnja cenzura – najviše doprinijela književnoj, a zatim i nacionalnoj kanonizaciji Katonine drame, kao drame mađarske revolucionarne borbe za neovisnost.⁶

Ban Bank, dakle, predstavlja danas mnogo više od Katoninog književnog umijeća, pa su i osporavatelji književne vrijednosti ovog teksta često bili dalekosežniji; citirajmo samo najpoznatijeg, Györgya Lukácsa, za kojega je *Ban Bank* „jedno provincijalno i hiperlojalno djelo“! Drugi klasici moderne mađarske književnosti u *Banu Banku* nalazili su inspiraciju izvan svake usporedbe, tako da je za Antala Szerba Katonina drama „djelo izuzetnog unutarnjeg intenziteta“, a za Kosztolányija „usamljeno remek-djelo mađarske književnosti“.

Čovjekova tragedija

Ako je drama *Ban Bank* bila romantičkim vjesnikom doba sekularnog, nacionalnog zanosa, dramska poema Imrea Madácha⁷ *Čovjekova tragedija*,

5 Vidi: Kerényi, Ferenc. „Katona József dilemmái“ // *A magyar irodalom története: 1800-tól 1919-ig.* / uredili Mihály Szegedy-Maszák i András Veres. Budimpešta, 2007.

6 Vidi Imre, Zoltán. „(Nemzeti) kánon és (nemzeti) színház: vita a Bánk bán 1930-as centenáriumi mise-en-scene-jéről“ // *Átvilágítás: a magyar színház európai kontextusban* / uredio Zoltán Imre. Budimpešta, 2004.

7 Imre Madách (1823.-1864.) rodio se u staroj plemićkoj obitelji u Alsósztrégovi (Dolná Strehová, današnja Slovačka). Studirao je u Pešti gdje je došao u dodir s liberalnim krugovima. Nakon završenog studija, zbog zdravstvenih problema vraća se u rodni kraj, u županiju Nógrád, gdje dobiva posao u javnoj službi. U svim književnim rodovima okušava se već u svojim dvadesetim godinama. Upoznaje Petőfija; 1848.-49. godine sudjeluje u organiziranju revolucionarne vojske, ali zbog lošeg zdravlja ne sudjeluje u borbama; nakon gušenja revolucije skriva Kossuthovog tajnika zbog čega i sam dospijeva u zatvor, a nakon toga je sve do 1857. pod policijskim nadzorom. U tom razdoblju niz je tragičnih slučajeva u njegovoj obitelji: brat mu umire zbog bolesti

objavljena 1862. godine, znak je splasnuća tog zanosa, neka vrst postromantičkog otrežnjavanja. Ova višeglasna, ironična rasprava o univerzalnim vrijednostima i „posljednjim stvarima“ i danas osvaja prevoditelje, pisce i teatrologe širom svijeta.

Zbog svoje formalne (drama, poezija, filozofija?), a još više ideološke „dvosmislenosti“ i višeznačnosti, Madáchova poema izazvala je niz oprečnih reakcija/čitanja/uprizorenja u povijesti svoje recepcije. Sam Madách preuzima Byronov termin i naziva svoje djelo „dramskom poemom“ i tako ga uvrštava u niz romantičkih djela kao što su Goetheov *Faust*, Byronove poeme *Manfred* i *Kain*, te Shelleyev *Oslobođeni Prometej*, a čije su preteče *Izgubljeni raj* Johna Milтона i Danteova *Božanstvena komedija*. Po svojoj usmjerenosti na sudbinu čovječanstva i univerzalnosti koja nadilazi nacionalnu romantičku epiku, Madách se pak nadovezuje na francuske romantičke poeme o čovječanstvu, čiji su istaknuti autori Lamartine i Victor Hugo.

Imre Madách, autor drame
Čovjekova tragedija

U *Čovjekovoj tragediji* se u petnaest slika izlaže prošlost, sadašnjost i budućnost čovječanstva: prve tri i posljednja slika vizija su onostranog svijeta, točnije Edenskog vrta. Središnje slike uprizoruju sudbinu čovječanstva: od četvrte do desete slike nižu se različita povijesna razdoblja, od Egipta do Londona iz Madáchove sadašnjosti, a od jedanaeste do četrnaeste slike prizori budućih svjetova. Madáchov koncept ljudske povijesti je antimodernistički: povijest se ciklički ponavlja, Adam i Eva pojavljuju se iz slike u sliku u različitim ulogama, u pratnji ironičnog Lucifera. Tragični junak poeme je dakako Adam, koji,

za razliku od edenske Eve, stari, gubi snagu i očajava u prizorima budućnosti, da bi napokon došao do spoznaje o ispraznosti vlastite bezbožne samouvjerenosti i o neutemeljenosti svoje vjere u povijesni napredak pri ostvarenju ovozemaljske sreće. Pri tome se Adam izmiče utjecaju Lucifera, koji iz slike u sliku neprestano ironizira pathos njegove pobune i vjere u moć čovjeka. Adam spoznaje da je neizvjesnost života u svijetu bez Boga pravi pakao, te se zajedno s Evom, koja nosi dijete, vraća onostranom.⁸

koje je zadobio u borbi; sestru i cijelu njezinu obitelj ubijaju rumunjski pobunjenici. Za vrijeme tamnovanja propada mu brak. Godine 1859. započinje *Čovjekovu tragediju*, koja mu odmah nakon objavljivanja 1862. donosi književnu slavu. Postaje član Mađarske akademije znanosti. Umire u rodnom mjestu 1864.

8 Opsežnu analizu daje: Gerevich-Kopteff, Éva. *Madách Az ember tragédiája és finnfordításai a nemzeti kultúrák, az irodalmi recepció és fordításelemzés*. Helsinki, 2003. Dostupno na: <http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/982/madachaz.pdf?sequence=2> (pristupano 10. 10. 2013.)

Naslovnica hrvatskoga
prijevoda
Čovjekove tragedije

Drama je dakle kod Madácha prenese-
na iz sfere međuljudskog djelovanja, u sukob
ideja i emocija, u relativizirajuće višeglasje
koje utjelovljuju Lucifer, Adam i Eva. Napetost
između ovostranog i onostranog, zemaljskog
i nebeskog, povijesnog i metafizičkog, am-
bivalentnost je koja omogućuje artikulaciju
modernih osjećaja straha i neizvjesnosti, pe-
simističke ispraznosti egzistencije, kao i diso-
nantnu izmjenju patetičnosti, ironije i humo-
ra. Današnje poštovatelje Madáchove poeme
ovo djelo privlači upravo zbog svoje izuzetno
artikulirane polifone strukture, odnosno hra-
bro izvedenog višeglasja koje je temelj Ada-
move unutarnje drame i „duhovne krize“.⁹

Iako je s puno uspjeha ušla u kazališ-
ni repertoar počevši od 1883. godine, ci-
jeli niz kritičara osporavao je prikladnost
ovog teksta za kazališnu inscenaciju. No,
još oštrije bile su ideološke kritike od stra-
ne komunista, ali i kršćanskih mislioca, koji

su Madáchovoj poemi spočitavali pesimizam i nihilizam, ponajviše zbog
ironiziranja moderne ideje ljudskog napretka i ambivalentnog odnosa prema
božanskoj sferi. Osobito loš status imala je *Čovjekova tragedija* prilikom
uspostave komunističkog režima, nakon II. svjetskog rata, pogotovu zbog
toga što je Madách ideje utopijskog socijalizma koristio kao građu za satiru
i antiutopiju. Nakon niza trzavica, u repertoar Nacionalnog kazališta vraće-
na je tek 1957. godine; građani Budimpešte čekali su u redovima, satima,
za ulaznice – najbolji je to pokazatelj u kolikoj mjeri je Mađarima *Čovjekova
tragedija* postala duhovna hrana bez koje ne bi mogli zamisliti svoj kulturni
život.

Madách, komentari

Madáchovo djelo ima osebujno mjesto u novijoj kulturnoj povijesti
Subotice. Godine 1985., na valu gospodarskog razvoja, gradski čelnici (gra-
donačelnik je bio György Szórád) pozivaju Ljubišu Ristića¹⁰, koji je već u
to vrijeme bio jedan od najpriznatijih jugoslavenskih kazališnih redatelja,
da prestrukturira i osmisli novi program za tadašnje Narodno pozorište/

9 Vidi: S. Varga, Pál. „Történelem és ironia“. // *A magyar irodalom története: 1800-tól 1919-ig.* /
uredili Mihály Szegedy-Maszák i András Veres. Budimpešta, 2007.

10 Relevantni prilozi o životu i djelu i danas aktivnog redatelja mogu se naći u tematskom broju
časopisa za kazališnu umjetnost *Scena* (Novi Sad, 2006., broj 4., godina XLII), iz kojeg izdvajamo
tekst njegovog nekada najbližeg suradnika, a kasnije kritičara, dramaturga Dragana Klaića
(1950.-2011.). „Dugi marš kroz institucije: varijanta Ristić“. Dostupno na: <http://www.pozorje.org.rs/scena/scena406/3.htm> (pristupano 10. 10. 2013.)

Ljubiša Ristić u „glavnom štabu“ KPGT-a u Subotici i plakat Borisa Bučana za predstavu „Madač, komentari“, 1986. Foto: Enes Midžić

Népszínház. Gradska uprava uz pomoć Ristića i njegove skupine suradnika pokušava pronaći novi model za kulturni razvoj grada, koji bi revitalizirao, integrirao i mobilizirao njegove kulturne potencijale. Ristićeva neformalna kazališna „družina“ KPGT (Kazalište Gledališće Pozorište Teatar)¹¹, imala je u to vrijeme iza sebe niz vrijednih projekata i međunarodni ugled. Ristić je misiju KPGT-a opisao kao borbu „za jedinstveni jugoslavenski kulturni prostor“ i upravo je ta multikulturna i mobilizatorska snaga ovog pokreta, praćena originalnim, čak „alternativnim“ marketingom i načinom organiziranja privukla i subotičke gradske oće. Na spektakularan način gradski i Ristićevi kulturni koncept oprobao je na prvom projektu novog subotičkog kazališta, na predstavi „Madač, komentari“ čija je premijera bila 12. listopada 1985. godine. Kao što i sam naziv kaže, *Madáchova Čovjekova tragedija* bila je samo polazište ovog eklektičkog, postmodernog događaja koji je potresao

11 Pod tim „brendom“ okupila se skupina vrhunskih umjetnika koji nisu pripadali samo svijetu kazališta, pa se njihovo djelovanje s pravom može nazvati kulturno-političkim pokretom, kako je KPGT okarakterizirala Irena Šentevska u svome studioznom prilogu „Pozorište kao *oslobođena teritorija*: KPGT“, objavljenom u monografiji *Istorija umetnosti u Srbiji XX. vek. Tom 2, Realizmi i modernizmi oko hladnog rata* / uredio Miško Šuvaković. Beograd, 2012. Jezgra ove skupine formira se u Zagrebu, 1977. godine prilikom rada na predstavi „Oslobođenje Skoplja“ (u produkciji Centra za kulturnu djelatnost Socijalističkog saveza omladine Zagreba) prema tekstu ljubljanskog kazališnog redatelja Dušana Jovanovića, a u režiji Ljubiše Ristića. Osim spomenute dvojice, za daljnje profiliranje pokreta KPGT-a osobito su važni Nada Kokotović i Rade Šerbedžija koji imaju bitnu ulogu već pri realizaciji spomenute predstave. Sam „brend“ pojavljuje se po prvi put na plakatu predstave „Karamazovi“ 1981. godine. KPGT je tih godina uspješno djelovao u Splitu i Beogradu, ali i u Australiji, Americi i Meksiku.

i promijenio Suboticu i smjestio je za cijelo sljedeće desetljeće u središte interesa međunarodne kazališne javnosti.¹²

Predstavu su režirali Ljubiša Ristić i Nada Kokotović, dok su za dramaturgiju bili zaduženi Dragan Klaić, László Végel, te kao pomoćni dramaturg János Sziveri. Osim što je po prvi put objedinio ansamble mađarske i srpske drame subotičkog kazališta na jednom projektu, Ristić je našao mjesta u predstavi i za Komorni ženski zbor Muzičke omladine Subotice, Zbor umirovljenika, Orkestar Narodnog pozorišta/Nepszínház, članove Omladinskog kulturno-umjetničkog društva „Mladost“, kao i učenike srednjih škola „Bosa Milićević“, „Svetozar Marković“, te MEŠC-a! Subotica je doslovno pretvorena u „Grad teatar“; kazališni događaj odvijao se na četiri scene: u Narodnom kazalištu (na pozornici, ali i u dvorištu), na Trgu slobode, u Gradskoj kući i Sinagogi.

Madáchova dramska poema prepoznaje se samo okvirno, u osnovnom razvoju radnje; dodatne tekstove za dramska zbivanja piše niz autora: Petar Albijanić, Béla Csorba, Dragan Klaić, János Sziveri i Ottó Tolnai. Spomenuta podjela na četiri scene ne proizlazi iz Madáchovog teksta, nego iz spoznajne teorije engleskog renesansnog filozofa Francisa Bacona (1561.-1626.), iz njegovog ključnog djela „Novi Organum“ (1620.), napisanog na latinskom jeziku. Bacon tu nabraja četiri idola kojih se mora osloboditi ljudski um, e da bi došao do objektivne spoznaje stvarnosti.¹³ Osnovni smisao predstave „Madač, komentari“ prema tome bio bi u prepoznavanju i odbacivanju ovih idola, drugim riječima obračun s idolopoklonstvom, povijesnim utvarama, te samospoznaja, što u neku ruku odgovara i ideji vodilji Madáchove *Čovjekove tragedije*.

Scena Narodnog kazališta u znaku je „Idola plemena“ (*lat. Idola tribus*): rajski prizori s početka Madáchove poeme reinterpetiraju se i travestiraju elementima mađarske popularne kulture: najpopularnija mađarska opereta „Kneginja čardaša“ („Csárdáskirálynő“ Imrea Kálmána, premijera: Beč 1915.) čuje se u pozadini rajskih zbivanja, da bi se na kraju ovog dijela sve završilo mađarskim folklorom u dvorištu – svadbom. Ovakav početak najbolje ilustrira postmodernu, ahistoričnu ironičnost s kojom Ristićevi dramaturzi pristupaju Madáchovom tekstu, koji u sebi uopće ne sadrži naglašene nacionalne elemente.

S „Idolima foruma“ (*lat. Idola fori*) publika se susreće na gradskom trgu. Režiji pripomaže filmski redatelj Želimir Žilnik. Ulazimo, kao u *Čovjekovoj tragediji*, u povijest, s tim da se ona ovdje pojavljuje u fragmentarnim,

12 Nakon realizacije projekta, kazalište je tiskalo i višejezični, ilustrirani zbornik radova (180 stranica!) na srpskom, mađarskom i engleskom jeziku: *Madač, komentari* /uredili Dragan Klaić i dr. Subotica, 1986.

13 Za podrobniju analizu poetike ove predstave vidi prilično jednostranu, glorificirajuću studiju Lazara Jovanova: „Multikulturalni identitet Subotice i paradigmatički plurikulturalni koncept predstave *Madač, komentari*“. Studija je napisana u okviru rada na projektu br. 178012 „Identitet i sećanje: transkulturalni tekstovi dramskih umetnosti i medija (Srbija 1989-2014)“ Fakulteta dramskih umetnosti u Beogradu. Dostupno na: http://www.fdu.edu.rs/uploads/uploaded_files/_content_strane/2013_lazar_jovanov.pdf (pristupano 10. 10. 2013.).

višejezičnim prizorima, koje većinom ne nalazimo u Madácha; jedan od dramaturga događaja, László Végél, opisao je zbivanja na sceni na sljedeći način: „Eklektički se nižu dokumentarne scene, paralelno se organizuju difuzni događaji.“ Oduševljeni zagrebački kazališni kritičar Dalibor Foretić, sažeo je pak svoj doživljaj ovim riječima: „Svi ti događaji nadovezuju se jedan na drugi kao na tekućoj traci, u nekoj čudnoj mješavini sajamskih panoptikuma i cirkusnerske ironije, koja autentičnost pretače u teatralnost.“¹⁴

„Madač, komentari“ u subotičkoj Sinagogi, Narodno pozorište – Népszínház Subotica – KPGT, 1985. Foto: Enes Midžić

„Idole špilje“ (*lat.* *Idola specus*) susrećemo u Gradskoj kući. Pomoćnik režije ponovno je jedno slavno ime, ovoga puta to je Dragan Živadinov, slovenski kazališni redatelj koji je upravo te, 1985. godine sudjelovao u osnivanju međunarodno poznatog slovenskog umjetničkog projekta *Neue Slowenische Kunst*. U Gradskoj kući ulazimo u vrtlog novovjekovne povijesti: povijesni događaji uprizoruju se tehnikama „tableaux“ ili „peep showa“. Glumci stoje po hodnicima i prostorijama Gradske kuće i čekaju gledatelje koji se slobodno kreću i prilaze im redom koji sami biraju. Ne treba ni spominjati da se većina događaja ne nalazi u *Čovjekovoj tragediji*, dapače uprizoreno je nekoliko događaja iz subotičke povijesti: Lifkin kineamatograf, osnivanje časopisa *Híd*, oslobođanje željezničkog kolodvora na kraju II. svjetskog rata...

¹⁴ Citati su iz gore spomenutog časopisa *Scena*. Foretićev tekst pod znakovitim naslovom: „To Bačka nije vidjela“ objavljen je u zagrebačkom tjedniku *Danas*, 22. listopada 1985.

Najviše kontroverze izazvao je kraj spektakla i ulazak KPGT-a u Sinaogu, koja je četrdeset godina bila zatvorena za javnost zbog Holokausta, odnosno činjenice da je broj pripadnika nekada vrlo utjecajne i brojne subotičke židovske zajednice sveden na minimum. Teatralizacija povijesti doseže ovdje svoj vrhunac, štoviše publika se u pravom postmodernističkom, autorefleksivnom obratu suočava sa samim „Idolima teatra“ (*lat.* *Idola theatri*), koji kod Bacona označavaju filozofske dogme koje um treba odbaciti da bi došao do spoznaje stvarnosti. Kod Ristića to međutim znači konfrontiranje s revolucionarnim nasljeđem, gdje on u biografskom ključu povlači vezu između Madáchove 1848. godine i svog revolucionarnog naraštaja iz 1968. Inscenira se ritualni židovski obred, pasha, koji, međutim, istovremeno ima elemente Posljednje večere i plenuma komunističke partije. Kao i kod Madácha, Bog, Lucifer, Adam i Eva ponovno se susreću na kraju. Međutim: „Bog se povlači u pozadinu, Lucifer zauzima predsjedničko mjesto, a ostali posjedaju duž stola. Drugarica Eva vodi zapisnik. ‘Apostoli’ traže riječ, dižu se i izgovaraju nasumce izabrane tekstove iz svojih govora i spisa. Za riječ se najčešće javlja drug Marx koji čita nekoliko odlomaka iz *Kapitala*. U međuvremenu, prostor između Boga i stola tiho ispunjavaju sve preostale ličnosti iz sajma u Gradskoj kući, stvarajući masu. Diskusija za stolom je završena. Kakofonija jezika je zamrla. Svi nijemo gledaju preda se. Masa otpozadi se pokreće i formira povorku, nalik na one prvomajske, nekadašnje, kakvih se sjećamo sa slika i požutjelih fotografija. Nekoliko puta obilaze oko stola pjevajući neku sjetnu mađarsku pjesmu. I to je kraj predstave.“¹⁵

Dramaturški i konceptualni vrhunci i padovi ovog složenog kazališnog događaja, kao i cijelog Ristićevog djelovanja u Subotici, nažalost, ne mogu biti tema ovog prikaza. Rezimirajmo samo time da se Ristićev KPGT polazeći od Madáchove poeme na grandiozan način poigrao s „velikim povijesnim pričama“, odnosno ideologemima, pobudio i istovremeno desakralizirao zapretene slojeve srednjoeuropske, odnosno subotičke kulturne baštine. Umjesto suptilne katarze kroz koju prolazi Madáchov Adam, ovdje je između ostalog na djelu katarzična karnevalizacija i teatralizacija gradske povijesti i otvaranje gradskih prostora kazališnoj publici, koje će biti na snazi sljedećih deset godina u Subotici, sve do 1995. godine kada Ristić gubi institucionalnu potporu u gradu, kao i svoj moralni kredibilitet ulaskom u Jugoslavensku ljevicu Mirjane Marković, supruge Slobodana Miloševića.

Ostaje činjenica da je ovaj projekt iskoristio Madáchovo ime za „brendiranje“ Subotice: ljubitelji suvremenog kazališta iz cijele bivše Jugoslavije dolazili su u Suboticu vidjeti „Madač, komentare“, pa je čak i beogradski BITEF, kao najveći jugoslavenski festival suvremenog kazališta napravio iznimku i organizirao 1986. godine dolazak publike iz Beograda u Suboticu. Međunarodni vrhunac ovaj projekt doživio je svojim jedinim (budući da je predstava nerazdvojivo bila vezana za Suboticu) gostovanjem. Dogodilo se to u Zapadnom Berlinu, 1988. godine, kada je ovaj grad bio Europski glavni

¹⁵ Ibid.

grad kulture. Pod naslovom „Madách, Kommentare Berlinsubversion“¹⁶, uz sudjelovanje nekoliko alternativnih berlinskih kazališnih trupa, uspješno je izvedena nova verzija (igra riječi krije se u naslovu: Berlin-sub-version) predstave, i to u gradskoj vijećnici četvrti Wilmersdorf. Preko Madácha, Subotica i njeno kazalište postižu tako europsku afirmaciju i vidljivost.

Za nekoliko godina past će Berlinski zid, ratne izbjeglice iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine lutat će Suboticom, Milošević će skončati u haškom zatvoru, zgrada subotičkog Narodnog kazališta bit će dopola srušena i napuštena. Čekamo nove „subverzivne komentare“; novog „Madácha“.

---

16 Uz ovaj projekt u Subotici je 1988. godine tiskana knjižica (ein Handbuch) na njemačkom: *Madách, Kommentare Berlinsubversion : Nationaltheater Subotica, Jugoslawien : Veranstaltung aus Anlass Berlin Kulturstadt Europas 1988 : Werkstatt Berlin 1988 Theaterwerkstatt : Grenzüberschreitungen : Berlin Rathaus Wilmersdorf, 22. Mai bis 28. Mai 1988.*

**KRITIČKA ČITANJA
KNJIŽEVNOGA NASLJEĐA**

Mila Markov-Španović

O ŽENSKIM LIKOVIMA U DJELU ŽENSKI UDESI ŽIVKA BERTIĆA¹

Arhetip supruge, majke, udovice

Arhetip majke i supruge ovjerava se likovima Paraske i pokorne Kriste iz njegovih novela, stare gospođice Jelice kojoj je kratki susret s profesorom Lipovcem bio „jedini događaj iz njezina života o kojemu je i dalje snatrla zanoseci se i grijući se na maštanju i željama pustim“. U njihovu se životu uopće ne dovodi u pitanje postojanje stavova i mišljenja žene već je površinskim opisnim *zametcima* ukazano kako one (ako su ih imale!) vlastite želje ne realiziraju. Njihova tjelesnost (ali i duhovnost) podređena je socijalnom i obiteljskom. Potpuni smisao svojega postojanja iscrpljuju u obavljanju majčinskih i kućanskih poslova ne žudeći za promjenama. Žena majka je čuvarica domaćega ognjišta, moralno i duhovno određena *jakim* kršćanskim svjetonazorom. Mjesto i uloga u obitelji tradicijski je uvjetovana. To su

¹ Živko Bertić hrvatski je književnik, esejist, satirik, humorist, pisac crtica i pripovjedaka, odvjetnik i političar. Rođen je u Kukujevcima 20. veljače 1875. u seljačkoj obitelji. U rodnomu mjestu je pohađao pučku školu, gimnaziju u Osijeku i Zagrebu, a studij prava u Zagrebu i Pragu. Zbog sudjelovanja pri spaljivanju mađarske zastave 1895. godine u Zagrebu, uhićen je i osuđen na kaznu zatvora, koja je kratko trajala. Poslije toga studij nastavlja u Pragu gdje je bio aktivan kao urednik novina *Hrvatska misao* 1897. i *Novo doba* 1898. Doktorirao je pravne znanosti u Zagrebu 1902. godine. Zbog svoje vezanosti uz politiku Stjepana Radića, teško mu se bilo zaposliti u rodnomu Srijemu, jedva dobiva posao u tadašnjoj Mitrovici, zbog pritiska na poslu, koje su imali važniji srijemski intelektualci, nije dugo radio kao sudac, već napušta to mjesto i odlazi u Zemun, gdje otvara odvjetnički ured. Tamo je živio sve do smrti, 25. listopada 1938. godine. Potomci Bertića i danas žive u Zemunu.

Objavljivao je uglavnom humorističnu prozu, a zbog svoje političke nepodobnosti, često pod pseudonimom „Živan iz Srema“. Djelujući književno, uočio je da njegova pisana riječ ne može doprijeti do čitatelja i biti na pravi način recipirana ako nema odgovarajuće političke potpore, ma koliko se radilo o dobrim književnim djelima. Literaturu je zapostavio zbog političke aktivnosti, objavljujući pravne i političke spise, djelujući sa stajališta HSS-a, zalažući se za interese hrvatske zajednice, te je u više navrata bio narodni zastupnik. Njegov politički credo razabire se u studiji „Federalizam ili centralizam“, tiskanoj u *Obzoru* 1939. Politikom se bavio i prije i poslije Prvoga svjetskoga rata; prije 1914. je bio vrlo istaknuti član Hrvatsko-srpske koalicije. Književni rad mu obilježavaju humoristična djela, satira, eseji, crtice i pripovijetke i to iz slavonskoga i srijemskoga života. U temama mu se dosta pojavljuju sentimentalno i toplo opisani prizori iz srijemskoga sela, njegove svakodnevice, a posebice rodnoga mu sela Kukujevaca. U njegovim radovima ga kritičari opisuju kao dostojnog učenika Matije Antuna Relkovića i Josipa Kozarca. Djela: *Ženski udesi*, pripovijesti, Matica hrvatska, Zagreb, 1902; *Oszlicz Szillard i njegov certifikat*, pripovijest, Zagreb, 1911; *Na velike škole*, pripovijest, Zagreb, 1917; *Stara kruška : Hrvatska politika*, Zagreb, 1927; *Predlog izvršenja na pokretnine*, Beograd, 1937; *Izabrana djela : Pet stoljeća hrvatske književnosti*, sv. 68, Zagreb, 1980.

žene koje su *svjesno* odlučile preuzeti ulogu koju im društvene konvencije određuju jer je većina njih poput Paraske koja je „uvijek bila neki bogalj ili joj oko otečeno, ili noga zguljena, glava razbijena, ruka prelomljena, a koliko je modrica po životu imala, toga se ni broja nije znalo, nisu ženske koje će ostaviti svoga čovjeka pa makar patile, makar i umrle kraj njega jer dobila je takvog čovjeka, pa valjda joj je suđeno tako bilo“. Takva pasivna pozicija u kojoj je žena najčešće objekt pripadajućeg prostora odraz je patrijarhalnoga stanja društva krajem devetnaestoga stoljeća. Ono ženu promatra iz pozicije *drugog* iscrpljujući njezinu ulogu u majčinstvu i kućanstvu, što je i prepoznato u većini književnopovijesnih rasprava i kritičkih čitanja.

Arhetip žene ljubavnice

Žena ljubavnica oslobođenoga je *Erosa*. Ona sebe i svoju *osobnost* realizira tjelesnim. Putenosti, kao indikatoru arhetipa ljubavnice pozornost upućuje autor *Ženskih udesa* što užiticima daje prednost iznad svega ostaloga. Tijelo je primarna ovjera naglašena opisima vanjskog izgleda. Bez obzira na socijalne i privatne norme žena-ljubavnica lako se prepušta tjelesnim užiticima. Bertićeva „garava, omalena, ali zaokružena koja kad ide sve kao da se mazi ili da prkosi za kojom poludješe sva seoska gospoda“, emitira tu prepuštenost tjelesnosti nad ostalim u životu jedne žene, s kraja XIX. stoljeća kojega su potresala razna gibanja, pa tako i pokušaj emancipacije žena i njihovo drukčije poimanje od strane drugog spola.

Ako usporedimo Bertićevo viđenje Srijemaca: „I ja sam Sremac – ali opet moram reći: nema gadnijeg čovjeka od Sremca.² Sad u zimu obukao dugačak kožuh s ogledalcima, mastan, iskrpan, ne znaju mu se krsna imena. Čakšire navukao također neke od kožušine, pa te su još i lijepe – al mnogi evo navukao neke štofane, ko vreća i obuče crne švapske papuče. To je po modi, time se on cifra. Kad hoće svijetu da pokaže da je gazda, da se ne mora žuriti, niti u teškoj obući teške poslove raditi, onda obuče papuče na široke i o pojasu srozane, pa em su uprljane, uzemljane, kao da je u njima čerpić pravio, a em ih opet odozdol šaku široko zavrnuo da ih ne utracka. Ljeti Sremac navuče na noge crvene kao krv čarape crvene čarape, još cigar u zube, pa se šeće kao ban – što ga briga, što mu tko može! Ali tako je samo ljeti. Sad u zimu naravno obuva i Sremac čizmure, kao i drugi ljudi što po blatu gackaju. O šeširu mu ne valja ni govoriti, ali je zato šubara u njega slavna. Sad u ovo vrijeme, kad u Srem ravni dođeš, pa otkale kojeg vidiš, svaki natukao šubaru do ušiju, oko vrata šaren šal omotao, neobrijan, brk mu ko metla ispod nosa, a mnogi, kako je od oca ciganskoga, još i kosu dugačku pustio, kao što je nekad i Kraljević Marko. Kad ga vidiš takvog, moraš odmah reći: gle, ovaj upravo ispod mehane! A čovjek možda i žedan i gladan, tek želi istom pod mehanu“, još su ženski likovi dobro i prošli. Živko Bertić ženskim likovima pristupa racionalno i mirno sukladno socijalnom kontekstu. Zamjećuju se u stvaralaštvu pisca stanovite crte, samo njemu

² Bertić, jednako kao Velikanović, piše Sremac i sl. ekavski, iako mu je inače govor ijekavski.

svojevrsne, kojih nema u drugih hrvatskih književnika; to su prvenstveno srijemska motivika, tematika i problematika, zatim jezične posebnosti glede lokalizama, no, u Bertića pisca, motreći ga u cjelini, ima i nekih drugih osobitosti : jedna je od njih humoristična i satirična crta, koju uočavamo tako da su satira i humor izrazita obilježja ovoga srijemskog pisca. U odlomku kojega citiramo vidi se taj kontekst i pristup autora:

„Zasvira kolo najdempt. Kolo ono milo, umiljato, tužno i veselo, stidljivo i obijesno kolo naše. Kolo, glasovi oni, najnježniji, najintimniji srca našega, i vežu nas, današnje ljude, s ocima našim iz davnih davnina... Kolo ono čarobno, koje kad zasvira, odmah krv uzavri u čovjeku našem, i čovjek zaboravi sve obzire ljudske, valovi vruće krvi zatalasaju se nad pameću hladnom i ukočenom te čovjek postane tek samo srce jedno; srce koje živo osjeća, vruće ljubi, srce koje postane junačno i mekano u isti čas... Kolo! Kolo! Naveče, kad se djevojke, košute plahe, razjunače, pa kad one srcu na volju puste... kad poigraju onako sitno, vezeno, pa kad poskoče, pociknu, kad poijujuknu! Kolo se zanjihalo, zatalasalo... djevojke igraju sitno, prkosljivo, kao vez da vezu, a momci nogama prepleću, nogama o zemlju tuku, sve tutnji zemlja ispod kola – utiču se, iroše se, sve hoće da nadigra jedan drugoga... sad ovdje, sad ondje djevojke zapjevaju složnim glasom, podciknu, ijujuknu... momci po momački odgovore i svaka se pjesma smijehom završi!“

Bertić i likovi žena u književnim djelima

Kada govorimo o likovima žena u književnim djelima autora pred kraj XIX. st., ne možemo se oteti dojmu da one imaju važnu ulogu. Slike su to stvarnosti, svjetla, prozračne, poetične, otkrivanje društvenih sukoba i duševnih potresa. Sukobi su stalni i raznovrsni, između starog i novog, između homo novus-a (skorojevića), bogatih i siromašnih, pojedinca i društva. U središtu svih zbivanja nalazi se pojedinac i njegova sudbina, u ovome slučaju žena i njezin udes. Težište je prikazivanja na psihičkim lomovima i unutarnjim potresima, ali se pri tome nikada ne gubi iz vida dublja sociološka zasnovanost likova i situacija. Sudbina Bertićevih likova odigrava se u trokutu sila koje čine novac, moral i eros. Recimo ovdje kako je i kod drugih autora toga razdoblja vidno isto preplitanje. Društveni moral sredine, te materijalni interesi, prestiž obitelji, suprotstavljaju se erotskom nagonu pojedinca, a kad je to žena, još jače je izraženo, nameću mu svoja ograničenja i zabrane – na toj točki počinje individualna drama i Bertićevih junaka, poput onih iz toga razdoblja. U više svojih djela prikazao je osujećenu ljubav zbog toga što mladić i djevojka pripadaju raznim staležima, potka je ljubavna priča, sve je u znaku mladosti, ljepote, svježine ljetnih večeri i opojnih mirisa vrtova. Ona oživljava u sjećanju, u trenucima kada od svega toga ništa više ni je ostalo. Bertić poput velikih i poznatijih autora otkriva svijet poniženih i uvrijeđenih, odbačenih od društva, prosjake i poremećene od kojih svatko od njih živi u nekome svome nestvarnome svijetu. Poput velikih i poznatijih autora i Bertić se svesrdno bavi sudbinom žena. One se nemoćno batrgaju u mreži patrijarhalnih običaja. Sudbina žena je tako obezličena do anonimno-

sti: najprije treba biti sestra svoje braće, potom žena svojega muža, a poslije muževe smrti njegova udovica, pokojnikova žena, uvijek pred strogim ispitivačkim pogledom rodbine i svijeta kao pred očima sudaca. Istinska ljubav se stalno potiskuje i na kraju potpuno odbacuje. Jedina odluka koju je ona samostalno donijela u životu bila je uperena protiv nje same: odbila je ruku čovjeka kojega je uvijek voljela i poslala za nevoljenog.

Pisac ovih tema, logično bi bilo, traži sklonište u sebi, u samoći. Suviše bolno doživljava neuzvratačnu ljubavi. Pokazao je da je preko visoko ograđenih vanjskih ograda dvorišta vidio dalje nego sa Montmartra, ili nekog brežuljka u Pragu gdje je proveo umne godine, da je tematski podređen zavičaju i zagnjurujući se u duše svojih Srijemaca, umjetnički otkrivao čitav svijet, pronicao tajne svih, njemu dalekih i nepoznatih ljudi. Sav usredotočen na mali prostor, svoje selo malo, Kukujevce, u stvari je pogledom stremio u dubinu, u njoj tražeći zrno istine o čovjeku. Svojim umjetničkim kazivanjem osnažio je staru misao da je sve u svemu samo kad se ide do kraja. Prema tome, ma koliko bila regionalno obojena, njegova je umjetnost općeljudska.

Ako imamo na umu da prijelomno razdoblje, konac XIX. i početak XX. stoljeća, donosi u književnosti radikalnije promjene, ostavlja isključivost kritičnog realizma i odlučnije prihvaća moderne pravce zapadnih literatur, jasno nam je u kakvoj se poziciji nalazi Živko Bertić. Dakako, proza moderne razvijala se mirnije od poezije. Izlazila je s manje buke i nije brisala tako snažno naslage prošlosti; dapače, oslanjala se u mnogome na realističku prozu, ali istodobno obogaćujući je, psihologizacijom, promatranjem unutarnjega života lika, njegovih doživljaja, obojivši sve, u mjeri, u lirski subjektivnim elementima. Premda je lokalizirao svoje djelo, pitanja lika nemoćnoga u trenucima korjenitih društvenih gibanja, gdje je samo zrnce izvan igre, ostaju pitanja sjevremenih i općeljudskih značenja. Tragične su ženske sudbine toga svijeta, i zauzimaju posebno mjesto u Bertićevu pisanju. Patrijarhalna sredina svojim predrasudama gazi život žene: ona je osuđena na neshvaćanje. Stoga posebnu pozornost pisac obraća analizi patnje i osjećanja žene uopće. Pitanje neminovnosti i prolaznosti, kao filozofskog stanovišta, proizlazi iz fatalizma i suđenosti, ali i iz jednog pjesničkog i nostalgичnog osjećanja života.

Djelo *Ženski udesi*, Bertić je pisao višeslojno. Raspoznajemo tri sloja: društveno-ekonomska gibanja, patrijarhalna obitelj i osjećaj žene zarobljene tim odnosima. Slika je to jednog doba i jednog društva. Za ljepotu se sve daje i sve može dati, bodlerovski osjećamo pisca, ali je ona – ljepota – redovito nedostižna i neuhvatljiva, pa je čovjek zdrav a bolan. Iako je posjedovao bogatu kultru, školovao se na prestižnim sveučilištima tadašnjega vremena, sjedinio se sa svojim zavičajem kako bi postao i izrastao iz njega velik. Neki su ga suvremenici smatrali neukrotivim provincijskim došljakom, a on je snagom izvanrednoga promatrača, pronicljivošću i riječju pjesnika, stvorio djelo važno ne samo za književnost tadašnje moderne, nego uopće djelo koje ima svoje posebno mjesto u književnosti naroda kojemu je pripadao.

Živko Bertić nedvojbeno obogaćuje hrvatsku književnost u cijelosti i svjedoči hrvatsku prisutnost u Srijemu, njegovo neosporno hrvatstvo, njegov hrvatski duh.

Željka Zelić

NOVO SVJETLO POEZIJE ALEKSE KOKIĆA¹

Aleksa Kokić, svećenik, književnik, pjesnik, prozni pisac i pisac kazališnih komada, esejist i publicist, bio je, iako na početku svojeg svećeničkog i književnoga djelovanja, budući da ga je smrt u tome spriječila u 27. godini, iznimno nadaren za pisanu riječ. U njegovu književnom stvaralaštvu dominiraju pjesme, kao način njegova izričaja, divljenja „ljudima nizine“ s bačke ravnice na kojoj je i sam rođen, jer je bio „pjesnik bunjevačkih bijelih salaša“, kako mu je i uklesano na nadgrobnoj ploči. Stoga je bilo sasvim uputno u povodu 100. obljetnice njegova rođenja tiskati knjigu njegove sabrane poezije. Naime, iako se čini da je do sada Kokićev pjesnički opus bio na margini kada je u pitanju pjesništvo ovdašnjih Hrvata, ne smijemo zaboraviti da su upravo njegove pjesme recitirane i izgovorene u mnogim svećanim prigodama. No, unatoč tomu, moramo također istaknuti da Kokićeve pjesme za sedamdeset godina od njegove smrti nikada nisu sustavno obrađene niti valorizirane, te su kao takve bile, ako tako smijemo reći, raštrkane na

1 Aleksa Kokić, rođen je 14. listopada 1913. u Subotici. Nakon završne osnovne škole u rodnome gradu, upisuje se u građansku školu, no peti razred nastavlja u subotičkoj gimnaziji. Upravo u to vrijeme dobiva želju postati svećenikom te je primljen kao kandidat Bačke biskupije, tako da šesti razred pohađa u isusovačkoj gimnaziji u Travniku, gdje i maturira. Upravo će u Travniku nastati njegovi pjesnički prvijenci, a u *Travničkom smilju* mu je u godišnjem broju za 1929./1930. godinu objavljena jedna od prvih pjesama „Đače, uči!“.

Po završenoj maturi, upisuje Bogoslovni fakultet u Zagrebu, gdje kao bogoslov pred svoju Mladu misu izdaje zbirku pjesama *Klasovi pjevaju* (1936.). Za svećenika ga je 1937. zaređio biskup Lajčo Budanović, apostolski administrator bački. Kao mladomisnik, Aleksa je godinu dana bio kapelan u Subotici u župi sv. Roka, gdje je župnikom bio Blaško Rajić. Za vrijeme njegova djelovanja u ovoj župi, nastalo je nekoliko govornih zborova i kazališnih komada. Nakon godinu dana kapelanske službe odlazi na studij slavistike u Zagreb, kako bi mogao biti profesorom na budućoj katoličkoj gimnaziji u Subotici koju je biskup Budanović kanio otvorio u Subotici (današnji Paulinum). Godinu dana prije diplome, Aleksa odlazi na odsluženje vojnoga roka u Cetinje, gdje je po dolasku obolio te nakon samo desetak dana službe umire od zapetljaja crijeva 17. kolovoza 1940., u svojoj 27. godini, a pokopan je u Subotici 23. kolovoza.

Za života su mu objavljene zbirke pjesama *Klasovi pjevaju* (Zagreb, 1936.), *Zvona tihe radosi* (Zagreb, 1938.), *Bunjevci i Sokci* (brošurica objavljena zajedno s Markom Čovićem, Zagreb, 1939.), *Slikovnica kršćanskoga nauka* – pomoćna knjižica za I. razred osnovnih škola (Zagreb, 1939.), a posthumno je o 25. obljetnici njegova misništva objavljena zbirka izabranih pjesama *Srebrno klasje* (Subotica, 1962.) te zbirka pjesama *Prvijenci* (Subotica, 2010.), u kojoj su objavljeni faksimili njegovih pjesama, nastalih u rasponu između 1928. i 1933. Kokić je svoje prve pjesme u zavičaju objavljivao u književnom prilogu *Subotičke Danice*. Osim toga, surađivao je pišući pjesme, eseje, književne prikaze i kritike u brojnim hrvatskim književnim časopisima i revijama kao i u gotovo svim glasilnicima religioznog sadržaja. Napisao je veliki broj dječjih pjesama koje su objavljene u *Maloj mladosti*, *Anđelu Čuvaru* i *Vrtiću*. Neki su mu kazališni komadi ostali u rukopisu. Osim toga, prevodio je sa češkog, slovačkog i njemačkoga jezika.

više mjesta pa je do njih, kao takvih, bilo teško doći. Stoga je njegov bogat pjesnički opus konačno postao dostupan široj čitateljskoj publici koja na taj način može steći cjelokupni uvid u njegovo rano pjesništvo odnosno pjesničko stasanje, razvoj, a na koncu i ljepotu njegova poetskoga, suptilnog, ali nadasve iskrenoga slikanja stvarnosti.

Zbirka sabranih pjesama Alekse Kokića *U sjenama ravnice*², tiskana u okviru Godine hrvatskih velikana u Vojvodini 2013., u kojoj su sabrane njegove pjesme nastale od ranih početaka 1928. do njegove smrti 1940., sadrži tri stotine dvadeset i osam pjesama na 512 stranica, od čega je dvjestotinjak pjesama iz do sada objavljenih Kokićevih zbirki pjesama, a preostalih više od stotinu pjesama prikupljeno je iz njegove rukopisne ostavštine kao i iz časopisa koji su tridesetih i četrdesetih godina prošloga stoljeća izlazili u Zagrebu, Splitu i Sarajevu. U prvoj velikoj cjelini „Čežnja za visinama“, u kojoj su sabrane pjesme religiozne tematike, nalazi se i pet tematskih podcjelina: „Tihe adoracije“, „Za tobom idem, Gospodine“, „Pjesme Mariji“, „Na svetost pozvani“ i „Radost blagdana“. Iako je prva cjelina posvećena Kokićevoj duhovnoj lirici, ne možemo te pjesme smatrati i jedinima u toj domeni, budući da je većina Kokićevih pjesama na neki način molitva izrečena u stihovanoj formi, čak i kada se ne obraća izravno Bogu. Njegove su pjesme tiha adoracija i molitva u kojoj se divi i bijelim salašima, prirodi, ljudima nizine, ali je iz njih isto tako razvidno da je za svojim zavičajem patio te da je čežnju za svojim kod kuće pretočio u brojne pjesme. Sami naslovi njegovih pjesama ekspliciraju nam da je svoje pjesme i sam doživljavao kao svojevrsnu molitvu i divljenje prema Bogu i ljudima. „Moji se dive Božanskom čedu“, „Molitva za novoga slugu“, „Molitva za mladog orača“, „Molitva za vesele žeteoce“, „Molitva za svoje kod kuće“, „Molitva da budem uvijek vedar“ – samo su neke od pjesama u kojima je jasno definiran kontemplativni i suosjećajni izričaj njegova pjesništva.

Kokićeva duhovna lirika

Iako većinom usmjeren na kršćanske teme kao i svoj zavičaj (ravnicu i klasove), ali i na socijalne teme i tegobe koje pritišću njegov rod, Kokić u isto vrijeme ne zaboravlja da na tom putu nismo sami, što je dakako bitno opredijelilo njegovo pjesništvo kao ono koje pobuđuje nadu i vjeru u bolje sutra.

Prva podcjelina velike cjeline „Čežnja za visinama“ nosi naslov „Tihe adoracije“ i u njoj su sabrane ukupno četrdeset i dvije pjesme. Svjestan da cijela njegova mladost ovisi o Božjoj ljubavi i dobroti, Kokić u svojoj pjesmi „Radost moje duše“ pjeva ovako:

*Dušom se mojom razlila radost,
od beskrajne sreće zasjale mi oči,
kada sam jedne tihe ljetne noći
u srcu svome osjetio tajnu,*

² *U sjenama ravnice* (prir. Željka Zelić), Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica, 2013.

*da Božje ruke nevidljive, svete
čuvaju moju svu veselu mladost,
kao što mati
štiti svoje dijete...³*

Za Kokića je život bez Isusa nezamisliv, i dobro je svjestan svoje male-
nosti, a to svjedoči i u pjesmi „Život s dobrim Isusom“ kada kaže:

*O, kako je život lijep s dobrim Isusom...
Preda mnogom se pružaju suncem
obasjane staze, polje cvijećem šareno...
Pred velikim raspelom molim se, šapćem i razmišljam:
da shvati veličinu najljepšeg dana,
kako je moje srce maleno... maleno...!⁴*

Kokić je nerijetko zagledan u raspelo među oranicama, u Isusa koji je,
kako pjeva u pjesmi „Bijelo raspelo“, s bijelog križa raskrtilo bijele probodene
ruke⁵. Kokić tako pjeva o uskrsnoj ljubavi, o ljepoti sjemenišnih dana, ali i Isu-
sovoj pomoći *kad nas slabašne nenadano opkole sinovi tame, bacajuć nama
u lice pogrde, bijes i vatru pakosti u mladim danima*⁶ („U mladosti najljepše
je kraj Tebe“).

U drugoj podcjelini posvećenoj Kokićevim pjesmama koje je pisao na-
kon što je u svojem srcu osjetio svećenički poziv, ali i kada je već boravio
u Travniku, nalazi se ukupno devetnaest pjesama. Kokić je nedvojbeno bio
zaljubljen u svoje svećeničko zvanje i poziv.

Pjevajući o svojem zvanju, Kokić u svojoj pjesmi „Radost mladog srca“
piše ovako:

*Uzdrhtalo srce mi mlado, zasjale živo su oči,
dušom se razlila mojom beskrajna sreća i radost,
spoznao kada sam jedne zvjezdane jesenske noći
da zoveš, Isuse, mene i tražiš svu moju mladost.⁷*

U pjesmi „Tiha adoracija“ Kokić, svjestan uzvišenosti poziva na koji ga
Bog zove, pjeva:

*Svesilni, otkuda meni
za slugu svoga da uzmeš mene,
koji sam sličan nemirnoj sjeni,
na rukama slabim da nosit mogu*

³ U *sjenama ravnice*, str. 13.

⁴ Isto, str. 17.

⁵ Isto, str. 20.

⁶ Isto, str. 36.

⁷ Isto, str. 69.

*to čisto, nebesko, nevino Janje,
Svesilni, otkud to meni?*⁸

Iako presretan zbog tog velikog dara i Božjega poziva, Kokić ne niječe svoju bol što mora ostaviti svoje kod kuće, kada u pjesmi „Kad sam za Tobom pošao“ kaže:

*U dušu moju uvukla se tuga
i tog sam dana osjetio kako je teško
napustit iz mladosti druga
i ognjište toplo
ostaviti svoje.*⁹

No, bez obzira na to, on je pošao za Isusom *i pustio srce neka bolno lupa, i neka suza lice rosi, jer ja sam znao, tko za Tobom stupa, mora da ispije i najgorču čašu i križ svoj kao Ti da nosi*¹⁰.

Posebno mjesto u Kokićevoj duhovnoj lirici zauzima takozvano marijansko pjesništvo i Marija kao stup istoga (31 pjesma). U pjesmi „Marijino srce“ Kokić ne skrivajući tegobnu stranu života, ipak pruža optimistični ton koji je sadržan u pouzdanju u Mariju kada pjeva:

*O nije teško biti prezren patnik,
izranjen, zaboravljen, hodati po tlima.
Mi nijesmo djeca bez majčinske skrbi,
Marijino Srce za nas moli.*¹¹

Da je Kokić pjesnik optimizma, jasno je i iz njegovih riječi:

*/.../ satrvenost bolju, slabost u žalosti,
pozlati se, zasja od Njezina smiješka,
postanu nam žrtve sve željniji gosti.*¹²

Govoreći o Kokićevim marijanskim pjesmama, ne možemo ne spomenuti pjesmu „Seljaci pred slikom Majke Božje“, a koja možda najjasnije od svih pjesama pjeva o povezanosti „čovjeka nizine“ s Majkom Marijom. U ovoj je pjesmi pouzdanje ljudi s ravnice u Marijin zagovor jasno izražen. Ne čudi stoga što pjeva ovako:

*Pa kad žetva prođe i poslovi drugi,
kada napunimo sve ambare stare,*

8 Isto, str. 70.

9 Isto, str. 73.

10 Isto, str. 73.

11 Isto, str. 95.

12 Isto, str. 95.

*u svetišta tvoja poći ćemo, Majko,
noseći sa sela zavjetne ti dare.¹³*

Jedna od podcjelina u knjizi posvećena je pjesmama koje je Kokić pisao nadahnut životom svetaca kao što su sv. Franjo Asiški (dominantne), zatim sv. Antun Padovanski, sv. Bernardica, sv. Mala Terezija, sv. Nikola Tavelić i Marko Križevčanin, ali i papa Pio XI. (29 pjesama).

Nedvojbeno je jasno kako se i Kokić poput sv. Franje u svojim pjesmama znao diviti prirodi i ljepoti stvorenoga svijeta oko sebe. Tako su nastale pjesme „More“, „Priča valova“, „Jesenske večeri“, „Balada o starom cvrčku“, „Susret sa srnom“, „Cincokrt“, „Oj nevene“, „Plavi cvijet“ i brojne druge. No, od svih pjesama posvećenih svecima, dominiraju one posvećene „Malom bratu“ odnosno sv. Franji, kojega u svojim pjesmama osim „Malim bratom“ zove i „bratom jelena i potoka“.

Iz njegovih pjesama kao da izvire jasna i univerzalna poruka za sve ljude, kako to pjeva u pjesmi „Asiški svetac među siromasima“:

*... Neka vas ne plaši prezir, progonstvo i patnja,
dobri vas ljudi nikada prezirati ne mogu.
Sa mnom pjevajte sestrama Zvijezdama i bratu Suncu,
što budete dalje od grješnoga svijeta
bit ćete bliže samome Bogu.¹⁴*

Posljednja, peta podcjelina Kokićevih religioznih pjesama posvećena je blagdanima kao što su Uskrs, Božić, Duhovi (16 pjesama). Međutim, to ne znači da ljepotu božićne noći ne koristi kao motiv i u svojim drugim pjesmama (zavičajne i druge), osobito kada piše i čezne za svojima kod kuće (npr. „U božićnoj noći pomišljam na svoje“¹⁵).

U pjesmi „Moji se dive božanskom čedu“ Kokić dočarava ljepotu Božićne noći:

*Mirna božićna noć je. U svečanom ruhu snježnom
ko tihi starinski dvori
salaši ponosno stoje.
Beskrajne duge njive bjelinom skrite su nježnom,
grane se savile zemlji
ko da se nečega boje...¹⁶*

Opisujući toplu atmosferu u svojem domu, Kokić u istoj pjesmi svoje misli zaključuje riječima:

13 Isto, str. 105.

14 Isto, str. 148.

15 Isto, str. 245.

16 Isto, str. 173.

*Dok sniježni bijeli veo biva sve deblji i teži,
a grane zovine sve se
to više nagnju, krive,
nebeskom Čedu, koje na tvrdoj slami leži
u našem dragom salašu
skupljeni moji se dive.*

Većina njegovih takozvanih „božićnih blagdanskih pjesama“ obiluje neobičnom sjetom, ali u isto vrijeme i toplinom. Sasvim razumljivo, supateći s Kristom na križu, njegove pjesme uskrсне tematike obiluju mislima i nadom u vječnost. U pjesmi „Uskršno jutro“ opisujući Krista koji iz malog hrama sred zelenih njiva izlazi sav bijel i čist, Kokić pjeva ovako:

*Kad su s tornja zazvonila zvona
blagoslovio je
čitavi kraj,
lice mu je pri tom
obasjao bljedo
divan neki sjaj.¹⁷*

U većini njegovih pjesama kao prateći element govora o Kristu nalaze se salaši, klasovi, njive i, dakako, Kokićevi „ljudi nizine“.

Pjesnik koji se divi ljudima, ravnici i klasovima, ali i pjeva o socijalnoj pravdi

Drugi dio Kokićeva pjesništva odnosi se na zavičajne i socijalno-egzistencijalne pjesme. U zbirci njegove sabrane poezije druga, opsežnija cjelina, sadržava deset podcjelina: „Ravnica i klasovi pjevaju“, „Sa zemljom i salašima srasli“, „Na svoje mislim i oni mi pišu“, „Slike iz prirode“, „Titraji pravde“, „Domovini i o gradu pjevam“, „Svojem rodu“, „Velikanima svojega roda“, „Djeca u pjesmi“ i „Čestitke“.

Diveći se njivama, u pjesmi „Ponosu mirisnih njiva“ koristi divne pjesničke slike, pjevajući o klasovima koji se „oblače u svilu“ koja je, kako znamo, svečano bunjevačko žensko odijelo.

*Njive su beskrajne divnu zelenu obukle svilu,
talasi pšeničnog mora pjevaju pjesmu života
nježno i slatko ko djeca u toplu majčinu krilu,
kojima srce je majke jedina ljubav, ljepota.¹⁸*

Zadivljen svojom ravnicom, Kokić pjeva o risarima, o Bačkoj, ali i o Bunjevcu, ali i Bunjevki ponositoj, koscima, salašima bijelim i o dužijanci, o

¹⁷ Isto, str. 186.

¹⁸ Isto, str. 195.

prelu i bunjevačkim običajima. Pjevajući o ljudima nizine u istoimenoj pjesmi kaže:

*Naši su ljudi ozbiljni i mirni
kao što je mirna nepregledna bačka nizina
u vedre jesenske noći,
kada se na svakom koraku osjeća blagoslov neba
i Božja blizina.¹⁹*

Značajno mjesto u Kokićevoj poeziji imaju i pjesme socijalnoga sadržaja, u kojima ne skriva poruku da bez obzira na nepravde koje ih sustižu, ljudima vrijedi biti pravednima i dobrima jer Bog na kraju svako zlo okrene u dobro, ako ne na ovom, onda na onom svijetu. Svjestan stare latinske izreke „Homo homini lupus“ („Čovjek je čovjeku vuk“) u pjesmi „Kroz plač mi je pričao o najcrnjem danu“ kaže:

*... Ljudske su riječi često strijele, koje kolju,
u grudima srca nemaju, a pogled im hladniji
od zemlje kamene, na kojoj ležim...²⁰*

Odgovor na te riječi kao daje skriven u pjesmi „U sumorni dan“ kada piše:

*Još ću ti kazati nešto (zašto me promatraš čudno?),
zemljom je hodao davno Poslanik Božji, Isusom zvan,
srce je imao meko, svima je činio dobro,
ipak je progonjen bio, uhvaćen, raspet i popljuvan.*

*Osvetu tražio nije, ta sama blagost je bio
i on je umro da tebe i mene ne uništi sjeta;
u duše prezrene, bolne, u srca mala ko tvoje,
dolazi on, i s Njime ljubav i radost cvjeta...²¹*

Iako malobrojne, ne možemo ne spomenuti njegove pjesme pisane velikanima svojega roda kao što su Alojzije Stepinac, biskup Ivan Antunović, pjesnik Ante Evetović Miroljub i dr., svojemu gradu, pjesme o djeci i za djecu ali i one svečarskoga i prigodničarskoga karaktera. To je samo dokaz kako je Kokić duboko promišljao ne samo o sebi nego o svemu što ga okružuje te da je poetski izričaj bio možda najlakši način da riječima opiše ne samo statične slike i različite događaje i pojave nego i osjećaje i „pjevanje duše“ očima skrivene.

19 Isto, str. 209.

20 Isto, str. 315.

21 Isto, str. 317.

Zaključak

Uspoređujući Kokićeve religiozne pjesme s pjesmama Izidora Poljaka, Ivan Kujundžić (pseudonim Tvrđko Blagajac) ističe kako u „Kokića nema one melankolije, koja je – dobrim dijelom pod utjecajem Kranjčevića – obilježavala prvo razdoblje Poljakova pjesničkoga stvaranja. Kokić je puno vedriji i – da tako reknemo – lirskiji“. Ovdje smijemo reći kako bismo Kokićevo religiozno pjesništvo mogli usporediti i s pjesništvom nama bliskog, a Kokićevog suvremenika Ante Jakšića, čije su pjesme, iako tematski vrlo bliske Kokićevim, ipak obilježene izvjesnom dozom melankolije i sjete.

Cijeli je, dakle, Kokićev život i djelovanje prožeto molitvom za sebe, za druge, za najmilije, ali i za njegov rod koji strpljivo, privinut nad zemljom, ali s pogledom usmjerenim prema gore, podnosi životne tegobe. Pjesme su mu iznimno ekspresivne, a premda često meditativno konotirane, Kokić u njima pjeva o realnosti života, ne uznoseći se i ne slikajući stvarnost nereálnim slikama. On se sa svojim i divi, i raduje, i plače i suosjeća, ali i moli. I upravo zato su njegove pjesme toliko sugestivne,

Ono što bismo na kraju mogli reći uopćeno o pjesništvu Alekse Kokića, jest da je ono nadasve iskreno, što je osnova po kojoj lako postaje blizak čitatelju, koji se u isto vrijeme s njim može poistovjetiti, jer Kokić pjevajući o radostima, ali i tugama, na pitanje „kako i zašto“, gotovo uvijek daje optimistični odgovor: da nismo sami i da na nebu imamo zagovornike kojima se trebamo utjecati. To nas naravno ne treba čuditi jer je Kokić u prvom redu bio svećenik, pa tek onda pjesnik, prozni pisac i pisac kazališnih komada, esejist i publicist, pa čak i prevoditelj.

Možda je pomalo pretenciozno tvrditi tako nešto, ali da je poživio, Kokić bi zasigurno ostao zapamćen u prvom redu po svojoj duhovnoj, kontemplativnoj lirici, koja je lišena samodostatnosti i uvijek zagledana „prema gore“, a tek onda po zavičajnoj i socijalnoj lirici koja zauzima veći dio njegova opusa. Pri tom su, sasvim razumljivo, njegovi prvijenci u odnosu na pjesme koje su nastale zadnjih nekoliko godina njegova života u književno-umjetničkom smislu slabije kvalitete, ali nadasve iskrene.

Kokićeve pjesme tako danas mogu biti poticaj i primjer mlađim generacijama da se istodobno može pisati o realnosti života, a da se pri tom ne mora, ne treba, čak bismo mogli reći i ne smije odstupati od osobnih uvjerenja i senzibiliteta, kakvi god oni bili, jer samo na taj način možemo biti autentični i originalni. Iz Kokićevih pjesama zasigurno čovjek današnjice može crpiti snagu, ali i dobiti poticaj, utjehu, ohrabrenje te naučiti na koji se način svoj rod ljubi i poštuje, a na koncu, ma gdje bili, nikada ne zaboravlja, što je Kokić svojim pjesmama i dokazao.

Tomislav Žigmanov

SUVREMENO PJESNIŠTVO U BAČKIH HRVATA NA BUNJEVAČKOJ IKAVICI – OSNOVNE ČINJENICE

Iz vlastitoga povijesnog naslijeđa i autonomnih procesa u književnosti, 1970-ih se godina nanovo pojavljuje i razvija i pjesničko stvaralaštvo na dijalektu među Hrvatima u Bačkoj, i to kod Bunjevaca¹, koje će trajati, istina različitim intenzitetom i kvalitetom, sve do danas. Ovdje treba istaknuti da govor bačkih Bunjevaca pripada novoštokavskom ikavskom dijalektu, dijalektu kojim Hrvati govore u najvećem broju. U znanosti se kao njegovo glavno vokalno obilježje na prvome mjestu ističe ikavski refleks jata, dok je akcentuacija u većini zapadnog tipa. U leksičkoj ravni ovaj hrvatski govor ima dosta turcizama, hungarizama i germanizama, dok je daleko manje romanizama, što je posljedica utjecaja naroda i država s i u kojima su tijekom stoljeća živjeli.² Dakako, takva leksička građa prenosit će se onda i u dijalektalnu poeziju.

Valja ovdje još ukazati i na to kako bunjevačka ikavica kao dijalekt u *suvremenosti* više ne postoji kao značajan činitelj ni u jednoj svojoj imanentnoj sociolingvističkoj funkciji. Naime, ovaj ikavski jezični idiom danas a na ovome hrvatskome zagračanom prostoru, prostoru sjeverne Bačke, zbog brojnih negativnih čimbenika iz skorije povijesti, slabo figurira kao komunikacijsko sredstvo (i u govornome i u pisanome obliku), to jest izuzetno je malo njegovih govornika, tako da se prostor književnoga stvaralaštva javlja onda i u funkciji njegove (re)vitalizacije. S druge strane, budući da je jedno

1 Imenom Bunjevci, naime, oslanjajući se na uvriježenost uporabe u tradiciji, označavam ovdje skupinu hrvatskog naroda koji stoljećima živi na prostoru lijeve obale srednjeg toka Dunava – na zemljopisnom prostoru koji se uobičajeno naziva Bačka. To je, dakle, regionalno ime za hrvatski živalj, regionalno ime za Hrvate koje je istina prisutno i u nekim drugim krajevima hrvatskog etničkog prostora (Hercegovina, Primorje, Lika...). No, budući da je ovdje ono ostalo najdulje i najčešće u uporabi, danas se imenom Bunjevci oslovljavaju i nazivaju mahom Hrvati u Bačkoj. Pod Bačkom se, pak, razumijeva južni dio nekadašnje ugarske Bačkobodroške županije: zemljopisna oblast između Dunava i Tise s gornjom granicom iznad gradova Sombora i Subotice sve do Baje. Danas se veći dio toga prostora nalazi u Vojvodini. To je inače teritorij na kojemu je u nekadašnjoj Ugarskoj bila najveća koncentracija hrvatskog puka.

2 O tome vidi pregnatno u tekstu Josipa Lisca „Hrvatski govori u Vojvodini“, u: *Godišnjak za znanstvena istraživanja ZKVH-a*, br. 4, Subotica, 2012., str. 153-161.

dulje vrijeme bio objekt negativnoga stigmatiziranja, napose u domenama službenih instanci (npr. prosvjeta), korištenjem se u književnosti ukazuje na njegovu vrijednost te mu se vraća izgubljeni dignitet. Napomenut ćemo još i to kako se na bunjevačkoj ikavici u suvremenosti, osim pjesama i drama³, piše i umjetnički relevantna proza⁴.

Faktografska panorama

Ukoliko, pak, promatramo cjelinu pjesništva koje je nastalo na bunjevačkoj ikavici u posljednjih 40-ak godina, mogu se istaknuti sljedeće pravilnosti. Kao *prvo*, navest ćemo da su pučki pjesnici radije posezali za ikavicom negoli oni pjesnici koji imaju, u književno-umjetničkom smislu, vrijedne opuse. To, čini se, može biti posljedica ili jezičnih (in)kompetencija i/ili tematskih ishodišta i odredišta koje podrazumijeva imanentna narav ovih pjesništava. Naime, u pučkih se pjesnika više računa na nepoznavanje standarda i tematiku koja je svojim sadržajima – dominiraju dakako oni iz neposrednoga okružja, narodnoga života i običaja – snažnije užlijebljena u leksički svijet bunjevačke ikavice, dok se kod pjesnika koji su obrazovaniji pretpostavlja poznavanje standarda i daleko veća tematska razuđenost, što onda pretpostavlja u izričaju i bogatiju leksičku građu. Pri tomu, pučki će se pjesnici u većem omjeru držati tradicionalnijih formi pjesničkih izričaja (npr. rimovani stih, strofna struktura) i jednostavnijih, naivnijih, načina tvorbi i izravnijih oblika kazivanja, dok će oni drugi u svojim pjesmama posezati za zahtjevnijim i složenijim pjesničkim izričajima i, posljedično, pluralnijim sadržajima u slikama vlastitoga pjesničkog svijeta, te više koristiti formu slobodnoga stiha. Posljednje navedeno će, među ostalim, za posljedicu imati i činjenicu da će se u suvremenosti pjesme pučkih pjesnika daleko više uglazbljivati. Tu ne mislimo samo na pjesme čiji je autor Zvonko Bogdan, vjerojatno najpoznatiji stvaratelj koji je jedan dio svojih pjesama napisao i na ikavici,⁵ nego na ono što će se producirati u okviru Festivala bunjevački pisama⁶.

3 To osobito vrijedi za komedije subotičkoga književnika Matije Poljakovića „Č’a Bonina razgala“, „Bolto na fronti“, „Ode Bolto na ogled“, „Bolto u raju“ i dr.

4 Tu prije svega mislimo na djela Milivoja Prčića *Salaš u lampasu* i Tomislava Žigmanova *Prid svitom : saga o svitu koji nestaje te Bunjevački Put križa – za osobnu pobožnost virujućeg svita*, obadva inače nagrađena u Hrvatskoj.

5 Među njima je vjerojatno najpoznatija „Ej, salaši!“.

6 Na njemu dominiraju autori(ce) kao što su Đula Milodanović, Marijan Kiš, Tomislav Vukov, Antun Letić i dr. Inače, riječ je o godišnjoj glazbenoj manifestaciji koja se održava u Subotici od 2001. godine, koja ima za cilj „stvaranje novih kompozicija koje su vezane za život, kulturu i običaje bačkih Hrvata – Bunjevaca, kao i afirmacija hrvatskih umjetnika u Bačkoj – skladatelja, tekstopisaca, muzičkih instrumentalista i vokalnih solista“. Sudjelovanje se osigurava prijavom na javno raspisan natječaj, u kojemu su detaljno opisani uvjeti sudjelovanja (npr. tekst i glazba trebaju prezentirati život i običaje bačkih Bunjevaca; tekst pjesme mora biti pisan ikavicom ili ijekavicom; dužina pjesme je 3-5 minuta; radovi prije toga ne smiju biti izvođeni; jedan autor može dostaviti najviše 3 kompozicije; radovi se šalju pod šifrom...), a odabir skladbi za izvođenje na Festivalu obavlja stručno povjerenstvo. Skladbe koje se ušle u program također ocjenjuje stručni

Kao *drugo*, vrijedi da je daleko veći broj autora koji se njome služe u pjesničkom izričaju, nego li je broj objavljenih knjiga pjesama na bunjevačkoj ikavici. Osim slabosti koje postoje uz nakladničku infrastrukturu i nekontinuirano i obimom neveliko pjesničko stvaralaštvo jednoga broja autora, to je posljedica i činjenice što veći broj pjesnika poseže za ovim dijalektom tek uzgredno, što u konačnici onda ne završava samostalnom knjigom na ikavici, već se takve pjesme objavljuju ili u periodici, napose onu vezanu uz Katoličku crkvu (*Bačko klasje*, *Zvonik* i *Subotička Danica*), ili kao manji dijelovi vlastitih pjesničkih zbirki koje su objavljivane na hrvatskom⁷ ili srpskom⁸ standardu. To, očito, vrijedi bez obzira jesu li u pitanju pučki pjesnici ili ne. S druge strane, pjesme na ikavici koje često ne završe u samostalnim autorskim knjigama jesu i one prigodničarskoga karaktera, koje su pisane za potrebe crkvenih priredbi ili manifestacija iz tradicijske kulture.⁹ Jedan dio ovih, ali i drugih pjesama na ikavici, objavljuje se, osim u već navedenoj periodici vezanoj uz mjesnu Katoličku crkvu, i u knjigama koje se izdaju u okviru susreta pučkih pjesnika pod nazivom „Lira naiva“, što ga od 2003. godine u Bačkoj priređuje Hrvatska čitaonica.¹⁰ Sve to skupa kazuje da u Bačkoj među Hrvatima postoji relativno veliki broj onih koji se služe bunjevačkom ikavicom kao jezičnim sredstvom za vlastiti pjesnički izraz, no njihov se točan broj, zbog heterogene i neusustavljene scene te nerazvijene stručne recepcije, teško može utvrditi.

Kao *treću* općenitu faktografsku značajku navodimo sljedeću: postoji velika razlika u umjetničkim dometima ovoga pjesništva – dok će ono koje će dolaziti iz prostora pučkoga pjesništva biti slabijega umjetničkog ostvaraja, okupljenog gdjekad samo oko, kako je to izvrsno imenovao Geza

---

žiri, a dodjeljuje se I., II. i III. nagrada, zatim nagrada za najboljeg interpretatora, za najbolji tekst, kao i nagrada publike. Sve izvedene kompozicije tijekom festivalskog programa se snimaju, a nakon toga se izdaju na nosaču zvuka (CD). Jedan broj pjesama koje su izvedene na Festivalu postigao je zavidnu popularnost u proteklih nekoliko godina. Festival bunjevački pisama je uvršten u kalendar Kulturnih manifestacija u Vojvodini. O ovoj kulturnoj manifestaciji vidi više na internetskoj stranici Zavoda za kulturu vojvodanskih Hrvata: www.zkvh.org.rs.

7 Na primjer, Ivan Prčić, *Zrnca biserja*, Subotica-Tavankut, 1981.; Petko Vojnić Purčar, *Sol u vjetru*, Subotica, 1985.; Kata Ivanković, *Ruku mira pružam svima*, Subotica, 1995.; Blaženka Rudić, *Dragocjena blizina*, Subotica, 2001.; Đula Milodanović, *Voljena ravnica*, Subotica, 2008.; Lazar Francišković, *Di, čuje pisma divojačka i po koja suza*, Zagreb 2009.

8 Ivan Pančić, *Bečarske balade*, Subotica, 1986.

9 Recimo, u okviru manifestacija „Veliko prelo“ u Subotici se svake godine raspiše natječaj za „preljsku pismu“. Također, u ovu skupinu valja pridodati i autorske „kraljičke pisme“. Riječ je o narodnim prigodnim pjesmama, koje su pjevale „kraljice“, mlade djevojke o blagdanu Duhova, ispjevane u stihovima, u šestericu, a poslije ponavljanja stiha pjeva se zaziv „ljeljo“. Ovu je pjesničku formu od 1960-ih rabilo i nekoliko pučkih pjesnika, među kojima se brojem ističu Ivan Prčić, Kata Ivanković i Đula Milodanović. O ovome vidi više u Bela Gabrić, Ante Pokornik, *Bunjevačke kraljičke pisme*, Izdavačko društvo „Hrid“, Subotica, 1996.

10 Na godišnjem se susretu okupe pjesnici koji pišu na svom materinjem, hrvatskom, jeziku i njeguju bunjevački ili šokački govor, a broj sudionika bude i do pedesetak koji dolaze iz Srijema, Podunavlja te Subotice i Sombora s okolicom, od kojih se oni koji pišu na govoru bunjevačkih Hrvata učestalošću sudjelovanja i obimom ističu Katica Bačić, Stipan Bašić, Katarina Firanj, Marija Feher, Kata Ivanković, Đula Milodanović, Mariška Pravdić i dr.

Kikić, *zavičajnoga domotužja*, dotle će jedan dio pjesništva na bunjevačkoj ikavici, napose ono čiji su autori već imali iza sebe određenu afirmaciju u književnosti, postizati i zavidnu razinu umjetničkoga dosega.¹¹ Pri tomu, napominjemo kako je pjesništvo na ikavici koje je supostojalo uz kulturni prostor Katoličke crkve u Bačkoj u posljednjih 40-ak godina bilo daleko vjernije ishodištima i značajkama pučkoga pjesništva negoli onomu koje je umjetnički relevantnije.

Prvu autorsku pjesničku knjigu na bunjevačkoj ikavici¹² nakon II. svjetskog rata napisao je Ivan Pančić¹³ iz Subotice. Bila je to knjiga *Natpivavanja : poema*, koja je kao samostalna knjiga objavljena 1972. godine u Subotici u nakladi „Osvita“.¹⁴ Da budemo precizniji, bunjevačkom je ikavicom napisan najveći dio knjige, koji čini trideset pjesama koje su podijeljene u tri jednake neimenovane cjeline („Dio I.“, „Dio II.“ i „Dio III.“), a hrvatskim standardom naracija „kroničara“, koja stoji na početku i na kraju poeme te između ikavskih cjelina. „Ikavski su stihovi metrički organizirani u simetrične osmerce, jedan od karakterističnih stihova bunjevačke usmene lirike, a strofički u katrene s parnom rimom“.¹⁵ Ukazujemo i na znakovitost i godine objave – to je, naime, vrijeme snažnoga oživljavanja mjesne hrvatske kulturne baštine i posvemašnje afirmacije stvaralaštva ovdašnjih Hrvata, te njihova snažnija integracija u hrvatsku kulturu općenito.¹⁶

Uslijedit će zatim, zbog odmazda i represije koja je uslijedila i u Bačkoj

11 Pa ipak, to neće uvijek biti slučaj, osobito kada je riječ o dokazanim prozaistima, kao što je recimo Milivoj Prčić, što samo kazuje da književnik koji dobro piše prozu, bilo na standardu bilo na ikavici, ne mora jednako tako pisati pjesme i na dijalektu.

12 Ovim kazujemo da je pjesničkih knjiga na bunjevačkoj ikavici bilo i ranije, no oni pripadaju korpusu narodne književnosti. Posljednja je bila *Bunjevačke narodne pisme*, koje je sakupio i objavio Ive Prčić stariji 1971. godine. Ova nam se godina čini za istaknuti, budući da je to vrijeme Hrvatskoga proljeća, koje je svoje posljedice, po mjesnu hrvatsku kulturu, recimo izričito, pozitivne imala i u Subotici. O tome vidi više u: Naco Zelić, „Hrvatsko proljeće i bački Hrvati“, u: *Dani Balinta Vukova : dani hrvatske knjige i riječi – Zbornik radova 2002.-2005.*, Hrvatska čitaonica, Subotica, 2006., str. 215-243.

13 Rođen je 11. prosinca 1933. godine u Subotici, gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. Studij kliničke psihologije, a kasnije i specijalizaciju, završio je u Beogradu. Cio radni vijek proveo je u Subotici. Po vokaciji je pjesnik, premda je pisao i publicistička djela. Objavio je sedam knjiga poezije (3 X 20 (suautor), Subotica, 1957.; *Oblak na dlanu*, Subotica, 1962.; *Grozдови svetlosti*, Kruševac, 1970.; *Natpivavanja*, Subotica, 1972.; *Koji stižemo sami*, Subotica, 1979.; *Ogovaranje života*, Subotica, 1984.; *Bečarske balade*, Subotica, 1986.), od čega većinu na srpskom standardu. Umro je u Subotici 16. lipnja 1992.

14 Godinu dana ranije, naime, objavljen je jedan manji dio ove poeme u subotičkom časopisu *Rukovet* (br. 9-10). Napominjemo ovdje kako nije slučajno što je većina pjesnika koji su objavljivali pjesme na bunjevačkoj ikavici iz Subotice i njezine okolice, kao ni to što su sve njihove knjige objavljene također u Subotici. Ona je više od stoljeća i pol kulturno i političko središte ne samo bunjevačkih Hrvata, nego svih Hrvata u Vojvodini.

15 Petar Vuković, „Dijalektalno pjesništvo bačkih Bunjevaca“, u: *Godišnjak za znanstvena istraživanja ZKVH-a*, br. 3, Subotica, 2011., str. 167-184.

16 Ističemo kako je godinu ranije Geza Kikić objavio svoje dvije antologije u nakladi Matice hrvatske u Zagrebu – *Antologiju poezije bunjevačkih Hrvata* i *Antologiju proze bunjevačkih Hrvata* – a iste godine Balint Vujkov kod istog zagrebačkog nakladnika *Cvjetovi mećave : hrvatske narodne pripovijetke iz Mađarske, Rumunjske, Austrije i Čehoslovačke*.

spram kulturnih djelatnika pa i hrvatskih književnika, dulja stanka – tek će koncem 80-ih godina biti objavljene u Zagrebu dvije knjige pučkih pjesnikinja. Prva je knjiga Matije Dulić¹⁷ *Rasuto vlačje* iz 1988., koja sadrži 60-ak pjesama, tematski određenih svijetom njezina neposredna okruženja: rodним krajem, vjerskim životom, narodnim običajima, dječjim svijetom... Druga je Marge Stipić¹⁸ *Moje tuge* iz 1989., koja donosi 70-ak pjesama, od čega su tek nekoliko na hrvatskome standardu, metrički različito ustrojene no rimo-vane, podijeljene u četiri tematske cjeline – ljubavne, intimističke, zavičajne i religiozne („Moja ljubav“, „Moje misli“, „Tavankutu“ i „Moje molitve“). Obje su knjige objavljene u nakladi Hrvatskog književnog društva sv. Ćirila i Metoda, uz posredovanje svećenika Katoličke crkve iz Bačke. Riječ je, inače, o njihovim jedinim objavljenim knjigama.

Nove knjige pjesama na bunjevačkoj ikavici bit će objavljene ubrzo nakon toga – 1991. godine: *Rič falj* Vojislava Sekelja¹⁹ i *Avaške godine : fragmenti iz poeme* Milovana Mikovića²⁰. Izdane su u Rijeci u zajedničkoj nakladi autora i akademskog slikara Ivana Balaževića iz Tavankuta. Riječ je o dvjema zacijelo najrelevantnijim zbirkama pjesama na novoštokavskoj ikavici kod bačkih Bunjevaca s konca XX. stoljeća.²¹ I ovdje ukazujemo nanovo na godi-

17 Rođena je u Đurđinu 17. svibnja 1912. u poljodjelskoj obitelji. Osnovnu je školu završila u Đurđinu, prva tri razreda građanske škole u Subotici, a četvrti u Novom Sadu. Nakon toga vratila se na salaš u okolici Đurđina, ondje se udala, s obitelji se bavila poljodjelstvom, rodila je sedmero, a odgojila šestero djece. Pisati je počela – prema vlastitu priznanju – u 56. godini, poglavito pjesme, ali i pripovijetke, no one dosad nisu objavljene. Radila je i slike u tehničar slame. Umrkla je u Đurđinu 8. srpnja 2002.

18 Rođena je 3. studenog 1913. u Tavankutu u siromašnoj poljodjelskoj obitelji. Završila je pučku školu u Tavankutu. Pjesme je počela pisati 1945. i napisala je, prema vlastitom priznanju, oko 400. Bila je samouka slikarica – osim izrade slika od slame, slikala je i s uljanim bojama na lesionitu. Sudjelovala je na više od 70 skupnih izložaba u zemlji i inozemstvu. Umrkla je u Subotici 30. ožujka 2007.

19 Rođen je 20. travnja 1946. u Subotici, gradu u kojemu je završio osnovnu, srednju i Višu tehničku školu. Najveći dio radnog vijeka proveo je kao srednjoškolski profesor u subotičkoj Tehničkoj školi. Piše pjesme, romane, eseje, poetske drame, književnu kritiku i publicistička djela. Djela su mu prevedena na mađarski, njemački, slovački, slovenski, makedonski, albanski, rumunjski, francuski i engleski. Odlikovan je Redom Danice Hrvatske s likom Marka Marulića za očuvanje kulture hrvatskog naroda u Srbiji 2009. Član je Društva hrvatskih književnika i Društva književnika Vojvodine. Kao umirovljenik živi u Subotici. Objavio je sljedeća pjesnička djela: *Djetinjstvo* (Subotica, 1973.), *Sad znaš sve* (Subotica, 1979.), *Poljubac izdaje* (Subotica, 1989.), *Rič falj* (Subotica, 1991.), *U izmučenim riječima* (Subotica, 2005.) i *MMV* (Subotica, 2005.).

20 Rođen je 17. srpnja 1947. u Subotici, gdje je završio osnovnu i srednju tehničku školu za strojobravaru. Piše pjesme, romane, eseje, književnu kritiku i publicistička djela, u novije vrijeme i iz zavičajne kulturne povijesti Hrvata u Bačkoj. Dugogodišnji je novinar Radio Subotice, te glavni urednik tjednika *Subotičke novine*, a jedno dulje vrijeme bio je i urednik subotičkog književnog časopisa *Rukovet* i voditelj nakladničke djelatnosti NIU „Hrvatska riječ“. Do 1998. djela objavljuje na srpskom jeziku. Trenutačno je član uredništva časopisa za književnost, umjetnost i znanost *Klasje naših ravni*, što ga objavljuje subotički Ogranak Matice hrvatske. Član je Društva hrvatskih književnika i Društva književnika Vojvodine. Kao umirovljenik živi na Paliću. Do sada je objavio sljedeća pjesnička djela: *Ispitivanje izdaje* (Subotica, 1989.), *Iza ne* (Subotica, 1990.), *Avaške godine* (Subotica, 1991.), *Metěž* (Subotica, 1992.), *Praznina* (Subotica, 1993.), *Koreni stvari* (Subotica, 1996.), *Slušaj: zemlja, riječi* (Pinkovac, 2007.).

21 U prilogu tomu govori i podatak da su obje imale i više izdanja: *Rič falj* – Rijeka, 1991., Rijeka,

nu objavljivanja – bilo je to također vrijeme velikih nadanja, no i ono je po mjesnu hrvatsku kulturu tragično skončalo... *Rič fali* Vojislava Sekelja sadrži 35 pjesama slobodnoga stiha, raspoređenih u knjizi bez podcjelina, u kojima dominiraju pjesničke impresije lirskoga subjekta o realijama i egzistencijalijama iz njegova svijeta i života. Mikovićeve, pak, knjiga *Avaške godine* u prvome izdanju donosi 28 nenaslovljenih pjesama u slobodnome stihu, kojih će u posljednjem, znatno proširenomu, izdanju „krhotina poeme u nastajanju“, kako je podnaslovljena, biti blizu stotinu. One će biti podijeljene u sedam tematskih cjelina („U lupinji glave“, „Kako j bilo kadgod“, „Dokleg“, „Vrebac se u pravu kupa“, „O bricama i ričima“, „Trbu bljuždri“ i „Ditinstvo“), a bit će, uz epsku narativnost, omeđene upečatljivim lirskim okvirom panonske čutnje oporosti života.

Nakon desetogodišnje stanke uslijedila je zatim knjiga Tomislava Žigmanova²² *Bunjevački blues*, čije je prvo izdanje sa 40 pjesama kao samizdat objavljeno u Subotici 2002., a drugo, prošireno izdanje sa 60 pjesama sljedeće, 2003. godine, također kao samizdat i također u Subotici. U formi slobodnoga stiha, sa „šturim/škrtim, lirskim pregnantnim/ekonomičnim izričajem“ (Krunoslav Pranjić), podijeljene su one u dvije obimom jednake cjeline („Na pristolju bide“ i „U mraku dok ne svane“). Na koncu, posljednja u nizu samostalnih autorskih knjiga na bunjevačkoj ikavici među Hrvatima u Bačkoj jest Milivoja Prčića²³ *Pisme za nuz sviću*, koja je objavljena u Subotici 2008. godine u nakladi Katoličkog instituta za kulturu, povijesti i duhovnost „Ivan Antunović“. Trideset pjesama slobodnoga stiha podijeljeno je u četiri cjeline („Kod dide i majke“, „Na salašu kod majkini“, „Moj otac čiko (a didu su zvali čiča)“ i „U Gatu naspram Vučidola“), a tematski su ukotvljene u piščevo djetinjstvo, njegovo odrastanje po salašima i prateći svijet, te po tome uvelike sličie tematici pučkoga pjesništva.²⁴

1993² i 2003³; *Avaške godine* – Rijeka, 1991., Subotica, 1992² (fototipsko); Subotica, 2003³ (dopunjeno); Zagreb 2005⁴ (dopunjeno). Inače, o samim je knjigama, ubrzo nakon njihove pojave, odlično pisala Jasna Melvinger (vidi: „Zavičajna ikavica Vojislava Sekelja ili klas i talas kao utopija izvornog smisla“, u: *Rukovet*, br. 11-12, Subotica 1991., str. 741-757, te, „Dionizijska zbilja Avaških godina Milovana Mikovića“, u: *Rukovet*, br. 1-2, Subotica 1992., str. 59-75).

22 Rođen je u Tavankutu 12. svibnja 1967. Diplomirao je filozofiju u Novom Sadu. Piše pjesme, prozu, eseje, znanstvene i filozofijske radove. Bio je glavni i odgovorni urednik subotičkog dvo-tjednika *Žig* i prvi glavni i odgovorni urednik programa na hrvatskom jeziku Radio Subotice. Izvršni je urednik *Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*. Direktor je Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata. Član je Hrvatskog filozofskog društva, Društva hrvatskih književnika i Društva književnika Vojvodine. Živi u Subotici. Objavio je sljedeća pjesnička djela: *Raskrivanje : o svijetu i životu* (Subotica, 1998.), *Bunjevački blues* (Subotica, 2002.) i *Bez sviaka mraka* (Subotica, 2005.).

23 Rođen je 1. listopada 1942. u Subotici, gdje započinje osnovnu školu. Istu, kao i gimnaziju završava u Kikindi. Zvanje diplomiranog pravnika stekao je na Pravnom fakultetu u Beogradu. Cijeli radni vijek proveo je u Subotici – nakon rada u nekoliko tvrtki i ustanova, odvjetnik je od 1980. Piše pripovijetke, romane, melodrame i publicistička djela. Kao umirovljenik živi u Subotici. Do sada je objavio sedam knjiga, od čega samo jednu pjesničku – onu o kojoj je riječ u ovoj radnji.

24 Ovdje smo naveli samo autorske knjige pjesama pisanih na ikavici onih Bunjevaca koji sebe smatraju i Hrvatima, dok nismo naveli autorske knjige onih Bunjevaca koji sebe smatraju nehrvatima. O tome sam pjesništvu pisao u radnji „Suвремена 'lirika' bezdušja u 'Nastavnom planu

Dakle, sumarno promatrano, riječ je o sedam autorskih zbirki pjesama koje su, osim Pančićeve i Stipićkine, u cijelosti napisane na bunjevačkoj ikavici, i to u rasponu od 1972. pa do 2008. godine, od čega dvije potpisuju pučke pjesnikinje, a pet su autori književnici, koji su do objave svojih ikavičkih knjiga imali iza sebe već značajni književni opus. One su, naravno, unutar sebe po cijelom nizu kriterija i značajki, i onih za književnost relevantnih, posve heterogene, no na okupu ih drži jezik pjesničkoga izričaja – bunjevačka ikavica.

Osnovne značajke pjesničkih strategija

Prije nego li nešto doznačimo o pjesničkim strategijama pjesnika koji svoje pjesme pišu na bunjevačkoj ikavici, valja nam ukazati i na sljedeći fenomen kod većine hrvatskih pjesnika iz Bačke: postoji značajan broj autora koji, pišući na hrvatskome ili srpskome jeziku, rabe u svojim pjesmama riječi koje pripadaju isključivo leksičkoj građi bunjevačkoga govora. Preciznije rečeno, gotovo da nema hrvatskoga pjesnika među bačkim Bunjercima koji unekako ne rabi leksik iz bunjevačkoga govora! To onda kazuje da je on itekako živ kako u njihovoj svijesti tako i u primarnim adresatima njihovih pjesama te da se drži za i više nego pogodno i zahvalno sredstvo za vlastiti pjesnički izričaj.²⁵ Naravno, oni se koriste u stihovima koji su u najvećem slučaju vezani za sadržaje iz krajolika (npr. *derma*, *dužijanca*, *ris*, *greda*, *mrgin*), što je osobito zastupljeno u pjesničkim opusima koji su uvelike određeni zavičajnošću, među kojima se ističe pjesništvo Jakova Kopilovića.

Već smo ukazali da, općenito promatrano, postoje dvije skupine autora koji pišu na bunjevačkoj ikavici. Imenovali smo ih kao „pučki pjesnici“ i oni koji imaju iza sebe „značajni književni opus“, to jest oni književni stvaratelji koji su prije objave svojih dijalektalnih pjesama već imali samostalno objavljena književna djela, čija je recepcija od strane kritike bila pozitivna. Osim te statusne i, za književnost istina, vanjske značajke, navedena se razlika nadaje zahvalnom i kada je riječ o prikazu ostvarenih pjesničkih strategija. Konkretno govoreći, pučko pjesništvo na bunjevačkoj ikavici ima jedan broj zajedničkih karakteristika, koje se uvelike razlikuje od pjesničkih strategija provedenih u pjesmama afirmiranih književnika.²⁶ Ovo vrijedi za sve pjesnike, bez obzira imaju li svoje samostalne knjige pjesama na ikavici ili nemaju.

i programu bunjevačkog govora s elementima nacionalne kulture“, koja je objavljena u: *Dani Balinta Vujkova : dani hrvatske knjige i riječi – Zbornik radova 2006.-2010.*, Hrvatska čitaonica, Subotica, 2010, str. 269-298. Također, nismo detaljnije eksplicirali ni dvije slikovnice za djecu Nedeļjke Šarčević (*Disnotor i prelo*, Hrvatska čitaonica, Subotica, 2007., i *Zimske mirakule*, Hrvatska čitaonica, Subotica, 2009.), budući da one sadržavaju tek po jednu neveliku pjesmu na ikavici.

25 Osim onih koji su pisali pojedine pjesme na ikavici, za leksikom bunjevačke ikavice rado posežu i sljedeći hrvatski pjesnici iz Bačke s konca XX. i početka XXI. stoljeća: Josip Temunović, Marko Vukov, Branko Jević, Lajčo Perušić i Mirko Kopunović.

26 U posljednjih, za razliku od pučkih pjesnika, imamo istina na djelu heterogenije sastavnice u pjesničkim strategijama, koje se ipak mogu sažimati oko zajedničkih i općevažećih značajki, što će se iz slijeda naše radnje moći jasno vidjeti.

Kao i u drugim varijetetima dijalektalnoga pjesništva, i ovdje je ono u sadržajnom smislu primarno određeno zavičajnom tematikom. Dijalekt u pjesništvu, bez obzira na njegovu narav, ne može bez zavičaja, naime! To onda znači da u obje skupine pjesnika vrijedi da jezik na kojemu se stvara pjesnički izričaj – bunjevačka ikavica – primarno određuje sadržaje i druge prostorne elemente u pjesništvu, pri čemu je ono uvelike situirano u prošlost. Preciznije rečeno, jezik, kako je već ranije navedeno, koji u sadašnjosti više uvelike ne postoji, referira i na predmetni svijet koji je situiran u prošlost – na što značenjski referira značajan dio leksika bunjevačkoga govora, danas je tek u sjećanju ili etnografskim zbirkama,²⁷ a toponimija i antroponimija već se zagubila u povijesti.

I dok u pučkom pjesništvu imamo tendenciju da se vjerno opiše taj uvelike nestali svijet iz kojega se „poteklo“, što je posljedica njihove „iskonske“ – izravne i čvrste, naime, i nikada upitne! – navezanosti na isti, u onome pak umjetničkome imamo suštinske pomake i radikalne otklone od takvoga pred-stava – težnja da se taj svijet, „ogrnut u ono prošlo“, umjetničkim postupcima unekako nadiđe, i to prije svega u svestranom propitivajućem aktualiziranju, što je temeljna je sastavnica njihove pjesničke strategije. Za razliku, naime, od pučkoga pjesništva, u onome koje se ostvaruje s umjetničkim pretenzijama „povratak u zavičajni svijet ne donosi olakšanje i utjehu, već suočavanje s vlastitim kolektivnim predodžbama o tome tko smo, odakle dolazimo i kamo idemo“.²⁸

Valja ukazati i na to da dijalekt, s obzirom na siromaštvo leksika, napose u dijelu refleksivnosti, uvijek računa i na stanovitu ograničenost, što se u pučkom pjesništvu očituje u svojoj nepatvorenoj ogoljenosti, dok u onome umjetničkom predstavlja izazov da se s njime, iz rakursa veće jezične kompetencije, on dodatno funkcionalno i semantički iskušava ili na subverzivirajući način koristi.²⁹ Za jezičnim minimalizmom posežu u tom kontekstu Sekelj i Žigmanov, dok je Miković daleko ekspresivniji i u iskazima ekstenzivniji, što je izravna posljedica njihovih osnovnih pjesničkih strategija: za liričara Sekelja jezični je minimalizam neminovnost kao što je to za Mikovića neminovnost gotovo epska diskurzivnost. Žigmanovljevi je, pak, jezični minimalizam posljedica oštre i, na moment, grube lirske refleksivnosti.³⁰

27 O ovome vidi više u radnji Tomislava Žigmanova „Vremenovanje prostora u pjesništvu – dva primjera kod bačkih Bunjevaca“, u: *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Riječki filološki dani*, Rijeka, 2004., str. 633-640.

28 Petar Vuković, nav. dj., str. 174. Istina, ono se ne mora uvijek uspješno okončati, kao što je slučaj u pjesništvu Milivoja Prčića koji je cijeli ovaj programski okvir sveo na ispovjedni, gdjekad i nedopustivo infantilni, prikaz vlastitog obiteljskog *backgrounda*.

29 Ovdje treba istaknuti kako postoji velika razlika kada je u pitanju ovladanost formalnim jezičnim pravilnostima među autorima, napose po razlikovnoj liniji pučki/nepučki pjesnici, ali i među ovim posljednjim također postoje znatne razlike, pri čemu Sekelja možemo istaknuti kao pozitivni primjer.

30 Pri tomu, pučki pjesnici daleko češće posežu za uvlačenjem leksika iz suvremenosti, koji se ne može vezati uz tradicionalni bunjevački idiom (npr. Marga Stipić rabi pojmove „fantastično“, „pejzaž“, „preksutra“), dok u onih drugih imamo dosljedniju primjenu leksičke građe bunjevačke ikavice. Naravno, s obzirom na složenost problema, ova bi tematika zahtijevala zasebnu radnju.

Spomenuta „u prošlost situirana“ leksička građa sa sobom, kao vjerojatno pjesnički iritantnu, nosi i sljedeću činjenicu: s tim se i takvim leksikom iskustva lirskog subjekta iz perspektive sadašnjosti mogu transponirati, bez eksplicitnih „glagolskih“ naznaka, i u svijet prošlosti i u svijet nestvarnosti. Drugim riječima, ono prošlo i nestvarno su a priori ishodišta za moguće iskušavanje i propitivanje drame života koja se događa u sadašnjosti – arhaičnost leksika omogućuje jedinstveni izraz egzistencijalija u sadašnjosti, što će biti posebno korišteno u lirskom pjesništvu na ikavici, kao što je ono Vojislava Sekelja. Naravno, immanentna upitanost i odsustvo ekspliciranja žala, za razliku od pučkog pjesništva, ovdje će biti u funkciji promišljanja i osvješćenja položaja lirskoga subjekta u sadašnjosti i njegova pogleda usmjerenog k budućnosti.

S druge strane, kada je riječ o pučkom pjesničkom stvaralaštvu na ikavici, njegva u osnovi karakteriziraju sljedeće pjesničke strategije. Za razliku od umjetnički vrijednoga pjesništva, ovdje uvelike izostaje snažnije korištenje metaforike, fantastika je skromna, druge stilske figure su rarietne, pa se realizam nadaje kao gotovo ključna odrednica ovoga pjesništva. Ova značajka za posljedicu onda ima i to da ovo pjesništvo ni od čitatelja ne zahtijeva složenija i obimnija znanja iz poetike, pa ih mogu recipirati i, ne samo književno, neobrazovani slojevi. Lirski subjekt je ovdje čovjek iz puka koji, gotovo po pravilu, nostalgijski nastrojen i žalostan referira na svijet koji je prošao, svijet koji više ne postoji, no svijet koji se ishodišno razumijeva i kao vlastit i kao vrijedan, pa se procjep između toga nadaje kao neminovan. Istina, sličnovrsno držanje pučkoga lirskoga subjekta može biti i u nepučkom pjesništvu na ikavici, kao što je to slučaj kod Ivana Pančića i njegova prikaza „svijeta dijalektike zajednice“, no tada je, jasno je, njegov „pjesnički rezon“ rezon obrazovanijeg i za sudbinu puka i pojedinca zainteresiranijeg subjekta. Drugim riječima, u takvim se slučajevima pjesništva od lirskoga subjekta računa na posve kreativni odnos prema vlastitosti a ne na njegovo idealiziranje, što je gotovo zakonomjernost u pučkih pjesnika.

Na koncu, kada je riječ o tematici pjesama, prisutne su dvije pjesničke strategije u nepučkih pjesnika. S jedne strane, imamo obrise epskoga prikaza, kako je to naveo Petar Vuković za pjesništvo Milovana Mikovića, „svijeta pučkog kolektiviteta“³¹, dok u Sekelja postoji, kako je već navedeno, stanovita zatamljenost epskih sadržaja iz domene nasljedovanoga i okrenutost pojedincu u sadašnjosti. Sekelj je, naime, pjesnik koji oslikava neke bitne sastavnice egzistencijalne drame čovjeka s konca XX. stoljeća, čovjeka ispologa iz svijeta tradicije, čije korijene ne baštini u cijelosti, koji se ne snalazi, čak i raspada, u zbiljama svijeta čiji je, ne svojom voljom izabran, dionik. Na taj način, za razliku od pučkoga pjesništva, boravak u zavičajnome svijetu u Sekeljevim pjesmama se nadaje kroz prizmu neprilagođenosti u sadašnjosti i kao izazov za budućnost. Dakako, takav se pjesnički pristup ostvaruje uz problematiziranje iz povijesti nasljedovane kolektivne popudbine, što u konačnici onda vrijedi, kao recimo u pjesništvu Tomislava Žigmanova, kao stanoviti obračun s tim istim naslijedom i pokušaj njegovoga kritičkog prevrednovanja i reinterpretiranja iz perspektiva prijepora sadašnjosti i obzora budućnosti.

31 Petar Vuković, nav. dj., str. 171

**INTERPRETACIJE
LIKOVNOSTI**

Ljubica Vuković Dulić

UPORNI SLIKAR – IVAN TIKVICKI (1913.-1990.)

(U POVODU 100. OBLJETNICE ROĐENJA)

Subotička likovna scena od 1945. godine obilježena je djelovanjem nekoliko zavičajnih slikara koji svoj stvaralački impuls prilagođavaju društvenoj zbilji obilježenoj atmosferom poratnoga doba. Među njima je i Ivan Tikvicki koji nastavlja predratne modernističke tendencije u slikarstvu. O njemu možemo govoriti kao o autentičnom stvaratelju, čiji je opus najvećim dijelom okrenut zavičaju. O njemu govorimo i kao o članu poslijeratnoga Tečaja figuralnoga crtanja, kao članu Likovne sekcije pri Savezu kulturno-prosvjetnih društava Subotice, što je značilo biti prisutan među onima koji su svojim djelom oblikovali subotičku poslijeratnu likovnu pozornicu, ali i kao o slikaru koji će poslije stvarati u osami.

Stvaralačke faze Ivana Tikvickoga obuhvaćaju razdoblje od četrdesetak godina, tijekom kojih razvija svoju likovnu ambiciju, izraženu kroz crtačko umijeće i koloristički pristup uglavnom pejzažu. Ivan Tikvicki poznat je po nadimku Pudar zbog svoje izrazite sklonosti prema slikanju u prirodi, vinogradu i voćnjaku.¹ Po osnovnoj vokaciji bio je pravnik, ali i uporni slikar, koji je bilježio lica i zavičajni okoliš, a svojim je djelom svjedočio i društvenim promjenama kroz ulogu umjetnosti. Godine 2013. navršeno je 100 godina od njegova rođenja, a upravo je ta obljetnica povod da se sagleda razvojni tijek njegovoga stvaralaštva.

Ivan Tikvicki rodio se u Subotici 31. siječnja 1913. godine, u bunjevačkoj obitelji. Otac Ivan Tikvicki bio je radnik na željeznici, a majka Marija (rođ. Zvekanović) kućanica. S tri je godine ostao bez oca, koji je poginuo u Prvom svjetskom ratu, te je odrastao s majkom i dvjema starijim sestrama, Cecilijom (ud. Mamužić) i Antonijom (ud. Vojnić Hajduk), koje su poslije podupirale njegovo školovanje. Osnovnu je školu završio u Subotici, a poticaj da se obrazuje dobivao je još u mladim danima od tete Kate Zvekanović, koja je njemu i njegovu bratiću, budućemu subotičkomu biskupu Matiji Zvekanoviću, donosila knjige na čitanje iz knjižnica svećenika kod kojih je radila.²

1 Prema kazivanju subotičkoga arhitekta Ante Rudinskoga (kazivanje 31. siječnja 2013.).

2 Biografski podaci temelje se na kazivanju slikarove kćeri Vesne Tikvicki, udane Karadžić, rođene 1952. godine u braku Ivana Tikvickoga i Nade Levak, rođene u Osijeku, učiteljice po struci.

Pavle Tikvicki, *Portret Ivana Tikvickog*, 1949., privatno vlasništvo

Ivan je 1932. završio Državnu mušku gimnaziju, a 1936. studij na Pravnom fakultetu u Subotici, nakon čega postaje odvetnički vježbenik, a potom odvetnik u banatskim mjestima (npr. Kikindi). Početkom Drugoga svjetskog rata dospio je u radni logor u Aradu, a nakon što je iz logora pobjegao, surađuje s narodno-oslobodilačkim pokretom. Nakon završetka Drugoga svjetskog rata radi na subotičkom sudu kao sudac za različita područja sve do umirovljenja.

Još kao gimnazijalac pokazivao je darovitost za slikanje. U Državnoj muškoj gimnaziji u Subotici nastav-

nik slikanja bio mu je Sava Rajković (Požarevac, 1903. – Beograd, 1977.), slikar sklon modernomu likovnomu izričaju, koji je stil razvijao i u atelijeu Andréa Lhotea u Parizu. Iako je imao likovni dar, mladenačka ambicija i vizija sigurnije budućnosti odveli su Ivana Tikvickoga na studij prava. U tom je razdoblju sklonost prema likovnomu stvaranju ustuknula pred upoznavanjem pravničke struke, no da želja za crtanjem nije nestala, svjedoče crteži, portreti i portretne karikature malih dimenzija, nastali 1943. i 1944. i sačuvani u njegovoj zaostavštini, koje je kao odvetnički vježbenik skicirao tijekom rasprava.³

Početak intenzivnijega posvećivanja crtanju i slikanju Ivana Tikvickoga veže se uz početak rada Tečaja figuralnoga crtanja u Subotici, a njegovo pokretanje nakon završetka Drugoga svjetskog rata za subotičku likovnu pozornicu znači nastavak onih tendencija koje su postojale još u međuratnom razdoblju.⁴ Pokretač poslijeratnoga tečaja figuralnoga crtanja bio je slikar András Hangya (1912.-1988.), koji je 1934. pohađao večernji tečaj figuralnoga crtanja Petra Dobrovića na Kolarčevu pučkom sveučilištu u Beogradu, a od 1937. do 1941. studirao na beogradskoj Akademiji likovnih umjetnosti u klasi istoga slikara. Nakon rata vraća se u Suboticu i, prema uzoru na predratni Dobrovićev tečaj, utemeljuje 1945. u Subotici Tečaj figuralnoga

3 Bela Duranci, „Buđenje likovnog života Subotice posle oslobođenja. Ivan Tikvicki, slikar opijen bojama vinograda“, u: *Rukovet*, 3–4, Subotica, 1970., str. 249.

4 Olga K. Ninkov, „Prilog sagledavanju likovnog stvaralaštva za vreme agitprop kulture – Kurs figuralnog crtanja u Subotici / Adalék az agitprop kultúra idején keletkező képzőművészet áttekintéséhez – a szabadkai figurális rajztanfolyam“, u: *Kurs figuralnog crtanja u Subotici - likovno stvaralaštvo za vreme agitprop kulture / A szabadkai figurális rajztanfolyam – Képzőművészet az agitprop kultúra idején*. Gradski muzej Subotica – Városi Múzeum, Szabadka, 2012., str. 4.

crtanja.⁵ U rad Hangyina tečaja među prvima se uključio i Ivan Tikvicki. Kao voditelj tečaja, Hangya je poučavao polaznike metodom koja se temeljila na pedagoškoj metodi Petra Dobrovića, odnosno „slobodnom crtanju po modelu, s minimalnom ili nikakvom korekcijom od strane profesora i s davanjem prednosti individualnom likovnom izrazu učenika.“⁶ Osim o praktičnom radu, Hangya je na tečaju informirao polaznike i o umjetničkim stilovima, stvaralaštvu poznatih slikara, a poticao ih i na daljnje učenje i usavršavanje na Akademiji. Prema riječima kćeri Ivana Tikvickoga, o usavršavanju na akademiji razmišljao je i on, no od toga ga je odvratilo sigurno radno mjesto, strah od neizvjesnosti studiranja te osjećaj odgovornosti prema tada već ostarjeloj majci. Mjeseci rada tečaja zasigurno su utjecali na to da njegovi polaznici formiraju osnovne individualne stavove prema slikarstvu.

Sagledavajući poznati opus Ivana Tikvickoga, uočavamo utjecaj Dobrovićeva kolorističkoga pristupa slikarstvu, koji je u Suboticu prenio András Hangya.⁷ To će obilježje slikarstva Ivana Tikvickoga biti najizraženije kroz temu pejzaža, ali i u nekoliko poznatih primjera portreta.

Prvi puta Ivan Tikvicki izlaže na prvoj izložbi polaznika Tečaja figuralnog crtanja u Domu kulture u Subotici od 5. do 20. veljače 1948. Na temelju kataloga izložbe saznajemo kako je Tikvicki tada prikazao teme kao što su portret, akt, mrtva priroda, a na to da je rado slikao u prirodi upućuju i teme pejzaža. Od radova s te izložbe danas su nam sa sigurnošću poznate samo slike *Maja* iz 1947. koja je u tom izložbenom katalogu navedena kao *Devojčica sa pletenicama*, a danas se čuva u subotičkom Gradskom muzeju te portret *Maksim Gorki*, nastao 1946., koji se nalazi u subotičkoj Gradskoj knjižnici.⁸ To

Ivan Tikvicki, *Maja*, 1947.,
Gradski muzej Subotica

⁵ Isto, 7.

⁶ Isto, 20.

⁷ Isto, 20.

⁸ Olga K. Ninkov, „Slike među knjigama – Képek könyvek között. Slike i skulpture Gradske biblioteke Subotica – A szabadkai Városi Könyvtár képzőművészeti gyűjteményéről“, u: *Ex Pannonia*, 9–10, Historijski arhiv, Subotica, 2006., str. 52-59.

Ivan Tikvicki, *Masline – Zadar*, 1950., privatno vlasništvo

su slike koje svjedoče o autorovoj sklonosti poetskomu realizmu i kolorističkomu izrazu, istaknutoj gesti te tendenciji slobode u slikanju materije, pri čemu plastičnost forme slikar naglašava ne svjetlom i sjenom, nego bojom i njezinim kontrastima. Svijetli kolorit u tradiciji impresionizma svrstava ga među one umjetnike koji stvaraju u blažoj modernističkoj varijanti likovnog izraza, one koji se ne vežu isključivo za okvire socijalističkoga realizma te koje zanimaju različiti motivi: akt, portret, pejzaž, veduta, mrtva priroda. Ovi radovi potvrđuju i usuglašavanje modernih tendencija samoga autora i zahtjeva vremena u kojemu su bile poželjne one teme koje su prikazivale aktualne momente socijalističkoga društva. Iako je zastupljena i tema pejzaža, u ovom početnom stvaralačkom razdoblju Ivana Tikvickoga ona nije u prvom planu. Postaje njegovom opsesijom od kraja pedesetih godina, a dominirat će cjelokupnim kasnijim radom.

O njegovu razdoblju rada na Tečaju figuralnog crtanja govore radovi, crteži portreti sačuvani u njegovoj zaostavštini, kao što su npr. *A. Bačić, Dević, Kubat, Portret omladinke, Glava starca*. Ti se njegovi portreti odlikuju vješto konstruiranim crtežom, kojim je realizirao fizičku sličnost s modelom, ali ga je zaokupljalo i poniranje u bit portretiranoga, odnosno njegova karakterizacija. Portret je, sudeći prema broju sačuvanih skica, bio jedna od čestih programskih tema na tečaju. Da su članovi tečaja pozirali jedan drugomu kao modeli, potvrđuju i crteži drugih polaznika tečaja,⁹ a jedna-

⁹ Vidi npr. kataloški popis: *Kurs figuralnog crtanja u Subotici – likovno stvaralaštvo za vreme agitprop kulture*. 2012, Gradski muzej, Subotica, str. 113-140.

ko tako je i Ivan Tikvicki pozirao svojim kolegama. Njegov portret tada su izradili: Gábor Almási, Marko Vuković, Gustav Matković, Pál Petrik, a nešto kasnije i Pavle Tikvicki.

Teme koje su u okvirima Tečaja bile česte jesu i one socijalno angažirane. Takvi su crteži i Ivana Tikvickoga rađeni tušem, a nastali na poslijeratnim radnim akcijama na kojima su polaznici tečaja boravili tijekom 1949. Predstavljaju radilište Subotičke omladinske brigade na autocesti: *Omladinac sa autoputa*, *Autoput – kurir Oka*, *Deo radilišta* i *Mešalice*. Primjeri su to koji bilježe socijalno angažirane umjetničke tendencije, momente okrenute epizodama onovremenoga društva, kojima prikazuje socijalističku obnovu zemlje te kojima se barem tematski uklapa u okvire socrealizma, naglašavajući klasnu izjednačenost pri novoj socijalističkoj stvarnosti i doprinos svih u obnovi i izgradnji zemlje i socijalističkoga društva. Temama ističe izgradnju novih gradova i prometnica kao simbola novoga poretka. No realizacija crteža nastaje na tragu modernističkoga tretmana oblikovanja, očitoga i u tretmanu plohe i valerskoj uporabi uljnih boja.

Crtež se u opusu Tikvickoga pojavljuje kao autonomni rad, ali i kao priprema u procesu nastanka slike. Autor do početka šezdesetih ravnopravno izlaže crteže, akvarele i uljane slike, nakon čega se crtež pojavljuje znatno rjeđe. Dotadašnje razdoblje bilo je obilježeno prilagođavanjem zahtjevima poslijeratnoga društva i idejama socrealizma, dok nakon 1951. počinje oslobođanje od njih. Već od 1949. evidentna je kod vođovodanskih slikara,

Ivan Tikvicki, *Voćnjak*, oko 1970., privatno vlasništvo

pa tako i kod subotičkih, sklonost neutralnim temama kao što je pejzaž, koji će i u idućih dvadeset godina određivati zanimanje umjetnika.¹⁰ Tako je djelo Ivana Tikvickoga tematski vezano ponajprije za zavičaj, ipak jedan dio opusa svjedoči o njemu kao slikaru ne po profesiji, nego po uvjerenju, koji

Ivan Tikvicki, *Suncokreti u vazi*, oko 1970., privatno vlasništvo

intenzivno stvara u momentima odmaka od svakodnevice. Tragovi njegova „dijaloga s okolinom“ sačuvani su u obliku mnogobrojnih crteža i akvarela koji tematiziraju zavičajni pejzaž, ali ne samo njega. Putovanja na jadransku obalu, na koja odlazi od 1949. godine (Rab, Zadar, Makarska), zabilježena su i u danas sačuvanim radovima, crtežima i akvarelima, koji ističu slikarov stil izgradnje oblika s nekoliko poteza i mrljama boje, kojima tek naznačuje volumen te čime izražava ne toliko zanimanje za fizički detalj koliko za kolorističke odnose u prirodi. Vedute primorskih gradova i mediteranski pejzaž zaseban su segment radova u opusu, koji potvrđuje vezanost njegova stvaralaštva za stvarni motiv kao vizualni poticaj. Prema kazivanju kćeri, Tikvicki je putovao pedesetih godina i u Pariz sa slikarima Mihajlom Dejanovićem i Milanom Mijačevićem. Osim što je s toga puta ponio dojmove stečene

prigodom susreta s pariškom likovnom baštinom, može se pretpostaviti i kako je ojačao sigurnost vlastita stilskoga izričaja.

Pedesetih se godina u Subotici pojavljuje više umjetnika s akademskim obrazovanjem, što će biti uvod u novo razdoblje likovnoga života u gradu. Među članovima tečaja u to vrijeme ima studenata na umjetničkim školama te samoukih s većim ambicijama.¹¹ Još je jedna činjenica obilježavala okolnosti u kojima u to vrijeme stvaraju umjetnici u Subotici: samostalne izložbe postaju učestalije, nasuprot kolektivnima, što će doći do izražaja osobito nakon otvorenja Gradske izložbene dvorane 1954.¹² Takva se likovna zbivanja ogledaju i

10 Slikarstvo pejzaža centralni je motiv vojvođanske umjetnosti od početaka modernizma u prvoj polovici XX. st.

11 Bela Duranci, *Likovno stvaralaštvo – Képzőművészeti alkotások*, Subotica 1945–1970., Gradski muzej Subotica – Városi Múzeum Szabadka, 1970., 13-14.

12 Ljubica Vuković Dulić, „Izložbena djelatnost Gradskog muzeja u Subotici (1948.-1959.)“, u: *Museion 8*, Gradski muzej Subotica – Városi Múzeum, Szabadka, 2009., 175-191.

u stvaralaštvu Ivana Tikvickoga. Prije spomenute teme dominirale su na njegovim radovima prikazanima u Gradskoj izložbenoj dvorani od 25. rujna do 9. listopada 1955., kad je prvi put samostalno izlagao s Markom Vukovićem, s kojim je dijelio sudbinu slikara iz uvjerenja. On će se od tada pa do kraja slikarskoga rada najviše okretati zavičajnomu pejzažu, a bit će to i nova prekretnica u njegovu stvaralaštvu, kada će sve češće slikati izvan kolektiva, u osami.

Razdoblje likovnoga života u Subotici od 1954. do 1964. obilježeno je kao ono u kojem subotički likovni stvaratelji dobivaju izložbeni prostor u Gradskoj izložbenoj dvorani te kao ono u kojem Subotica ima desetinu umjetnika koji intenzivno stvaraju, a čije stvaralaštvo predstavlja rezultate dvadesetogodišnje aktivnosti: Almási, Dejanović, Dević, Kalmár, Petrik, Sáfrány, Radmila Radojević, Vinkler, među njima i Tikvicki.¹³ U vremenu o kojem se u tekstu piše on je ponajprije pravnik sudac, ali i uporni slikar. Tada, kada je na subotičkoj likovnoj pozornici sve veći broj akademskih slikara, on se sve rjeđe pojavljuje u javnom likovnom životu. Nakon održane samostalne izložbe 1955., nova je faza u njegovu radu obilježena postupnim povlačenjem iz likovnih zbivanja, no on je i dalje slikao, najviše u osami vinograda i voćnjaka. Nasuprot bujanju modernih likovnih smjerova, ostaje privržen pejzažnomu slikarstvu. Stvara i dalje neopterećeno, fokusira se na slikarsku razradu motiva, koja u ovom razdoblju posebno dolazi do izražaja u tehnicu akvarela.

Iako ne tako često na izložbama, njegovi su se radovi mogli vidjeti u časopisu za književnost, umjetnost i društvena pitanja *Rukovet*, čiji se prvi broj pojavljuje u svibnju 1955. Uz ilustracije drugih subotičkih autora, objavljen je i crtež Tikvickoga pod nazivom *Palić*.¹⁴ Jednako tako, njegovi se ilustrativni prilozi od 1953. pojavljuju i u tjedniku *Hrvatska riječ*. U tom je listu uredništvo poručivalo kako pokreće stranicu književnih i likovnih priloga radi potpore subotičkim piscima i umjetnicima u njihovu daljnjem stvaralaštvu te ih poziva na suradnju.¹⁵ Među likovnim prilogima drugih subotičkih slikara u ovom tjedniku tijekom 1953., 1954. i 1955. nalazimo i priloge Tikvickoga. Kao prijatelj Balinta Vujkova, sakupljača bunjevačke narodne književnosti, Tikvicki ilustrira i Vujkovljeve *Šaljive hrvatske narodne pripovijetke (bunjevačke)* objavljene 1958. u Subotici.

Radovi Ivana Tikvickoga bit će uvršteni u kolektivne izložbe subotičkih slikara: *Subotički likovni umetnici u čast dvadesetogodišnjice revolucije* u Gradskoj izložbenoj dvorani, 17. lipnja 1961., u Zimskom salonu Likovnoga susreta od 29. travnja do 12. svibnja 1964., izložba u povodu žetvenih svečanosti 1968. u Zimskom salonu Likovnoga susreta te izložba *Likovno stvaralaštvo Subotice* 1969. Tek u proljeće 1970. održao je svoju drugu samostalnu izložbu u vestibulu Gradske kuće. Bez kataloga i bez većega odjeka u javnosti, na izložbi su prikazani akvareli i tempere, koji su tematizirali zavičajni pejzaž.¹⁶ Najesen iste godine njegove radove *Maja, Portret Steve*

13 Bela Duranci, „Ima nešto što nas napred kreće“, u: *Rukovet*, X/10, Subotica, 1964., 652.

14 *Rukovet*, I/1, Subotica, 1955., 25.

15 *Hrvatska riječ*, IX/11, 1953., 2.

16 Bela Duranci, „Slike Ivana Tikvickog“, u: *Rukovet*, 4–5–6, Subotica, 1995., 32.

Jenovca, Rascvetale voćke i Proleće I. Bela Duranci uvrstio je u postav izložbe *Likovno stvaralaštvo, Subotica 1945.-1970.*, održane od 9. listopada do 1. prosinca 1970. u subotičkom Gradskom muzeju. Ostaje, međutim, nejasno zbog čega nije uvršten u izložbu *Likovno stvaralaštvo, Subotica 1944.-1984.*, koja je bila slične naravi, a održana je od 18. studenoga 1984. u Likovnom susretu u Subotici.¹⁷

Stvaralaštvo Ivana Tikvickoga sedamdesetih godina razvija se na temeljima radova nastalih u tehnici akvarela tijekom šezdesetih godina, na kojima je glavni motiv stablo, prikazano u bezbroj nijansi proljetnih i jesenskih boja. Pejzaže bez ljudi umnožavao je do granice opsesije, a najveći dio opusa čine oni rađeni uljem na lesonitu te pasteli. Formu je na tim slikama autor izražavao svim likovnim sredstvima, linijom, tonom i bojom. Podređeni boji, oblici su građeni ekspresivnom, smjelom gestom, čija je kontura često naglašena crnom ili drugom bojom. Svježina kolorita, zaobljenost i mekoća volumena, uz tek ponegdje naglašene konture, iskorak su prema karikaturalnosti, a nekoliko radova svjedoči o njegovu postupku rastakanja motiva gotovo do apstraktnosti, na kojima samo poneki trag kista nagoviješta da je na slici riječ o prikazu pejzaža. Tehnikom pastela češće slika od kasnih šezdesetih, no njegovom dominantnom tehnikom pastel postaje potkraj sedamdesetih i početkom osamdesetih godina. Tom je tehnikom Tikvicki nastojao izraziti isti onaj senzibilitet prema mjestima na kojima je rado boravio, koja je volio i kojima se vraćao.

Činjenica da se profesionalno nije opredijelio za slikarstvo u smislu akademskoga obrazovanja ne bi smela obezvrijediti likovno stvaralaštvo Ivana Tikvickoga jer on pripada skupini koja je dala prinos oživljavanju poslijeratne subotičke likovne scene, a i sam je autentičnim radovima, crtežima, akvarelima, pastelima i uljanim slikama dao svoje obilježje zavičajnomu pejzažnomu slikarstvu i portretu. Zauzimanje za funkcioniranje onih kolektiva u kojima je kao stvaralac bio zastupljen – Tečaja figuralnoga crtanja i Likovne sekcije – te likovnih sekcija pri Kulturno-umjetničkom društvu *Matija Gubec* iz Tavankuta i Hrvatskom kulturno-umjetničkom društvu *Bunjevačko kolo* 1970. svjedoči o njemu i kao o društveno angažiranom pojedincu.

Za života je Ivan Tikvicki imao dvije samostalne izložbe, a nakon smrti 1990. u Subotici su mu priređene tri posmrtno izložbe. Od 21. veljače do 24. ožujka 1995. održana je u klubu Centar II Gerontološkoga centra, a izložba otvorena 11. veljače 2003. održana je u istom klubu. Subotički redatelj Rajko

17 Bela Duranci kao sudionik tadašnjih likovnih zbivanja u Subotici, navodi kako nakon 1970. Tikvicki više ne izlaže na kolektivnim izložbama te biva „brisan sa spiska“ (Bela Duranci, „Slike Ivana Tikvickog“, u: *Rukovet*, 4–5–6, Subotica, 1995., 32.). Razlog „brisanja sa spiska“ suđedi prema pisanju Nace Zelića je društveno-kulturni angažman Ivana Tikvickog u zajednici bačkih Hrvata u periodu koje se označava terminom *Hrvatsko proljeće*. Bio je jedan od osnivača Hrvatskog kulturno umjetničkog društva *Bunjevačko kolo* 1970. u kojem je i voditelj likovne sekcije, jedan je od organizatora Dužijance 1970. i 1971. te Velikog prela 1971., a članom ovog društva prestaje biti nakon stava aktualne politike da se izbriše predznak *Hrvatsko* iz naziva društva, te da se određeni broj članova isključi iz društva (Naco Zelić, *Hrvatsko proljeće i bački Hrvati*, Matice hrvatska ogranak Subotica, Subotica, 2009., 17-43). No, prema riječima kćeri, Ivan Tikvicki nije bio izložen konkretnim pritiscima aktualne vlasti te je nesmetano obavljao svoj posao do odlaska u mirovinu.

Ljubič snimio je 2005. dokumentarni film *Sudija i slikar Ivan Tikvicki Pudar*. Treća posmrtna izložba Ivana Tikvickog otvorena je u Zavičajnoj galeriji *Dr. Vinko Perčić* 31. lipnja 2007. Na toj je izložbi i u katalogu prikazano slikarovo pejzažno stvaralaštvo, a izložbe u povodu stote obljetnice njegova rođenja priređene su u siječnju 2013. u Zavodu za kulturu Vojvođanskih Hrvata te u prosincu u subotičkom Gradskom muzeju.

Likovna zaostavština Ivana Tikvickoga danas se najvećim dijelom nalazi u privatnom vlasništvu i u zbirkama subotičkoga Gradskog muzeja, Zavičajne galerije *Dr. Vinko Perčić* te subotičke Gradske knjižnice.

Literatura:

Arsić, Miloš (1980). *Likovna umetnost u Vojvodini 1944-1954*, Galerija savremene umetnosti, Novi Sad.

Dedić, Nikola (2008). Pejzažni identiteti: umereni modernizam. In: *Evropski konteksti umetnosti XX veka u Vojvodini*. Muzej savremene umetnosti, Novi Sad, 534-540.

Donacija dr Vinka Perčića, umjetnine zavičajne zbirke – Донација др Винка Перчића, уметничка дела завичајне збирке – Dr Vinko Perčić adományának honi múgyűjteménye. (1996). (urednik: Milka Mikuška) Gradski muzej Subotica – Városi Múzeum Szabadka.

Duranci, Bela (1964). Ima nešto što nas napred kreće, In: *Rukovet*, X/10, Subotica, 648-663.

Duranci, Bela (1970). *Likovno stvaralaštvo – Képzőművészeti alkotások, Subotica 1945–1970.*, Gradski muzej Subotica – Városi Múzeum Szabadka.

Duranci, Bela (1970). Buđenje likovnog života Subotice posle oslobođenja. Ivan Tikvicki, slikar opijen bojama vinograda, In: *Rukovet*, 3-4. Subotica, 248–250.

Duranci, Bela (1984). *Likovno stvaralaštvo – Képzőművészeti alkotások, Subotica 1944–1984*. Likovni susret, Subotica – Képzőművészeti Találkozás, Szabadka.

Duranci, Bela (1995). Slike Ivana Tikvickog. In: *Rukovet*, 4-5-6. Subotica, 30–32.

D. Z. (1955). Četvrta izložba vojvođanskih slikara amatera. In: *Hrvatska riječ*, XI/51, Subotica, 16. decembar 1955, 6.

Gajdos, Tibor (1995). *Szabadka képzőművészete. Történeti áttekintés a kezdetektől 1973-ig*, Életjel, Könyvek 58, Szabadka

Izložba kursa figuralnog crtanja u Subotici. In: *Hrvatska riječ*, IV/6, Subotica, 6. 2. 1948, 5.

Kurs figuralnog crtanja u Subotici – likovno stvaralaštvo za vreme agit-prop kulture. 2012. Subotica: Gradski muzej.

L. V. (1961). Sa izložbe subotičkih likovnih umetnika. Preko očekivanja. In: *Subotičke novine*, XVI/24, Subotica, 23. 6. 1961, 6.

Nagrađeni su učesnici na izložbi Kursa figuralnog crtanja u Subotici. In: *Hrvatska riječ*, V/24, Subotica, 17. 6. 1949, 3.

Ninkov K., Olga (2006). Slike među knjigama – Képek könyvek között. Slike i skulpture Gradske biblioteke Subotica – A szabadkai Városi Könyvtár képzőművészeti gyűjteményéről, In: *Ex Pannonia*, 9-10. Subotica: Istorijiski arhiv Subotica, 52–59.

Ninkov K., Olga (2012). Prilog sagledavanju likovnog stvaralaštva za vreme agitprop kulture – Kurs figuralnog crtanja u Subotici / Adalék az agitprop kultúra idején keletkező képzőművészet áttekintéséhez – a szabadkai figurális rajztanfolyam. In: *Kurs figuralnog crtanja u Subotici – likovno stvaralaštvo za vreme agitprop kulture / A szabadkai figurális rajztanfolyam – Képzőművészet az agitprop kultúra idején*. Gradski muzej Subotica – Városi Múzeum, Szabadka, 4-46.

Ninkov K., Olga (2013). *Lica vremena I – portreti umetničke zbirke Gradskeg muzeja u Subotici / A idő arcai I. – portrét a szabadkai Városi Múzeum Művészeti osztályának gyűjteményéből*. Gradski muzej Subotica – Városi Múzeum Szabadka.

Savez kulturno-prosvjetnih društava u Subotici nagradio je najbolje slike amatera-slikara sa treće izložbe slika. In: *Hrvatska riječ*, V/4, Subotica, 4. 11. 1949., 4.

S. I. (1958). Umesto prikaza izlagači govore o izložbi. In: *Subotičke novine*, XIV/19, Subotica, 9. 5. 1958., 6.

Treća izložba slikara-amatera iz Subotice. In: *Hrvatska riječ*, V/43, Subotica, 28. 10. 1949., 4.

U nedjelju se otvara u izložbenoj dvorani Gradskog muzeja izložba slika i grafike Kursu figuralnog crtanja u Subotici. In: *Hrvatska riječ*, V/19, Subotica, 13. 5. 1949., 4.

Uspješan rad likovne sekcije pri Savezu kulturno-prosvjetnih društava u Subotici. In: *Hrvatska riječ*, V/32, Subotica, 12. 8. 1949., 6.

Vojnić Hajduk, Blaško (1952). Podaci o likovnim umjetnicima i amaterima u Subotici. In: *Kalendar Hrvatske riječi*, Subotica, 100-105.

(1953). O novembarskoj izložbi umjetnika likovne sekcije Subotice. In: *Hrvatska riječ*, IX/49, Subotica, 4. 12. 1953., 7.

Vujkov, Balint (1958). *Šaljive hrvatske narodne pripovijetke (bunjevačke)*. Rukovet, Subotica.

Vuković Dulić, Ljubica (2007). *Ivan Tikvicki Pudar. Pejzaži*. Zavičajna galerija dr Vinko Perčić, Subotica.

Vuković Dulić, Ljubica (2008). Izložbena djelatnost Gradskog muzeja u Subotici (1960.-1980.), In: *Museion 7.*, Gradski muzej Subotica – Városi Múzeum, Szabadka, 175-191.

Vuković Dulić, Ljubica (2009). Izložbena djelatnost Gradskog muzeja u Subotici (1948.-1959.), In: *Museion 8.*, Gradski muzej Subotica – Városi Múzeum, Szabadka, 175-191.

Zelić, Naco (2000). *Protiv zaborava – Hrvatsko kulturno prosvjetno društvo „Matija Gubec“ Tavankut (1946.-1996.)*. Hrvatska matica iseljenika – Zagreb i Udruga vojvodanskih i podunavskih Hrvata, Zagreb.

Zelić, Naco (2009). *Hrvatsko proljeće i bački Hrvati*. Matica hrvatska ogranak Subotica, Subotica.

Nela Tonković

UMJETNIK KAO UMJETNOST

IZLOŽBA UROŠA ĐURIĆA U ZAVIČAJNOJ GALERIJI „DR. VINKO PERČIĆ“

*Svi mi koji smo zapravo po svim realnim referencama mainstream
– mi smo prisilna alternativa.*

Uroš Đurić

Sredinom srpnja, u subotičkoj Zavičajnoj galeriji „Dr. Vinko Perčić“ otvorena je izložba *Danas sam naleteo ponovo na tebe i nemam predstavu šta hoćeš*. Pod ovim naslovom zapravo se, kroz čak dva i pol mjeseca, odvijala izložba glasovitog vizualnog umjetnika Uroša Đurića. Nešto prije njegova prvog samostalnog izložbenog predstavljanja u Subotici, Đurićev opus bio je prikazan u jedinom umjetničkom muzeju u Srbiji koji još uvijek radi u svojem punom kapacitetu, u Muzeju suvremene umjetnosti Vojvodine, u Novom Sadu. Ta je izložba bila autorsko djelo višeg kustosa tog muzeja, Nebojše Milenkovića. Subotičani su, dakle, odmah nakon novosadske publike mogli vidjeti neke od kapitalnih umjetničkih pothvata Uroša Đurića.

Sam Đurić vjerojatno je poznatiji prosječnom čovjeku kao glumac u kulturnom filmu *Mi nismo anđeli* (i u svim njegovim potonjim, ni približno kulturnim, nastavcima), zatim kao čest gost u političkim (mahom trash) talk show emisijama, potom kao onaj-koji-se-fotkao-s-poznatim-ličnostima... Riječju, Đurić je prosječnom čovjeku poznatiji po svojim medijskim nastupima i istupima, nego što bi mogao biti prepoznat kao ozbiljan vizualni umjetnik, što on nedvojbeno jest. Ova razlika u optici, prije svega između prosječnog čovjeka i korisnika programa bilo kojeg muzeja ili galerije, sadržana je upravo u činjenici da prosječan čovjek svugdje u Srbiji (pa tako i u Subotici) i dalje kao svoj omiljeni način provođenja slobodnog vremena navodi gledanje TV-a, dok posjete muzejima i galerijama niti ne spominje! Đurić je, tako, popularan najviše kao „TV lice“, što često i sam zna istaknuti, a vjerojatno najmanje identificiran kao vizualno-konceptualni umjetnik, što zapravo jest.

Sasvim je druga stvar s onima koji muzeje i galerije posjećuju. Oni u posljednjih petnaestak godina svjedoče rastu, sad ne popularnosti, već umjetničkog značaja Uroša Đurića. Od nekoga tko je bio shvaćen kao figurativno-konceptualni slikar i bio cijenjen kao onaj-koji-će-vratiti-dignitet-slici, preko umjetnika koji je, u potpunosti odbacivši takvo tumačenje

svojeg rada od strane kritike, nastavio stvarati u domeni dominantne vizualnosti, nudeći se kao lice koje postaje poznato kroz časopise (koje sam stvara), fotografije (s „poznatim“ ili poznatim osobama), čak i tabloide (kroz eksploatiranje ovog medija za potrebe umjetničkog rada), Đurić je postao ozbiljno shvaćeni umjetnik. Doduše, dogodilo mu se to, kao i tolikima drugima, prije u okviru europske kulture, nego u sredini iz koje djeluje, ali upravo ta činjenica – da on preko europskih kustoskih projekata i uspješnog komuniciranja s umjetnicima van ove zemlje konačno biva prihvaćen i od strane ovdašnje mainstream scene, ponajprije kustoske – svrstava ga u red umjetnika koji su svoju kvalite-

tu potvrdili unutar nekih malo referentnijih okvira od onih koje, uglavnom nepotistički strastveno i namjerno autistično, njeguje ova sredina. Rečenica koju je umjetnik izgovorio pred kustosom Milenkovićem, za vrijeme postavljanja izložbe u Novom Sadu – „Gledaj, ovo su radovi koje nitko nije htio!“ – govori upravo o teškom odnosu njegove umjetnosti i arbitara vrijednosti umjetničkog mainstreaama u ovoj zemlji. Naravno, ako se nečija vrijednost potvrdi *izvana*, kao što Đurićeva jest, onda ga se već drukčije shvaća i više cijeni *iznutra*.

Izložba *Danas sam naleteo ponovo na tebe i nemam predstavu šta hoćeš*, kako je već napisano, bila je prva prilika da se subotička publika sretne s vizualno-konceptualnim opusom Uroša Đurića. Jasno, u samom gradu nije bilo niti prikladnije ustanove (a vjerojatno niti zainteresiranije) za odvijanje ovog susreta, od Zavičajne galerije „Dr. Vinko Perčić“ koja već godinama suočava publiku jednog malog mjesta (Subotica to ipak jest, makar samo govorili o njezinoj visoko neprofiliranoj ili nepravilno postavljenoj vizualnoj sceni) s najaktualnijim umjetničkim pojavama i – slobodno upotrijebimo taj izraz – najtraženijim srbijanskim i hrvatskim vizualnim umjetnicima.

Đurićeva izložba bila je u cjelini pothvat njega samoga i prve osobe Galerije „Dr. Vinko Perčić“, njezina ravnatelj, Spartaka Dulića. Inače, ono što ovu galeriju izdvaja od njoj sličnih u Srbiji, pa i svugdje u svijetu, je to što u velikoj mjeri funkcionira kroz napore i rad samo jednog čovjeka – upravo njezina ravnatelja, koji se, prema potrebi, multiplicira u čak nekoliko „muzejsko-galerijskih uloga“: Spartak Dulić je i ravnatelj i kustos i vodič i... što god treba. Dakle, izložbu u Novom Sadu realizirao je čitav tim, iako je – naravno – imala svojeg autora, dok je subotičku Đurićevu izložbu realizirao jedan čovjek, simulirajući cijeli tim. To je, dakako, razlika koja ne smije ostati neprimijećena.

Postavljena u čitavom prostoru Galerije „Dr. Vinko Perčić“, na izložbi su se našli uglavnom Đurićevi radovi nastali poslije 2000. godine (uz jednu iznimku). Ipak, ukoliko je njezina zamisao bila da publici predstavi cjelinu umjetnikova rada, čak i taj zadatak je uspješno riješen jer su Đurićeva zanimanja, skoro od samog početka njegova bavljenja umjetnošću, veoma slična, samo su mediji u kojima iznosi rezultate svojih zapitanosti i eksperimenata drugačiji. Dakle, na izložbi smo mogli vidjeti sve ono što jesu Đurićevi stalni izrazi: autoportreti (*Bespredmetni autonomizam: Autoportreti*), umjetnički dokumenti akcija (*Povratak mrtvog slikara s novim problemima: Autoportret s Lou Reedom*), video radovi (*Aproprijacije 3: Društveni portret*)... No, kako je najjača strana Đurićeva rada upravo konceptualizacija samoga sebe, odnosno postajanje svojom umjetnošću, onda je za ovu izložbu veoma značajno bilo i to što je na samom otvaranju Uroš Đurić bio onaj koji je publiku upoznavao sa svojim djelovanjem. Zbilja netipično vođenje kroz izložbu možda bi moglo biti ubilježeno kao još jedan umjetnikov rad.

O efektima izložbe *Danas sam naleteo ponovo na tebe i nemam predstavu šta hoćeš* ovaj tekst, nažalost, neće govoriti. Velika je i dobra stvar već i to što je jedna galerija u Subotici, poslije mnogih europskih centara, uspjela prikazati izložbu nekoga tko doista jest u samom vrhu suvremene umjetnosti, ne samo na ovim prostorima. Umjetničkoj publici ovoga grada izložba je ponuđena kao poticaj. Oni koji su je pogledali znaju i zašto, dok većina – oni koji nisu – neće niti osjetiti gubitak zbog toga što su izložbu propustili. No, ipak: mogli su se bar fotkati s Đurićem.

HRVATSKO NAKLADNIŠTVO U NULTOM DESETLJEĆU

U desetljeću koje je za nama nakladništvo u Hrvatskoj razvilo se u znatno promijenjenim uvjetima nakon ratnih devedesetih i raspada Jugoslavije. Djelujući u suženim nacionalnim prostorima, hrvatsko nakladništvo polako je hvatalo korak s grafičkim, uredničkim i književnim standardima i tendencijama razvijenijih književnih tržišta. Nažalost, zbog minimalne distribucije hrvatskih knjiga na srpskom tržištu, taj se razvoj hrvatskog nakladništva teško mogao pratiti u književnim krugovima u Vojvodini, odnosno Srbiji. Stoga smo odlučili u Novoj riječi kronološki prezentirati hrvatsko nakladništvo nakon 2000. godine.

Svaku godinu nultog desetljeća „ilustrirat“ ću s po deset proznih naslova: s pet prijevoda i pet djela hrvatskih autora. Polazeći od vlastitog čitateljskog i spisateljskog iskustva, pokušat ću naznačiti koja su utjecajna djela objavljena u tematiziranoj godini. Naslove i autore predstaviti ću u najkraćim crticama, na osnovu uredničkih i recenzentskih tekstova, te vlastitih čitateljskih bilješki. U uvodnom tekstu, prije opisa izabranih naslova, skicirat ću odnose na književnom tržištu i ocrtati profile pojedinih nakladničkih kuća. (napomena autora)

Neven Ušumović

GODINA 2000.

Godina 2000. ne predstavlja samo kalendarski novi početak – za hrvatsku književnost i nakladništvo ta godina zaista označava novi zamah književnog života, nakon ratnih devedesetih godina. Negdje od 1997. godine novi pisci i nakladnici izbijaju u prvi plan, ali upravo 2000. godine taj novi val doseže svoj prvi vrhunac. Svakako je to povezano i s demokratizacijom hrvatskog društva, odnosno političkim promjenama koje su uslijedile nakon što je koalicija predvođena SDP-om preuzela vlast.

To je godina prvog FAK-a (Festivala A književnosti), koji je hrvatske prozaikove ponovno doveo pred publiku i medije. *Jutarnji list* od 2000. počinje dodjeljivati nagradu za najbolju knjigu proze, nagradu koja još uvijek ima najveći odjek u hrvatskoj književnoj javnosti. Ante Tomić objavljuje svoj prvi humoristički roman *Što je muškarac bez brkova* (naklada Hena com) i osvaja književno tržište, a veliku tiražu postiže i Julijana Matanović sa svojim „neljubavnim“ romanom *Bilješka o piscu* (Mozaik knjiga), koji je samo te godine doživio tri izdanja.

Što se tiče prijevoda utjecajnih književnih djela, i hrvatske nakladnike karakterizira upućenost na anglosaksonske nagrade, medije i agente, tako da se relativno brzo objavljuju razvikana djela američke i britanske književnosti. Nobelova nagrada druga je bitna referenca uredničke politike, tako da se s ponekad i s velikim zakašnjenjem prevode opusi velikih pisaca, kao što je recimo Saramago.

Godine 2000. objavljeno je oko 400 novih književnih naslova, od toga 50% hrvatskih autora. Hrvatska proza zastupljena je u sedamdesetak naslova (uključujući lektirna i stručna reizdanja starijih autora). Ministarstvo kulture izdvaja lijepa sredstva za nakladnike i knjižnice, pa i mali izdavači imaju – za ograničene uvjete hrvatskog tržišta knjiga – bogate kataloge. Izdvajamo sljedeće male izdavače:

Durieux – nakladnička kuća koja je u devedesetima i neposredno nakon nje uspjela održati štokavske pisce na okupu, zahvaljujući eruditi i aktivistu Nenadu Popoviću. Zaslužna je za promociju novih hrvatskih autora,

novog crnogorskog vala (Andrej Nikolaidis, Ognjen Spahić, Balša Brković), a ponajviše bosanskohercegovačkih (i hrvatskih) pisaca Miljenka Jergovića, Ivana Lovrenovića, Igora Štiksa i Faruda Šehića. Osim toga, naklada je izdala i niz bitnih prijevoda proze i publicistike. Djeluje od 1991. godine do danas, ali je od 2008. produkcija u opadanju. Izdaje časopis *Fantom slobode* od 2003. godine.

Meandar (djeluje od 1993. godine; od 2006. pod imenom i **Meandarmedia**) i **Naklada MD** (djeluje od 1991. do 2008.) – dvije nakladničke kuće čiju uredničku politiku određuju kvorumaši Branko Čegec (Meandar) i Miroslav Mićanović (Naklada MD). Zahvaljujući njima preživio je časopis *Quorum*, a Čegec je 2004. godine pokrenuo i književni magazin *Tema*. Ove dvije naklade bile su utočište mlađim hrvatskim prozaicima i pjesnicima, osobito devedesetih godina.

Celeber – glavni nakladnik za prijevode nove britanske književnosti. Ova je naklada, najviše zahvaljujući piscu i prevoditelju Borivoju Radakoviću, imala presudan utjecaj na FAK. Niz britanskih pisaca gostuje tih godina u Hrvatskoj. Naklada djeluje u razdoblju od 1997. do 2010. godine, a najproduktivnija je upravo počevši od 2000. godine.

Konzor – agilna naklada u vlasništvu Milana Šarca, izdavala je čak i izvanredni, ali kratkotrajni književni magazin *Godine nove* (kroz koji su se afirmirali Robert Perišić, Kruno Lokotar i Tatjana Gromača). Od lektirnih i kanoniziranih pisaca svjetske književnosti početkom devedesetih, Konzor u drugoj polovici devedesetih postaje jedna od rijetkih naklada koja izdaje provokativne hrvatske autore. Naklada sporadično djeluje do 2011.

Faust Vrančić – ova je naklada jedan od niza projekata „kratkog daha“ (1999.-2004.) kontraverznog Valerija Jurišića, koji je između ostalog pokrenuo pop magazin *Nomad*, časopis *Homo Volans...* Početkom milenija jedan je od prvih nakladnika koji je pokušao razviti suradnju sa srpskim nakladnicima i piscima u novim političkim i gospodarskim uvjetima.

Izbor deset prozih naslova objavljenih u 2000. godini

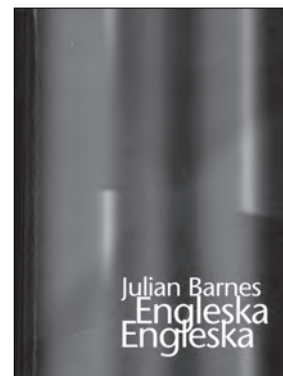
JULIAN BARNES:

ENGLESKA, ENGLESKA

preveo s engleskog Borivoj Radaković
(*England, England*, 1998.)

Celeber

Satirični roman o dva Engleza, koji na otoku Wightu grade repliku „onoga što Engleska jest“ – kraljevska obitelj, Big Ben, čaj, Tower... Replika je tako savršena da Engleska (Anglija) nikoga više

ne zanima. Roman je i danas izuzetno aktualan, budući da ironizira pojmove autentičnosti, nacionalnog identiteta i izvrće ruglu strategije kulturnog turizma.

Celeberovo izdanje vrlo je vrijedno jer mu je priložen i intervju koji je prevoditelj Borivoj Radaković vodio s autorom u njegovom domu!

Julian Barnes (r. 1946.) vodeći je britanski postmodernist. Objavljuje romane, kratke priče i eseje od 1980. godine. Veći dio njegova opusa preveden je i na hrvatski jezik. U Srbiji Barnesova objavljuje Geopoetika od 1994. godine; ovaj roman međutim nije izašao u srpskom prijevodu.

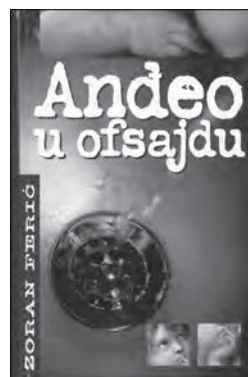
ZORAN FERIĆ: **ANDEO U OFSAJDU**

Naklada MD

Zbirka priča *Andeo u ofsajdu*, nagrađena nagradom *Jutarnjeg lista* i nagradom „Gjalski“, jedna je od knjiga koja je obilježila cijelo hrvatsko nulto desetljeće. To je zbirka priča šokantnog humora, puna groteske i travestije. Maritimna idiličnost kod Ferića je u potpunosti zacrnjena. Priče su često ostvarene montažom uvrnutih anegdota.

Knjiga je doživjela niz reizdanja, prijevoda, a objavljena je i kao audio knjiga. Nakon Naklade MD knjigu su izdale i dvije velike hrvatske nakladničke kuće Profil International (2007.) i V.B.Z. (2012.).

Zoran Ferić (r. 1961.) majstor je kratke priče, ali i vrlo uspješan romanopisac. Njegovo pismo karakterizira žestoki crni humor, opscenost i grotesknost; spaja zagrebačke i maritimne motive. Miljenik je hrvatske publike i književne kritike, čitan i u Srbiji.

JOSÉ SARAMAGO: **SJEĆANJE NA SAMOSTAN**

s portugalskoga prevela Tanja Tarbuk
(*Memorial de convento*, 1982.)
V.B.Z.

U povijesni okvir priče o gradnji franjevačkog samostana u Mafri u XVI-II. stoljeću i kraljevskom bračnom paru koji ga je dao podignuti kao zavjet za rođenje sina, umeće autor priču o Baltazaru Mateusu, koji je u ratu izgubio lijevu šaku, i Blimundi, kćerki žene osuđene za opsjednutost đavlom i vješti-

čarenje. Miješajući realno i imaginarno, služeći se britkom ironijom i izjednačavajući različite razine govora ukidanjem znakova interpunkcije, gradi ovaj portugalski nobelovac osebujan fikcionalni svijet koji prikazuje portugalsko društvo u XVIII. stoljeću.

Prevoditeljica Tarbuk napisala je i esej o velikom Saramagu za ovo izdanje. Saramago se kontinuirano prevodi na hrvatski jezik od 1999. godine. Srpski prijevod izašao je 1997. godine pod nazivom *Sedam sunaca i sedam mesečina*. Laguna je nedavno reizdala prijevode Saramagovih djela, pa je Saramago trenutno vrlo čitan u Srbiji.

José Sosa Saramago (1922.-2010.) dobio je Nobelovu nagradu za svoje književno djelo 1998. godine. Kao komunist i ateist, svojim romanima afirmira se kao demistifikator religioznih i povijesnih mitema. Njegov pristup jeziku izuzetno je inventivan, odupire se pravopisnim i gramatičkim pravilima.

Josip Mlakić: **KAD MAGLE STANU**

Faust Vrančić

Roman-prvijenac Josipa Mlakića danas ima status jednog od najboljih hrvatskih ratnih romana. Pratimo sudbinu lika Jakova Serdara, vojnika hospitaliziranog nakon hrvatsko-bošnjačkih sukoba u srednjoj Bosni 1993. Serdara na početku nalazimo u umobolnici, gdje je dospio, kako ćemo doznati tek poslije prve trećine romana, zbog traume izazvane nečime što se dogodilo za vrijeme spomenutih ratnih sukoba. Mlakić razvija složenu, polifonu pripovjednu strukturu, tražeći u njoj mogućnost za artikulaciju i nadilaženje ratnih trauma. Knjigu je reizdao V.B.Z. 2007. godine.

Josip Mlakić (r. 1964.) bosanskohercegovački je pisac; živi u Gornjem Vakufu-Uskoplju. Produktivan prozaik, ujednačeno visoke književne kvalitete. Mlakić sve više radi s filmašima, upravo je Branko Ištvančić svoj posljednji dugometražni film „Čuvari mostova“ snimao po njegovom scenariju!

Javier Marías:
SRCE TAKO BIJELO

sa španjolskoga prevela Simona Delić
(*Corazón tan blanco*, 1992.)
Konzor

Pripovjedač, glavni lik ovoga romana Juan je prevoditelj. On preispituje vlastiti identitet, a uz pomoć svoje žene Luise i obiteljsku prošlost... Hipnotička proza, suptilno meandriranje psihičkim svjetovima likova.

Odlično opremljeno izdanje: opsežan predgovor prevoditeljice. Prvi prijevod Maríasa na hrvatski, do danas su prevedena još tri romana. Na srpski ih je prevedeno pet, počev od 1999. godine (traži pod „Havijer Marijas“).

Javiera Marías (r. 1951.) smatra se jednim od najvažnijih predstavnika tzv. „novoga španjolskoga romana“ (ponekad ga nazivaju i „postfrankističkim romanom“), te jednim od ponajboljih književnih prevoditelja u Španjolskoj (preveo Sternovog *Tristrama Shandyja*!).

Daša Drndić:
TOTENWANDE

Meandar

Prvi u nizu romana Daše Drndić koji se bave holokaustom. U vrijeme kada u hrvatskoj proznoj produkciji dominira proza obilježena ratnim zbivanjima devedesetih, Daša Drndić romanom *Totenwande* beskompromisno povezuje te događaje s holokaustom i time širi i produbljuje svoje pisanje koje se opsesivno bavi Zlom i modernim mehanizmima njegova prikrivanja. Roman počinje ispitivanjem i iskazom čovjeka, svojevrsnom ispovijesti u obliku iskrižanog teksta (rečenice su u romanu doslovno prekrížene). U romanu Drndić razvija i svoju specifičnu, neoavangardnu tehniku montaže povezujući povijesne dokumente, pisma, osmrtnice, dramske dijaloge između raznih povijesnih osoba poput Staljina i Hitlera te izmišljenih likova, cjelovitog popisa logora u sklopu Neuengammea, što roman daje dokumentarnu uvjerljivost.

Daša Drndić (r. 1946.) bila je do kraja osamdesetih godina urednica dramskog programa Radio Beograda, devedesetih emigrira u Kanadu, da bi

se krajem desetljeća skrasila u Rijeci. Kao spisateljica formirala se u Beogradu družeći se s Danilom Kišom, Mirkom Kovačem, Filipom Davidom... Danas je Daša Drndić međunarodno priznata spisateljica iznimno važnog opusa.

Kate Atkinson:
IZA KULISA U MUZEJU

s engleskoga prevela Anka Katušić Balen
(*Behind the scenes at the museum*, 1995.)
Algoritam

Ruby Lennox, glavna junakinja romana, svoju priču započinje trenutkom u kojem je začeta. Pri-povijest o Rubynu tegobnom djetinjstvu i burnom životu, isprekidana je epizodama iz jednako burnih života njezinih ženskih predaka. Saznajemo tako za ljubavnu vezu njezine prabake s francuskim foto-grafofom, kao i za majčine nikad ispunjene snove o sjaju Hollywooda. Kate Atkinson majstorski uspijeva te događaje razbacane u vremenu utkati u je-dinstvenu obiteljsku sagu o četiri generacije yorkshirskih žena.

Ovo je prvi roman Kate Atkinson. Osvojio je 1995. godine prestižnu književnu nagradu Whitbread i ujedno proglašen romanom godine u Fran-cuskoj 1996. godine. U Algoritmu je objavljen u profiliranoj biblioteci „Zlat-ko Crnković vam predstavlja“, u kojoj je inače od 1997. do 2011. godine objavljeno sedamdesetak probranih naslova.

Kate Atkinson ugledna je britanska autorica. Na hrvatski jezik preve-den je još samo njezin roman *Povijest slučajeve* (2010.).

Roman Simić:
**MJESTO NA KOJEM ĆEMO
PROVESTI NOĆ**

Naklada MD

Prva zbirka kratkih priča Romana Simića, koja se prečesto čitala kao eskapistički odgovor na hrvatsku ratnu zbilju. Naime sve tekstove povezuje izmašta-ni, ali ujedno i intertekstualni, južnjački, pustinjnski prostor, kao lirska kulisa za zbivanja u ovim pričama. Međutim, riječima samog autora: „Mjesto na kojem ćemo provesti noć nije stvoreno od mjesta, nego od vremena. Čudne mješavine našeg – hrvatskog-vremena i vremena apoka-lypse, dvaju vremena koja su se, kako se meni činilo, u posljednjih deset

godina na nesreću povremeno preklapala. Najjednostavnije rečeno: preda mnoom se događao smak svijeta i ja sam ga opisao. S plahtom preko glave, jer me bilo strah.”

Roman Simić (r. 1972.) kao jedan od fakovaca čitao je početkom nultog desetljeća svoje priče u Osijeku, Zagrebu, Novom Sadu i Beogradu... Danas je vodeći hrvatski „kratkopričaš“ i organizator Festivala europskih kratkih priča.

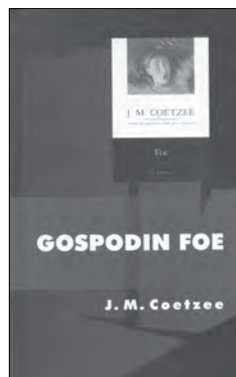
John Maxwell Coetzee:

GOSPODIN FOE

s engleskoga preveo Petar Vujačić (*Foe*, 1986.)
V.B.Z.

Tajanstvenom piscu, gospodinu Foeu, obraća se žena koja se poslije brodoloma spasila isplivavši na jedan usamljeni otok. Na tom otoku živjela su dva stanovnika, s kojima je ona, Susan Barton, proživjela godinu dana do spašavanja. Ta dva stanovnika bila su zagonetni Robinson Crusoe i njegov nijemi sluga Petko. Pripovijesću o njima, baš kao i svojom neobičnom pustolovinom, željela bi zaintrigirati pisca kako bi ih ovaj zapisao... Izraziti postmodernistički roman koji propituje status književnosti i smisao pisanja danas.

Južnoafrički pisac **John Maxwell Coetzee** (r. 1940.) dobitnik je najvećih književnih nagrada između koji su i nagrada Booker (1983. i 1999.) i Nobelova nagrada (2003.). U Hrvatskoj se Coetzee kontinuirano prevodi tek nakon drugog Bookera, dakle od 1999. godine – autorska prava ima V.B.Z. U Srbiji (fonetski Džon Majkl Kuci), Coetzee izdaje Paideia.

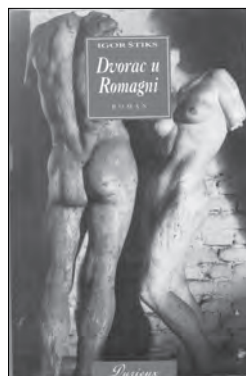

Igor Štikš:

DVORAC U ROMAGNI

Durieux

Roman se odvija na tri kronološke razine, u tri različite priče: jedna je smještena u 1995. godinu, kada je pisac bio na putovanju u Italiji i pritom boravio u renesansnom dvorcu, druga je vezana uz sudbinu talijanskog redovnika podrijetlom s Raba i tegobne godine koje je ondje proživio neposredno poslije Drugoga svjetskog rata, a treća priča odvija se u dalekom XVI. stoljeću i govori o intrigantnoj

sudbini renesansnog pjesnika Enza Streccija. U romanu se na nekoliko razina varira ideja o ponavljanju povijesti.

Prvi roman Igora Štiksa doživio je reizdanje 2007. godine (Fraktura), a preveden je na engleski, njemački i španjolski, te doživio nezanemariv međunarodni odjek. U Subotici je predstavljen 2001. godine.

Igor Štik (r. 1977.) afirmirao se brzo u međunarodnoj književnoj javnosti kao rijetko koji hrvatski pisac njegovih godina. Pomogli su tome njegov lijevi intelektualni angažman i studijski boravci u Chicagu, Parizu, Edinburghu... Trenutno ponajviše živi u Beogradu.

**ČITANJA KNJIŽEVNE
PRODUKCIJE**

Dražen Prčić i grupa autora

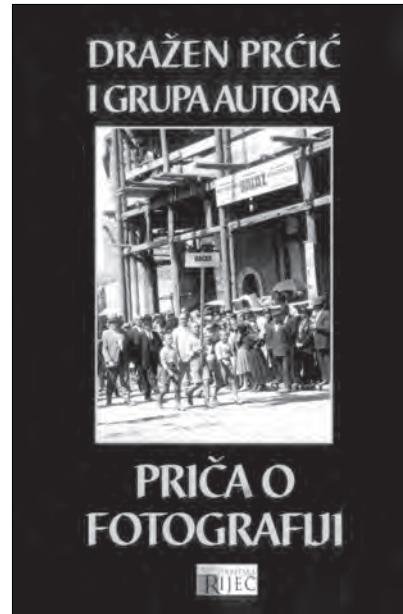
PRIČA O FOTOGRAFIJI

Hrvatska riječ, Subotica, 2011., str. 140

Knjiga izabраниh priča o fotografiji, nastalih u istoimenoj rubrici tjednika *Hrvatska riječ*, pisana je kombinacijom književnoga i novinskoga stila. Tekstovi referiraju na događaje, osobe, pojave i toponime Hrvata u Vojvodini u protekla tri stoljeća, čime se osnažuje memoriranje u njihovom kulturnom prostoru. Naravno, istina je da jedna fotografija govori tisuću riječi, no valja također znati i da se riječima kojima se opisuju fotografije, informativnim doznačavanjem pojedinosti o nastanku, o samome sadržaju, kontekstima značenja, ... povećava kvaliteta percepcije i uvećavaju znanja.

Čitajući knjigu čitatelj ulazi u mali vremeplov i spoznaje o prošlim vremenima i Hrvatima u njima na ovim prostorima. Fotografije u rubrici tjednika a tako i u knjizi, često su tek povod za početak priče o vremenu, osobama i događajima. Napose su vrijedne one starije fotografije, koje se odnose na događaje od povijesne važnosti te one s etnografskim elementima, budući da se danas njihovih sadržaja rijetki sjećaju, a značajne su dionice mjesne povijesti Hrvata u Vojvodini. Stoga će se, istina mali broj, neki i prepoznati na objavljenim fotografijama, jer su one danas više nego rijetke iz vremena kada je sam medij fotografije bio rijetkost. Urednik rubrike Dražen Prčić objavio je u tjedniku više od 140 priča o fotografiji, no u knjizi ih je urednik i priređivač Milovan Miković odabrao 70-ak.

Kao vrsni urednik, Dražen Prčić je kao suradnike privukao brojne novinare, književnike i publiciste, čiji su tekstovi često zanimljiviji i od same fotografije: Ivan Andrašić, Branislav Miroslav Cakić, Stanka Čoban, Zlatko Gorjanac, Bosiljko Kostić, Zvonimir Pelajić, Zvonimir Perušić, Slavko Žebić i Zlatko Žužić. Suradnici-pisci tražili su i potom opisali fotografije kako iz privatnih tako i iz albuma institucija (arhiv, muzej), što, istina, nije eksplisitno napisano, ali svi autori u ovome slučaju bili i istraživači sadržaja na fotografiji.

U knjizi je objavljen cijeli niz zanimljivih članaka, koje prate vrlo interesantne fotografije, koji svojom fotografijom mogu biti od značaja za povijest Hrvata u Vojvodini. Takvi su primjerice tekstovi Dražena Prčića „Subotica 1910. godine“ (str. 5-6), „Subotički tramvaj“ (str. 94-95) i „Po-

četak željezničkog prometa u Subotici“ (str. 18-19), zatim Ivana Andrašića „Vrijeme u kome je bilo posla za sve“ (str. 20-21), Stanke Čoban „Moj dida Mata“ (str. 25-26) i „Prvi taksi u Baču“ (str. 110-111), Slavka Žebića „Veliki gibarački šor“ (str. 135-136) te Zvonimira Pelajića „Sjećanje na praizvedbu igrokaza Šepa u Vajskoj“ (str. 45-46) i „Nekada je u Plavni u prva dva razreda bilo više djece nego danas u cijeloj školi“ (str. 88-89) itd..

Može se zaključiti da su ovom knjigom zapečaćene mnoge male i veće povijesti u mnogim mjestima o čemu se malo znalo. Jedno je, međutim, sigurno: knjiga *Priča o fotografiji* neće nikoga ostaviti ravnodušnim, baš kao što nisu ni do sada objavljene fotografije i tekstovi u tjedniku *Hrvatska riječ*.

Zvonimir Pelajić

Milivoj Prčić

ŽIVI A IZGUBLJENI

NIU „Hrvatska riječ“, Subotica, 2012., str. 87

Zbirka 12 pripovjedaka naslovljena *Živi a izgubljeni* Milivoja Prčića izdana je 2012. godine u nakladi NIU „Hrvatska riječ“ iz Subotice, čiji je priređivač i urednik bio Milovan Miković. Već prva pripovijetka „Ta nesretna žudnja za užitkom“ (rekao bih romansirano-biografske provenijencije) pokušava slijediti kôd postmodernističkoga pisma, no, nažalost, promašujući intenciju naznačenu u naslovu pripovijetke. Između ostalog, termin „žudnja“ jedan je od frekventnijih u suvremenoj postfrojdijskoj misli kulturalne i teorij-

ske aparature postmoderne, no ne u smislu seksualne žudnje (jedne noći nakon Dužijance s bandašicom!), već žudnje, kako ju definira Lacan, koja se pojavljuje u procesu tvorbe subjekta na prelasku iz imaginarne u simboličku fazu koja je kao takva uvijek nesvjesna. Žudnja, naime, nije svjesno potrošački odnos prema predmetu (bandašici ili bandašice prema liku M. Klementu), nego nesvjesno-kompenzacijski odnos prema gubitku Faličke Majke kao manjku izazvanom uplitanjem Trećeg, reći će Lacan.

Na jednom se drugom, pak, mjestu (pripovijetka vrlo zagonetnog naslova „Ljeto na moru, a iduće proljeće u Mariboru“) vrlo izravno tematizira odnos prema majci, odnosno nemogućnost glavnoga junaka pripovijetke Filipa Čiče Vilova da prebrodi imaginarnu fazu iako čitateljskoj optici ne biva do kraja jasno je li i ovdje riječ o

pokušajima upisivanja u tekst psihoanalitičkog pojma žudnje ili je tek riječ o kakvoj drugoj poruci na nesvjesnoj razini teksta. Ipak, kako ne bih duljio i komplicirao stvar posezanjem za čitavom Lacanovom misli oko pojma „žudnje“, morao bih, ipak, naznačiti da je ovaj pojam, iako nejasno zbog čega toliko eksplicitno označen, tek nespretno recikliran površnim čitanjem i tumačenjem Slavuja Žižeka. Inače velika materijalna pogreška javlja se na samomu kraju ovoga teksta budući da se, ipak, slovenski filozof ne zove Slavuj (!) već Slavoj, a osobito nejasno ostaje zbog čega je „Slavuj (...) doktor svih ovozemaljskih duša!“ (str. 7) i što uopće znači da je „vanjština stvari (...) istinska tvar sveg užasa“ (str. 7).

Osim besmisla ove rečenice, kao i mnogih prethodnih i narednih, u najmanju je ruku upravo besmisleno tvrditi da je jedan suvremeni filozof doktor svih ovozemaljskih duša. Na koncu bih tek ustvrdio kako je nepošteno prema teoriji, ali i prema samome književnom tekstu njihovo međusobno silovanje, odnosno ovako očito i pritom krivo upisivanje pojmovlja iz teorije u književni tekst i obratno. Ipak bi umjetnička intencija trebala i morala biti osnovnom značajkom teksta, a naknadna je zadaća kritike da povlači paralele i traži „cijepove“ u tekstu kako bi ga na odgovarajući teorijski, stilski ili estetički način prosudila.

S druge strane, riječ je o pogrešci koja i nije toliko autorska, budući da je riječ o, ma kakve bile, autorskim intencijama u tekstu koji je morao biti priređen i revidiran od strane uređivačkoga pera i njegove uređivačke politike. Svaki bi iole odgovorni urednik knjige trebao imati suradnike koji bi, ako on nije upućen, morao dati rukopis na čitanje onomu tko je, koliko-toliko, u stanju naznačiti pogrešne teorijske (i

ine) (re)interpretacije u književnome tekstu.

Zadržao bih se i na priči „Živi a izgubljeni u narodnoj vojsci 1967.-1968.“ (str. 63-74). Priča tematizira vlastita sjećanja iz vremena služenja vojnog roka u JNA s prilično faktografskih činjenica bez kakvog ozbiljnijeg osmišljavanja, no s vrlo upitnim problematiziranjem. Naime, autor na samom početku napominje kako „priča koja slijedi nije ni u kakvoj svezi s Kunderinom *Ševom*“ (str. 63). Pitanje je bi li itko, da ovim napatkom priča ne počinje, mogao dovesti u „svezu“ Kunderu sa zbirkom o kojoj je ovdje riječ. Još besmislenijom se čini napomena autora na samomu kraju teksta kako – iako pisana 2010. (što autor eksplicite obznanjuje) – „hrvatski vojnik danas ima svoju pušku o svom ramenu (i svoju lisnicu u svom džepu)...“ (str. 73). Naime, teško je povjerovati da netko tko se danas bavi književnošću ili bilo kakvom ozbiljnijom intelektualnom djelatnošću, ne zna da je Hrvatska članica NATO saveza, dakle nema hrvatske vojske u smislu u kojem piše naš autor, a o lisnici u džepu je izlišno bilo što reći.

Pored najbolje volje i napora teško je u ovoj zbirci – kojoj iako pristaje njezin naslov, no ipak bi joj „Mučnina“ (u sartreovskom smislu) više odgovarao – pronaći minimum književne kvalitete. Sve ovo, ponavljam, nije čak ni autorska pogreška, koliko nakladnička i priređivačka, budući da svaki tekst u zbirci obiluje nizom nelogičnosti, kako stilskih, jednako i gramatičkih. U tom smislu moram tek napomenuti kako u leksiku hrvatskoga standardnog jezika nije ovjeren leksem „vojišnica“ (misli se na bojišnicu) u tekstu „Maraton Ivana Mucaloffa, velikobečkereškog plivača i pokeraša“ (str. 15).

Ukratko, ovakva izdanja čine iznimno puno štete i diskreditiraju ovdaš-

nju književnu scenu kao iole ozbiljnu. Ostaje „žudnja“ kako će ih vremenom biti manje, tim više što rukopis gospodina Milivoja Prčića nije prošao lektorsko, a, usudio bih se ustvrditi, niti uredničko čitanje.

Vladan Čutura

Lazar Francišković

ESEJI

NIU „Hrvatska riječ“, Subotica 2012., str. 102

Gdjekad pozorni čitatelj knjiga koje izdaju Hrvati u Vojvodini ima neočekivanih ali ozbiljnih problema u namjeri da shvati i razumije zašto je određena knjiga uopće i objavljena! Navedena je atipična čitateljska nelagodnost posljedica jednostavne činjenice da, osim mogućih viševrsnih diletantizama samih autora, ni urednički interventi i zahvati te institucionalni okviri knjige kao kulturnoga proizvoda nisu od pomoći glede pojašnjenja svrhovitosti objave djela. A ona, sama svrha svake knjige kao samostalne cjeline, naime, mora, zna se to iz knjiške povijesti, unutar sebe okupiti i sažeti glavne razloge za objavu: što se njome uistinu hoće; što je pak autorova intencija i zamisao; posjeduje li umjetničku relevantciju; ima li ona kakvu drugu vrijednost; da li i koju prazninu pokriva iz raskura kulturnih i inih potreba u prostoru u kojem se pojavljuje...

I upravo čitajući posljednju knjigu renomiranoga subotičkog pjesnika i prozaista Lazara Franciškovića, posve ne samo neinventivno i pomalo tupo već i sadržajno promašeno naslovljenu *Eseji*, jasno je da ona časno pripada gore navedenoj skupini knjiga. Kao

prvo, navest ćemo da u knjizi naslovljenoj *Eseji* ima najmanje objavljenih upravo eseja! Od ovoga književnog žanra, čak i u širem smislu toga pojma, premalo je napisano, pa bi se, zbog u knjizi zastupljenih tekstova drugih književnih vrsta, ona ispravnije mogla imenovati *kao prozni kaleidoskop*. Naime, od eseja su zastupljeniji dokumentarno-feljtonistički zapisi (npr.

„Zvona“, str. 29-54), zatim etnografska proza (npr. „Salaš“, str. 5-26“), povijesno-umjetničke crtice (npr. „Michelangelo Buonaroti“, str. 65-68) te klasični prozni te meditativno-nabožni napisi („Riječ“, str. 61-64, „Kalvarija“, str. 69-74, „Vremena teška“, str. 81-83 i dr.), u kojima su posve umjetnički uvjerljivi lirski opisi krajolika ravne Bačke, značajke koja je i do sada krasila pjesnika i prozaista Franciškovića. Takvu žanrovsku zbrku objavljenih napisa dodatno otegotno uneređuje rijetko ružna nas-

lovnica knjige – na prvi pogled čitatelj bi mogao pomisliti kako je u knjizi riječ o jednom petparačkom hororu, čiju je naslovnicu osmislila osoba koja s likovnošću i likovnom estetikom ima isključivo vrijednosno negativne navezanosti!

Ostave li se, pak, maloprije naznačeni nedostaci formalne naravi, važnijim nam se čine ukazi na deficite sadržajne provenijencije: tematsku heterogenost tekstova u suvislu cjelinu teško bi mogao okupiti jedan naslov; skromno su zastupljene relevantnije estetske vrijednosti u značajnome dijelu knjige; informativna razina je često minorna i nesuvisla te ne nadmašuje, bez obzira na to koliko se autor trsio napose u dijelu koji se odnosi na sadržaje iz Biblije, razinu prosječne obaviještenosti o fenomenu o kojemu se piše; strči autorova težnja za korištenjem teoloških i filozofskih pojmova, no kada je riječ o njihovim značenjima njih pogrešno ili imenuje ili rabi (npr. „Sv. Ivan evanđelista nam govori da žito označava samoga Krista i njegovu ljudsku narav: '... tko mrzi svoj život na ovome svijetu, sačuvat će ga za život vječni', str. 56; ili „Jer samo apsolutno i punina, s onu stranu naših kategorija, u sebi samom su uistinu punina i mnogostrukost: Bog!", str. 61); spoznajne posljedice su stoga po čitatelja i više nego prijeporne – naime, osim kolike-tolike jasnoće faktografskih podataka, izostaje spoznaja cjeline problema o kojemu se piše kao i njegova značaja (npr. „Nažalost, čovjek ravnice nije se odrekao ni do naših dana poganskih običaja, poglavito magije. Stoga znanstvena istraživanja nisu završena u puku; konačno, narod još traje, što će reći i stvara.", str. 58); zbog miješanja različitih stilsko-strukturalnih razina u tekstu izostaju i minimalne poručivosti sadržaja (npr. „Križ

je najrašireniji simbol i susret ne samo u kršćanstvu već i u inim trenucima samo ga treba prihvatit, i ne samo poniženje i kaznu već i sumnju.", str. 70)...

Osim toga, i cijeli niz drugih, istina više vanjskih, značajki u ovoj knjizi vidno nedostaje – izostala je i elementarna lektura teksta, tako da se pojedine ne samo rečenice već i cijeli pasusi čine kao uradci koji su upitni i za prolaznu razinu osnovnoškolske pismenosti (npr. „U Starom zavjetu govori: Hoš, Jr, Ez, i Iz, da je Savez Boga sa Izraelom i pojedincem: usp. Ps 42s. On Otac. Dok u Novom zavjetu: Iv, 4,16, koja proizlazi od Boga i koji je sama Ljubav '1 Iv, 4,16'. i da je Ljubav spas, dioništvo u Božjem biću i Kristovoj objavi 'Rim 5,5; Iv 14,21"', str. 99; ili „U Svemiru, oblicima (a možda i u njem samome) i u njegovim formama pa i u životima vrti u krug i nikako da izađe. Kao i nikako da iziđe iz prostora, utamničenog nesporazuma i nerazumijevanja i krasnolaganju zajedništvu i hrabrosti. I radi svega spomenutog i nestvarnost se ne čita već se kao oćutje oćutuje i kuša ostvarit u dobru i ljubavi", str. 92); iza korekture, koju inače potpisuje autor (*sic!*), ostalo je toliko grešaka da se čitatelj s razlogom mora pitati je li ona uopće i rađena; načini navođenja literature, a riječ je isključivo o citatima iz Staroga i Novoga zavjeta, uopće nisu ujednačeni, pa se stječe dojam da su tekstovi napisani od strane različitih autora; nepotrebni ikavizmi i drugi lokalizmi iz bunjevačkoga govora nisu ni na koji način istaknuti u osnovnome tekstu, pisanom na hrvatskome književnom standardu...

Sve to skupa onda vodi zaključku kako rukopisi Lazara Francićkovića, objavljeni u knjizi *Eseji*, nisu imali ni minimalne razloge za objavljivanje u samostalnoj knjizi. Naravno, osim ključne odgovornosti urednika, od-

govornost dakako spada i na pleća u knjizi navedenih recenzenata. I oni bi, naime, trebali uočiti tijekom recenzentskoga čitanja kako rukopis Lazara Franciskovića dan im na recenziju ima toliko manjkavosti da jednostavno ne bi smio biti objavljen u postojećem obliku. Tim prije jer joj je nakladnik jedina profesionalna nakladnička ustanova unutar hrvatske zajednice u Vojvodini koja se legitimirala objavljivati djela iz književnosti!

U tom smislu, valja nanovo osvijestiti i ovoga puta sljedeće: nije važno da Hrvati u Vojvodini imaju objavljenih knjiga – to ih ne čini *a priori* kulturno značajnijim, nego je bitno *kakva je njihova kvaliteta*, i to u brojnim knjiškim aspektima – od vizualno-grafičkih, preko umjetničko-estetskih pa do jezične pismenosti i slovne točnosti! Ukoliko se svega toga više i u cjelini bude držalo u hrvatskom kulturnom prostoru u Vojvodini, utoliko se možemo kandidirati da uđemo u krug naroda koji su knjige kao složenoga i zahtjevnog kulturnog proizvoda i dostojni.

Tomislav Žigmanov

Veljko Petrović

... DA BUNJEVAC DUŠU NE IZDADE! : TRI BUNJEVAČKE PRIPOVITKE VELJKA PETROVIĆA

(*prir. Milan Stepanović*),
Udruženje građana Bunjevačko kolo,
Sombor, 2011, str. 94

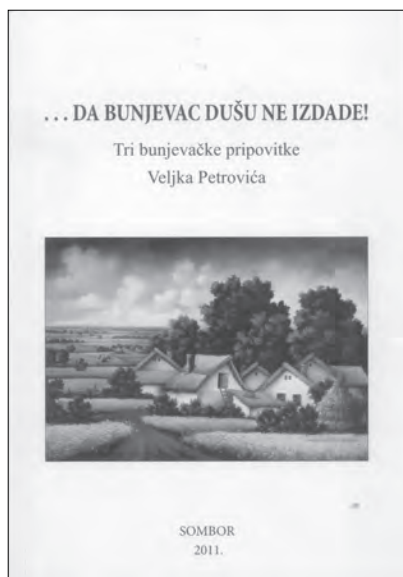
Udruženje građana *Bunjevačko kolo* iz Sombora, udruga somborskih Bunjevaca koji se ne osjećaju Hrvati-

ma, nakon 10 godina postojanja, prvu svoju publikaciju posvetilo je zame-nitome srpskom književniku rođenom u Somboru Veljku Petroviću (Sombor, 1864. – Beograd, 1967.), objavljujući tri njegove pripovijesti u kojima je tematizirao somborske Bunjevce u vremenu prije Prvoga svjetskog rata: „Crucis Amore“ (1905.), „Bunja – povest čoveka bez korena“ (1909.) te „Salašar“ (1921.).

Publikacija započinje nenaslovljenim tekstom priređivača i urednika knjige, somborskoga publicista i zavičajnoga povjesničara Milana Stepanovića (str. 5-7), poslije čega slijede navedene pripovijesti Veljka Petrovića (str. 9-68) i „Ričnik manje poznati riči, izraza i pojmova“ (str. 69-70), a završava pogovorom priređivača naslovljenom „O prošlosti somborski Bunjevaca“ (str. 70-90) i kratkim životopisom Veljka Petrovića (str. 91.). Recenzenti knjige su povjesničar Saša Marković (Džigolj kralj Prokuplja, 1968.), docent Pedagoškoga fakulteta u Somboru, te Suzana Kujundžić-Ostojić, aktualna predsjednica privremenog tijela upravljanja raspuštenoga Bunjevačkog nacionalnog vijeća („savita“), koja je izvršila „bunjevačku redakciju teksta“. Publikacija je izdana potporom somborskoga slikara Save Stojkova, te je ilustrirana i s nekoliko njegovih slika.

Premda bi se osvrt na ovu publikaciju načelno trebao odnositi na književni prikaz Petrovićevih pripovijesti, ali, budući da su izdane prije oko jednoga stoljeća, držim da je o njima ovom prigodom ipak neprimjerenopisati. No, istodobno je čudno da osim u uvodnome dijelu publikacije, u kojoj su školski prepričane tri navedene pripovijesti i politikantski protumačene umjetnom usporedbom s današnjicom, uz nekoliko prosto-proširenih

misli o njima i godine njihova objavljivanja, ni u jednome od dva teksta priređivača nema ozbiljnijega prikaza ovih pripovijesti, pa čak ni faktografskih naznaka o tome gdje su prvi puta objavljene, koliko puta su, kada i gdje ponovno tiskane, što bi bilo elementarno za očekivati. Uz to, za književne publikacije primjerenije je da stručni recenzenti knjige budu književnici,

ali je nakladnik odabrao povjesničara po struci i zavičajnoga povjesničara. Sve to ukazuje da je nakana izdavanja Petrovićevih pripovjedaka u prvome redu politička, a ne književna. To potvrđuju i priređivačev uvodni i završni tekst, zbog čega zaslužuju malo više pozornosti.

Naime, cijeli smisao oba priređivačeva teksta jest dokazati kako su Bunjevci „zasebni etnikum“, čija je „izvorna nacionalna svist“ bila ugrožena od strane „istovirni Mađžara“, te Srba i Hrvata, koji su ih gledali kao „katoličke Srbe“ odnosno „bunjevačke

Hrvate“. Prema Stepanoviću, somborski su Bunjevci između dva svjetska rata bili izloženi „procesu hrvatizacije“, kojega su vodili „Rimokatolička crkva“, „nekolicina hrvatski intelektualaca školovani u Zagrebu, koji su se odepoževali divojkama iz dobrostojećih bunjevačkih porodica“, te na koncu i „nove partizanske vlasti“, a nacionalnu renesansu somborski Bunjevci doživljavaju od 1990-ih godina, dakle u vrijeme vladavine Slobodana Miloševića, koji je u civiliziranome svijetu znan kao balkanski *butcher*. Naravno, ni riječi o tome da se najveći broj somborskih i uopće bačkih Bunjevaca asimilirao upravo u drugoj polovici XX. stoljeća, najprije putem jugoslavenstva, a onda i kroz srbizaciju, kako je to s pravom ukazao Tomo Vereš početkom 1990-ih, već je važno naglasiti da se Bunjevci u popisima stanovništva u Srbiji više ne izjašnjavaju kao Hrvati.

No, uz ideološki problematičnu stranu Stepanovićevih tekstova, vrijedi ukazati i na niz pogrešaka, koje dovode u pitanje njegovo poznavanje bunjevačke i zavičajne povijesti: Segedin nikada nije bio dio Kalačke nadbiskupije (str. 73) već Čongradske biskupije; veliki sudac, kako je bio naslov prvoga čovjek slobodnoga kraljevskog grada Sombora, nije isto što i gradonačelnik (str. 78); Martin Parčetić nije bio prvi gradonačelnik Sombora već prvi veliki sudac (str. 81), budući da je Sombor prvog gradonačelnika (u čijem su djelokrugu do polovice XIX. stoljeća bili gospodarski poslovi) izabrao tek 1813., dok je Martin Parčetić za velikog suca izabran 1749.; Materice, Oce, kraljice, maškare i druge običaje imaju i Hrvati u Hercegovini, Slavoniji, Dalmaciji i drugdje, a ne samo bački Bunjevci i Srbi (str. 85); rad somborskoga *Bunjevačkog kola* nije prestao poslije Drugoga svjetskog rata, a niti je HKD

Miroљub promijenio ime u HKUD *Vladimir Nazor*, već je na skupštini HKD-a *Miroљub* 3. lipnja 1945. Društvo promijenilo ime u *Hrvatski prosvjetni dom*, kojem su pristupili i članovi *Bunjevačkoga kola*, čime su dva društva praktično ujedinjena, a tek je 1949. Društvo dobilo ime HKUD *Vladimir Nazor* itd.

Što se tiče „bunjevačke redakture teksta“, teško da među poznavateljima bunjevačkoga idioma mogu dobiti prijelaznu ocjenu riječi katolički „manastir“ u Somboru ili „kaluđerice“ (str. 5), zatim „parohija“, „Kaločkoj“ i papa „Inoćentije“ (str. 73), morali „da iđu“ (str. 75), ime Avram (str. 77), „treba da žive“ (str. 78), „Obštestvo“ (str. 79), tretiranje „bilužnika“ i „notara“ kao različitih pojmova (str. 79), „Markovdan“ i „polažajnik“ (str. 85) i niz drugih riječi, pri čemu bi za nabranje brojnih jezičnih nedosljednosti bilo potrebno mnogo više prostora nego što pruža jedan prikaz. No, držim da ipak zaslužuje poseban osvrt i Ričnik: Bunjevci ne kažu „raspeće“ ni „krst“, već „raspelelo“ i „križ“; Gomboš nije samo ime Bogojeva do 1918., već i današnji naziv ovog mjesta na mađarskome jeziku; „bođoš“ ili „koprivic“ je drvo koje se u Subotici i okolnim mjestima naziva i „gelegunja“, a u stariih Lemešana i kao „gloginja“; „solgabirov“ nije sreski podnačelnik nego sreski načelnik; „poša“ u Bunjevaca ne označava samo široku kravatu, već je istoznačnica s kravatom uopće; „bakenbart“ i „früštuk“ nisu njemačke riječi već su to *Bakenbart* i *Früstück*, kao što ni „fejišpan“ nije mađarska riječ, već *főispán* itd.

Sve u svemu, radi se o nespretnoj kvazipovijesnoj instrumentalizaciji knjige s tri pripovijesti Veljka Petrovića u kojima je ovaj pisao o somborskim Bunjercima, zbog čega je i njezina književna vrijednost pos-

tala na neki način upitnom, budući je ostala nasukana u raljama politikanstva. No, ono što čudi kada je riječ o vodstvu hrvatske zajednice u Somboru jest kako imenovani priređivač i zastupnik ideje o Bunjercima kao zasebnome etnikumu, može odmah poslije prirediti i jubilarnu monografiju HKUD-a „Vladimir Nazor“ iz Sombora u povodu 75 godina njegova postojanja i rada, ali to već nije tema ovoga prikaza.

Slaven Bačić

Mila Markov-Španović

LIBERTAS MEA

Maxima graf, Petrovaradin, 2011., str. 231

Iako je tijekom 2011. godine objavila knjigu *Jezik je zapravo domovina*, stručna knjiga pisana znanstvenim stilom hrvatskoga jezika, *Maxima graf, Petrovaradin, 2011.* i priredila knjigu *Maxima minimis: najkraće latinske i francuske maxime, sentence, izrazi, poslovice i refleksija u hrvatskom i srpskome jeziku, Maxima graf, Petrovaradin, 2011.*, Mila Markov-Španović s prvom samostalnom zbirkom pjesama na hrvatskom i francuskom jeziku pojavila se iste te godine, i na taj način donekle izašla, pjesničkim rječnikom izrečeno, iz tame u svjetlo, jer je njezina poezija do toga trenutka među ovdašnjim Hrvatima bila gotovo nepoznanica. Kako i sama autorica upozorava u predgovoru, samu činjenicu da je knjiga kasno ugledala svjetlost dana može zahvaliti nedostatku financijskih sredstava tako svojstvenom za područje kulture, a još više za

manjinske pisce i nakladnike. U knjizi je, kako sama ističe, „nastojala evocirati kulturno ozračje u kojemu se za svoju afirmaciju borila i konačno izborila njena pjesnička Riječ, postavši *Libertas Mea*“. U svojem predgovoru autorica kao da implicira teškoće svojega življenja i rubnost na koju je gurnuta kada kaže: „Kao stvaralac, umjetnica, znanstvenica, ne smijem šutjeti. I onda kada sam *vi maiore* ušutkana, i onda kada jedva imam sredstava za život preživjeti.“ Ali autorica, unatoč tomu piše i dobro je da je tako jer se u njenim riječima skriva mnoštvo misli, ponekad suptilno, ali često i *in medias res* izrečenih, koje dođu kao otrjeznjenje, poziv na promišljanje, glasni proglas za, odnosno protiv nečega, ali nikako i puko mirenje sa stanjem, osjećajem.

Knjiga sadržava ukupno 94 pjesme koje bismo mogli svrstati u zavičajno-rodoljubne, a dijelom su tu i egzistencijalne odnosno pjesme ljubavne tematike. Neke od pjesama autorica je samostalno prevela na francuski jezik, što se, kako je u predgovoru knjige navela, i dogodilo zbog prolongiranja objave knjige sa 2006. na 2011. godinu. Ipak, moramo se složiti da će većini čitatelja sama činjenica da su pojedine pjesme prevedene na francuski jezik značiti malo, što je donekle opravdala i sama autorica napisavši da je to njena „vježba da ostane *'me familiarisée avec la langue'* poslije iznenadnog otkaza na koji se valjalo privikavati“. Puno bi veći, da ne kažem značajniji i vredniji podvig bio prevesti u cijelosti njene pjesme na francuski jezik i ponuditi ih onima koji ga znaju ili tek uče, ili su tek zaljubljenici u isti.

Bez obzira na možebitne, većinom tehničke manjkavosti knjige, dobro je da je poezija Mile Markov-Španović unatoč poteškoćama ugle-

dala svjetlost dana, jer ne samo da je time obogatila i ovako u Hrvata s ovih prostora oskudno „žensko pismo“, nego nam je otkrila novi poetski izričaj i svoj pjesnički senzibilitet, ljepotu igre riječima, način gledanja na život i poimanje ljudske zbilje i postojanja. Autorica se ne boji ogoliti svoje misli, osjećaje, dopustiti čitatelju susret s njom bez pakiranja riječi u celofan da bi nam se svidjele. Premda je razvitak

njene pjesničke misli neskriven, što je i posve razumljivo jer su neke pjesme nastale za njenih gimnazijskih dana (kod svake pjesme naznačena je godina nastanka), autorica nas neprestano iz prošlosti seli u budućnost i obratno. Stoga je možda bilo uputno pjesme podijeliti u dvije zasebne cjeline (zavičajno-rodoljubne s jedne i ljubavno-egzistencijalne s druge strane ili pak kronološkim redoslijedom) kako bi se čitatelju jasnije predočile same činjenice o nastanku pjesme, čime bi se

olakšalo i njeno razumijevanje. Kako god, Milina je pisana riječ nedvojbeni doprinos književnoj baštini ovdašnjih Hrvata, osobito srijemskih Hrvata.

Valja naglasiti i na neke tehničke nedostatke same knjige, čime je zasigurno narušen ako niša drugo onda vizualni identitet same knjige i ljudska potreba da se divi oku lijepom, primamljivom. Ovdje u prvom redu mislimo na samu naslovnicu i zadnju stranicu knjige čija je kvaliteta fotografije ne samo upitna nego bitno narušava ljepotu onoga što se u knjizi nalazi. Osim toga, kako je navedeno u impressumu, korektura je djelo same autorice, što se u suvremenom izdavaštvu smatra velikim propustom jer je gotovo nemoguće da autor teksta, s obzirom da mu je tekst blizak i oku poznat, može primijetiti bilo kakvu pogrešku, što je u slučaju ove knjige, na autoričinu štetu, i vidljivo na dosta mjesta. Sadržaj knjige naveden na početku odnosno kraju knjige tiskan je verzalom što se također može smatrati previše napadnim i oku uočljivom detalju, pjesme u knjizi su centrirane i na trenutke teške za čitanje. Šteta je što likovna oprema knjige nije u suglasju sa sadržajem koji ni na trenutak nije upitan, a želimo vjerovati i nadati se da je ova knjiga bila samo početak otkrivanja bogatstva riječi ove srijemske književnice. Iako je nepotrebno da se u zbirci poezije, za razliku od na primjer znanstvenih djela, objavljuju predgovori samih autora s otkrivanjem suvišnih detalja o samom nastanku knjige, jer poezija govori sama za sebe i lijepo je da je ipak našla svoj put, hvale su vrijedne recenzije prof. Vlade Pandžića i Dunje Zvonarek koje su objavljene na posljednjim stranicama knjige.

Na kraju, ne zato što je manje važno, već da ovim prikazom pokušamo dati *suma summarum* njene

poezije, pjesme Mile Markov-Španović su iskrene, ponekad ogoljene do same srži njenoga postojanja, nepatvorene, iskrene, a to je put kojim se zasigurno čitatelju postaje blizak. To je i posve razumljivo jer je Mila majstor predočavanja skrivenih i u dubini duše pohranjenih osjećaja i doživljaja. Ona svoju svoju pjesničku misao sažima u pjesmi „*Libertas Mea*“ kada kaže: „Riječ je tvoja drago blago, dio tebe, svih tvojih snova, ta radost, ponos, čežnja, snaga, što otkriva ti jutra nova“ (str. 146). Pjesme Mile Markov-Španović otkrivaju nam upravo to da se može biti sentimentaln, ali ne i patetičan, iskren ali ne i dosadan i napadan. Ljubiteljima poezije moglo bi biti zanimljivo proniknuti u njen svijet čežnje za zavičajem, sanjani svijet snova i gladi za ljubavlju, ali i zbilje u kojoj živi, i otkrivanju duboko u svima nama skrivenog, ali rijetko kad glasno izrečenog.

Željka Zelić

Josip Gujaš Džuretin

IZ POZADINE

Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Pečuh, 2011., str. 190.

Već na samom početku nevolje. „Mučim“ se tjednima iščitavajući knjigu poezije, čitam je po tko zna koji put. Ide pa stane. Tražim oslonac, polugu imam, kako bih prodro u bit, u srž, opipljiv predmet pjesme. Preda mnom je knjiga poezije *Iz pozadine* Josipa Gujaša Džuretina. To je zapravo cjelokupno djelo pjesnika, tiskano u jednom tomu. Kakav je već običaj s poezijom, nikada nije lako, pogotovo

u ovakvom obujmu. S mnogo motiva, slika, metafora... Razmišljam, lomim se. Odmora radi, časkanja radi, kako bih se iščupao iz mozganja, odlazim k Lazaru Merkoviću. Pričamo o mnogo čemu, pričamo, onda iznenada upita što radim. Odgovorim kako se spre-

mam za prikaz knjige Gujaša. Pita – Našeg Gujaša? Ne, Josipa Gujaša Džuretina. On nadoda – Poznavao sam ga, na žalost umro je mlad, bolovao je od (...). Kažem – Kao naš A. G. Matoš. Da.

Odlazim. Razmišljam o Gujašu, mota mi se po glavi.

Kratki razgovor s Merkovićem polako usmjerava misli. Već dulje vrijeme ne pišem kritiku, mislim o umjetnosti. Znam, kritika ništa ne objašnjava, ne daje nikakve recepte niti pouzdane rezultate. Pitam se, čemu onda kritika? I odgovaram: ona je neophodna, dragocjena, ona je instrumentarij da se prodre do nukleusa, jednog od mnogih smislova pjesme. Da se otkrije njena ljepota i raznovrsnost postojanja, kroz nju, pjesmu, postaje

nam skriveni svijet jasniji, ljepši, biva mo svjesniji svog tubitka. Ljepota se ukazuje u punoj punini lijepog; ovdje lijepo određujemo hegelovski, jer ona „najviše interese duha privodi svijesti“. Estetičko i etičko dijalektički se preklapaju.

Poezija svoj smisao krije od sebe u pluralu smislova. Smisao poezije je skriven i od samog pjesnika. Ona je poput kaleidoskopa, dovoljno je malo micanje, smisao i značenje pjesme je novo, od jednog do drugog čitatelja, pa i od jednog istog perceptora, svako novo čitanje je drugačije. I sâm tvorac suštinu ispjevanog otkriva poslije napisanog. Pjesnički jezik je neproziran, višeznačan, kao u kvantnoj fizici važi princip neodređenosti. Znanstveni jezik je proziran, jednoznačan, 2x2 je 4. Ilustrirat ću svrhu i smisao kritike pričom. Otac na samrtnoj postelji sinovima povjeri da u već zakorovljenom vrtu leži skriveno blago. Poslije smrti oca, sinovi prekopaše vrt poprijeko i uzduž, blaga ne nađoše. Ali nagodinu, vrt obrađen bogato rodi, te sinovi shvatiše poruku oca. S kritikom je isto – ona oduhovljava čovjeka čitatelja kasnije.

Knjiga pjesama *Iz pozadine* stvarana je u dužem vremenskom periodu: mnogobrojna motivima, stilski raznovrsna, bogata metaforama i slikama, u suštini heterogena. Treba naći put, prekopavati riječi, izabrati osnovni i noseći motiv iz cjelokupnog djela Gujaša. I krenulo je. Kao noseći motiv Gujaševih pjesmotvora izabrana je *smrt*. Smrt se kroz knjigu provlači kao kohezijski moment pjesnika. Preko dugih konotacija on je uočljiv, i sve čvršći, ima funkcionalnu zadaću. Tako iz cjeline dolazimo do značenja, i nalazimo jedan od mogućih smislova Gujaševa pjevanja. Upravo kao što preko pojedinačnog dolazimo do značenja cjeline.

Gujaš polazi od pojedinačnog, osobnog, kroz vlastite dojmove i doživljaje. Evo i paradoksa; budući da smo kao centralni motiv izabrali smrt, ona je izvan doživljaja, ali ako je izvan ona je u životu življena. Polazeći od pojedinačnog pjesmokazi ne padaju u banalnost niti u trivijalnost. Kod pjesnika se smrt kroz sigmatičnu os provlači, preko slika i metafora. Idemo na analizu.

Već na početku, u pjesmi „Govorenje o polasku“, čitamo:

*Uputi ovamo
nove sokove
nepresušena kolevko moja
rodna Podravino.*

Kratkom konotacijom iz sintagme „kolevko moja“, anticipiramo i asociramo na „od kolijevke pa do groba“. Podravinu pjesnik veže uz radost stihom „velika smelosti moje majke“. Krenuvši na put bez povratka, dolazimo do stiha „samo ulice bi me mogle iznova podmladiti“. Mlad a već star. Dugačkom konotacijom u pjesmi „K svome Ocu“ nalazimo:

*Šum Drave si mi dao
u dar
da ga ponese na put
i kupio si mi nov kaput
da ga takođe
ponese na put*

Stih „i kupio si mi nov kaput“ sam po sebi je banalan, denotativno pripada običnom jeziku, dugom konotacijom on poprima poetičnu gustoću; riječi „šum“ i „kaput“, semantički udaljene, u opoziciji se sintetiziraju; stih „ponesi na put“ zorno upućuje da je to drveni kaput, sanduk. Tako, kolijevka i nov kaput zatvaraju i otvaraju pjesnički prostor, i omogućuju jači prodor ka osmišljavanju smisla pjesnikova pjevanja.

Pri kraju zbirke pjesnik je svjestan da je kraj tu i pjeva, snažno, stihovima koji ječe jezom. U pjesmi „Mene su lepote ostavile“ čitamo: „jer mene bogovi radosti ne časte više“, pa kontrapunkt „mene grobovi radosti ne časte više“. Suprotstavljeno je apstraktno (bogovi) i konkretno (grobovi) kroz riječ – radost. U opoziciji su nebo i zemlja, a radosti nema.

U pjesmi „Misli i raspoloženje u vlaku jeseni godine 1970“, najdužeg naslova u knjizi, čitamo: „Putujem samo bez interesa / bojim se kako ću obaviti posao / ovako slab što putujem bez interesa / Posao me čeka a imam samo volju / da zaplovim sa rezignacijom / u ovu tihu jesen“.

Kakav interes i posao očekivati „tamo“ kad je smrt je tu, a pjesnik ima potrebu pisati, pjevati o njoj u prkos njoj.

A onda opet preko dugih konotacija nalazimo stihove pjesme „Jauci u noći“

*Badava svoje riječi šaljem noći
odjek skamenjen
badava pitam
kako sada stoji moja stvar
nema odgovora
badava čekam
oko moćnog pogleda
nema ga.*

Kafkijanski upitno, a odgovor je u sintagmi „bez interesa“ i pjesmi „U prkosu“:

*Bele pogačice dele
crne osobe
dosadne su već zamke.
Da su došli bogovi
ni njih ne bih primio
dosta mi je molitava.*

*Slavim kaos u prljavim tokovima
verujući u sebe
i u snagu prkosa.*

Kod Gujaša smrt u pjesmotvorima nema značenje sudbine, niti težinu brige. U njegovoj poeziji ona se „javlja“ kao horizont pjevanja i življenja bez granica – življenja u riječi i kroz riječ. I pjeva: „Lutam po groblju / čistih namera / noć me prati / neću da melen mi bude / korak i zalogaj / Nad otvorenom rakom / noć proplaka“. Velika udaljenost riječi „korak“ i „zalogaj“ daju semantičku dubinu, dubinu koja šuti, a odgovor na tu rječitu šutnju je „Moram da pišem / od svega i svačega / što mi ne da mira / Moram da pišem / da bih imao mira“. Riječ „mira“ na kratkom rastojanju, nositelj dvaju psihički različitih značenja. A kroz egzistencijalnu groznicu ispjevat će stihove: „U jednom momentu / kao da iščezava sva prošlost / kao da sam sa vozila / beznačajno / bačen ovamo“. Cijeli svijet sa sve svoje četiri dimenzije poklapa riječ „ovamo“.

U knjizi *Iz pozadine* frekvencija riječi „smrt“ slabo je zastupljena, javlja se tek četiri puta, semantički ju nadomještaju riječi: mrak, tamna noć, crna boja, crne osobe, crna briga, crne misli, crna podsvest... Možemo reći da bi kod Gujaša i znak pitanja (?) propjevao o smrti. B Baudelaire piše: „Da bismo shvatili dušu jednog pjesnika, treba da tražimo u pjesničkom djelu riječi koje se najčešće pojavljuju“. Kod Josipa Gujaša Džuretina noseće riječi su sunce, ulica, ruke, drveće, reka, Drava, Podravina, noć, te čitava lepeza boja.

Poput mirisa pupoljka bijele ruže, snagom ljepote zrači pjesma „Kruh“.

*Mekani beli kruh
na stolu
razrezan
u tišini sniva
poštena usta
mekani beli kruh
na stolu*

ispjevana himna plodnim njivama.

Preko dugih i kratkih konotacija, zagrebemo li pod kožu stihova, nalazimo smrt. Jer od njive do himne, pjesnica treba „da umre“ kako bi se „javio“ novi život.

Na kraju ponovimo: zrela, artistska i vrijedna poezija Josipa Gujaša Džuretina ima i slabosti – ona je heterogena, što i ne čudi: nastajala je kroz duži vremenski period, s brojnim motivima, živim metaforama, jakim slikama. No neke pjesme su čista proza, potrebno ih grafički presložiti, oprijmimo to pjesmom „Jedan susret sa Brlobašem“: „Kad sam ušao u selo, tiho su jabuke padale sa granja. Pred kućama što su na mesečini iza granja promaljale svoja pročelja, tihi šapat devojaka...“ Neke riječi koje pjesnik rabi nemaju težinu pjesničkog jezika, pripadaju običnom, jednosmjernom, nisu se u poeziji odomaćile, konzekventno nailazimo na: telekomunikacija, eksplozija, štabovi, transformiranog, družje, nogomet, perspektiva i dr.

Poslije napornog putovanja evo nas na početku cilja: od cilja bitnije je samo putovanje, jer i kritičar ima pravo uživati, na momente i prepustiti se inspiraciji.

Josip Gujaš Džuretin, uz Stipana Blažetina, pjesnička je gromada i vodeća ličnost Hrvata u Mađarskoj, i ne samo u Mađarskoj, obilježio je svojim djelom XX. stoljeće i duhovno obogatilo književnost Hrvata u Mađarskoj. Josip Gujaš Džuretin rođen je u Martinčima, 23. prosinca 1936., a preminuo u Budimpešti 1. svibnja 1976. Književnik je i povjesničar. Osnovnu školu završio je u Martinčima, maturirao 1955. u Gimnaziji „Nikola Zrinski“ u Siget. Studirao je na Višoj pedagoškoj školi u Segedinu i Pečuhu, studij je nastavio na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Budimpešti gdje je diplomirao 1961. iz povijesti i „hrvatskosrpskog jezika i ju-

goslavenske književnosti". Doktorirao je 1965. s temom „Politika nasilne maršarizacije u Europi i Mađarskoj“.

Vojislav Sekelj

LIRA NAIVA 2012. : IZABRANE PJESME

*(izabrala i uredila Katarina Čeliković);
Katolički institut za kulturu, povijest i
duhovnost „Ivan Antunović“ i Hrvatska
čitaonica, Subotica, 2012., str. 159*

Deseta jubilarna knjiga pod nazivom *Lira naiva 2012. : izabrane pjesme*, iz serije *Duhovnost*, Edicija *Poezija*, tiskana je u nakladi Katoličkog instituta za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović“ i Hrvatske čitaonice na 159 stranica u nakladi od 500 primjeraka. Izbor pjesama i uređenje uradila je Katarina Čeliković, koja je potpisnica i pogovora (str. 149-153). Na početku svake knjige, koja je plod istoimenog susreta, nalazi se fotografija sudionika s prethodnoga susreta, ovoga puta sa susreta u Novome Sadu. Potom slijede abecednim redom pjesnici i njihove pjesme, uglavnom je za svakog određeno podjednako prostora, objavljene su im po dvije pjesme. Od 7. do 130. stranice predstavljeno je tako 57 pjesnika i njihovih 114 pjesama. Od 130. do 148. stranice su kratke biografije pjesnika s utisnutim fotografijama.

Kao i prethodnih godina, organizatori su upriličili susret pjesnika, krajem lipnja, ovoga puta na sjeveru Bačke, u mjestu u Bereg. Okupiše se pjesnici koji pišu svojim materinskim jezikom, da l' njeguju ikavicu ili standard, svejedno, dolaze na te susrete, pročitati svoju pjesmu, dogovoriti neki kontakt i sudjelovati u manifestaciji koja ima pokrajinski karakter.

Svi su zainteresirani mogli poslati tri do pet svojih pjesama, kako bi urednik mogao izabrati, što je deseti put izvršila Katarina Čeliković. Dan kada Lira dovede u mjesto desetke pjesnika otpočne u ranim jutarnjim satima, organiziranom posjetom kulturnim znamenitostima toga mjesta. Potom slijedi razgovor s gostom pjesnikom, a nakon toga se pjesnicima uručuje knjiga za tu godinu.

Susret je doista prerastao u tradiciju. A nije malo deset godina ustrajavati. Svoje je riječi u skupnu zbirku ugradilo 57 pjesnika; hodočastili su znamenitim materijalnim spomenicima, bili su ugošćeni od domaćina u samome sjedištu hrvatske udruge kulture, a na velikoj književnoj večeri su se predstavili svojim individualnim nastupom svjedočeći svoju riječ. U odnosu na prethodnu godinu, 2011.,

kada je broj pjesnika bio za pet manji, može se uočiti lagan porast, i ne samo u ovome pogledu, već u svakome, na bolje. Tome su svakako pridonijeli i napori dugogodišnjih sudionika da dovedu prijatelje pjesnike koje su upoznali na sličnim susretima izvan Vojvodine.

Među skoro šezdesetak pjesnika ima onih koji su od samih početaka zastupljeni u istoimenim knjigama (Đula Milodanović, Franjo Ivanković, Kata Ivanković, Zlatko Gorjanac, Josip Dumendžić, Katica Bačić, Lucija Knezi, Mila Markov-Španović, Antun Kovač, Josipa Dević, Cecilija Miler, Ivan Pašić, Nedeljka Šarčević, Marija Bajić, Marija Feher, Katarina Firanj, Ana Feđver, Adam Bešlin, Ivan Pašić, i dr.), ali i mlađih snaga kojima se Lira rado posvećuje (Maja Andrašić, Anita Đipanov, Ivan Ušumović). I u ovoj se knjizi nalaze pjesnici koji svoje radove prvi puta javno objavljuju, što svakako služi za poticaj pisanja i svjedočenja svoje pjesničke i narodne pripadnosti (Željko Šeremešić, Agata Rižanji, Ljubica Gurinović). A važno je istaknuti kako su i na susretu i u knjizi pjesnici od jadranske obale i otočja, hercegovačkoga prostranstva, Bosne ponosne, slavonske ravnice, pa sve do Srijema, Banata i Bačke.

Na kraju knjige je Pogovor urednice Katarine Čeliković, nazvan „Pjesnički blagoslov“ u kojem piše o značajkama koje ova manifestacija ima za vojvođanske Hrvate. Govor je to kroz pisanu riječ koji „ostavlja tragove u knjizi stihova i u srcima svih koji dijele svoju radost u stihovima, kojima oplemenjuju svijet, ljude oko sebe“. Posebice naglašava da je „Lira 2012.“ dobila i nove pjesnike, koji su došli iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Pjesnici se okrenuše pjesmi i u vrijeme recesije, govori Čelikovićeva, i naglašava da oni

i brige i snove stavljajući u stih daruju ljudima čija srca još uvijek mogu zatreperiti, te neće nasjedati činiti loše drugima, već će radije svojim riječima graditi još čvršće mostove. Urednica knjige se na kraju obratila recipijentima koji će čitati ovu knjigu riječima: „Uzimajući u ruke ovu knjigu, dolaziš na most sastavljen od riječi, ulaziš u neko drugo vrijeme u kojem ćeš možda poželjeti ostati. Dijeliš svoje misli i svoju liru sa šezdesetak različitih ljudi čija te ljubav i blagoslov prate“.

Zbog bogatstva stvaralaštva kojega nude pjesnici, vjerujemo da će se susreti i knjige izabranih stihova nastaviti i dalje.

Mila Markov-Španović

Stipan Bešlin

TAJANSTVENOSTI TRAG

UG „Urbani Šokci“, Sombor, 2011., str. 117

Za pjesništvo Hrvata u Vojvodini između dvaju svjetskih ratova, premda po obimu veoma bogato, još uvijek vrijedi da je uvelike nepoznato ne samo širem krugu ljubitelja zavičajne književnosti već o njemu ne postoji u dovoljnoj mjeri ni kvalitetnih spoznaja i u, istina raritetnim, prikazima povijesti hrvatske književnosti u Vojvodini. Temeljni razlog tako nečemu situiran je u činjenici što su pjesnički opusi jednoga značajnog dijela međuratnih književnika vojvođanskih Hrvata bili, jednostavno, nedostupni na jedan suvremeniji i, knjizi, prikladniji način! Recimo, u vidu samostalnih publikacija.

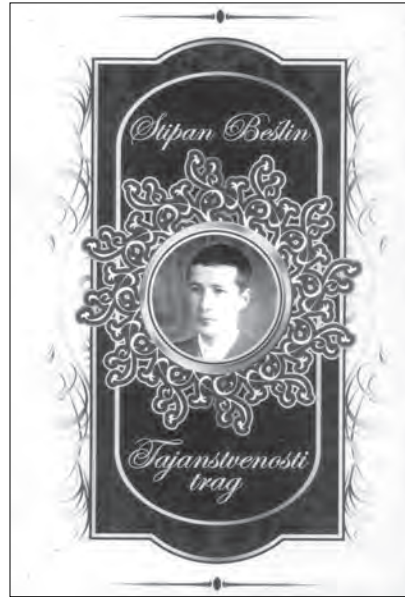
Naime, zbog onodobnih slabosti književne infrastrukture, prije svega zbog toga što je segment naklade bio ne previše razvijen, pjesništvo jedno-

ga broja hrvatskih spisatelja iz Vojvodine (npr. Aleksa Kokić, Blaško Rajić, Matija Evetović i dr.) rijetko je znalo skončavati u knjigama kao samostalnim djelima, već su njihove pjesme u većini bile publicirane u književnoj periodici, i to najvećim dijelom u onoj koja je bila objavljivana u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Napose je to vrijedilo za one pjesnike koji su bili bliski Katoličkoj crkvi ili su umirali mladi – iza njih, naime, nije bilo institucionalnoga okvira koji bi na sebe preuzeo obvezu, kao što je to slučaj u kulturnim prostorima drugih naroda s kojima Hrvati u Vojvodini žive, skrbi oko književnoga naslijeđa mrtvih pjesnika. U tome kontekstu, najtragičnije je bilo s pjesničkim opusima onih književnika koji su umirali kao mladi i koji su bili povezani na književni idejni i institucionalni okvir blizak Katoličkoj crkvi, koji je kao visoko razvijen, jednostavno nestao u metežu nakon Drugoga svjetskog rata.

I zatumljenost, nepoznatost i tragičnost sudbine pjesništva Stipana Bešlina (Monoštor, 4. veljače 1920. – Monoštor, 7. travnja 1941.) može se, čini se, tumačiti upravo u tome ključu – umro je jako mlad a svoje je pjesme za života objavljivao isključivo u periodici iza koje su stajale strukture Katoličke crkve (*Krijes*, *Anđeo čuvar*, *Hrvatski narod*, *Kolo mladeži*, *Klasje naših ravnih*, *Subotička Danica* i dr.). Trebalo je, naime, čekati ravno 70 godina kako bi njegov, s obzirom na dob kada je preminuo, ne mali pjesnički opus bio na jednom mjestu dostupan javnosti – tek je 2011. godine objavljena samostalna knjiga s većinom njegovih pjesama, to jest od kako nam je postalo poznato njegovo pjesništvo u cjelini. Istina, četrdeset i jednu godinu ranije, Juraj Lončarević, taj neumorni sakupljač i predstavljač hrvatske knji-

ževne baštine Hrvata u Vojvodini nakon Drugoga svjetskog rata, objavio je zbirku Bešlinove poezije pod nazivom *Zaljubljeno proljeće* – bilo je to 1970. – no, u njoj nije bio prisutan cijeli Bešlinov opus.

No, za razliku od nje, zbirka pjesama *Tajanstvenosti trag* smjerala je na nešto više: nastojalo se objaviti sve

dostupne – bile one do tada objavljive ili pak ne, one naime u rukopisu – pjesme Stipana Bešlina, izuzetno darovitoga a rano preminuloga Monoštorca. Djelo je to priređivačica Marije Šeremešić i dr. sc. Sanje Vulić, koje su u ovoj knjizi objavile 71 Bešlinovu pjesmu. Kako i same vele u predgovoru, naslovljenom *Slijedenje tajanstvenosti traga* (str. 7-31), „Bešlin je iza sebe ostavio barem 78 pjesama (...) U ovoj, do sada drugoj po redu Bešlinovoj tiskanoj zbirci (...) donosimo 71 Bešlinovu pjesmu. Ostalih 7 nisu nam bile dostupne“ (str. 13). Napominjemo da

su se priređivačice potrudile u uvodnome napisu donijeti glavne bibliografske podatke o većini objavljenih pjesama, što knjigu čini informativno bogatijom. Istina, urednički bi bilo poželjnije da su bibliografski podaci o pjesmama, umjesto u fusnotama, bili objavljeni ili uz svaku pjesmu ili na kraju knjige – tako bi naime oni bili ne samo pregledniji nego i daleko jednostavniji za korištenje za eventualne studije. Kao vrijedno istaknut ćemo i to što su u predgovoru zabilježeni svi relevantni napisi o Bešlinovu pjesništvu do objave knjige – 2011., što znači da će predgovor, što ga skupa potpisuju Marija Šeremešić i dr. sc. Sanja Vulić, biti nezaobilazno konzultirano štivo za svakoga proučavatelja književnog opusa Stipana Bešlina.

Prve svoje pjesme Bešlin je napisao kao trinaestogodišnjak, kao učenik 3. razreda somborske gimnazije, koju je pohađao kao sjemeništarc karmelićana, a objavio ih je u zagrebačkom listu za mladež *Krijes*. Radilo se o duhovnim pjesmama, pjesničkoj vrsti kojoj će Bešlin biti vjeran do kraja života. Osim njih, pisao je i pjesme za djecu, zatim „pejzažnu liriku“ (str. 15) te pjesme na egzistencijalističke teme. I po tomu će i takvomu tematskome okviru Bešlinovo pjesništvo biti jednako s druga dva najpoznatija pjesnika bačkih Hrvata koji su stasali u međuraću – Ante Jakšića i Alekse Kokića. Naime, i oni će pisati za djecu, bit će romantičarski okrenuti zavičajnim predjelima, a ljudske sudbine, ponajviše tragički elementi, bit će onda pjesnički reflektirane iz vizura kršćanske slike svijeta, slike svijeta koja će i samostalno, prije svega kroz prikaze likova Svete obitelji i svetaca, biti teme njihovih pjesama.

Priređivačice su, dakako na temelju valjanih razloga, odlučile Beš-

linove pjesme u zbirci *Tajanstvenosti trag* objaviti ne kronologijskim redom nastanka nego su ih razvrstale po tematici. U tom smislu, knjiga započinje, obujmom najmanjim dijelom, dječjim pjesmama (str. 35-42), slijede zatim one u kojima pjesnički subjekt elaborira krajolike – mahom je riječ o monoštorskim predjelima (str. 43-71), pa one duhovnoga, to jest religijskoga prosodea (str. 74-89) i na koncu su objavljene egzistencijalne pjesme (92-108). Prava je šteta što je izostala urednička intervencija radikalnijega dijeljenja pjesničkih cjelina, u smislu da tematsku strukturiranost prate i naslovom izdvojene podcjeline, prakse inače raširene u publiciranju ovakvih vrsta knjiga, što bi omogućilo njezino jednostavnije i lakše korištenje. S tim u vezi je i pitanje grafičke opreme – i više nego neprimjerene ne samo za ovakvu vrstu knjiga: izabran je atipični font, koji je teško čitljiv font, čemu dodatno pridonosi smeđi otisak slova (?), a sve vizualno opterećuju, posve bespotrebni, preveliki kičasti detalji otisnuti u kutovima stranica. Na kraju ove poetske zbirke nalazi se i tumač riječi (str. 112-113) koji na dvije stranice donosi tumačenje, gotovo svakom čitatelju jasnih, riječi te se njegova korisnost nadaje veoma upitnom.

Nastale u rasponu od zreloga djetinjstva do punoljetstva po američkim standardima – za relativno kratko vremensko razdoblje, to jest za svega osam godina, posve je razumljivo da je Bešlinovo pjesništvo neujednačene kvalitete te da se pjesme u značajnome razlikuju po umjetničkim dosezima. Preciznije rečeno, knjiga donosi pjesme čije su estetske odrednice minimalne (npr. „Naš bundaš“, „Kraj ljeta“, „Zimsko jutro“, „Obećana zemlja“), ali i sadržava one čija je estetska ostvarenost posve pristojna (npr. „Tiha

molitva“, „Kako je teško“ „Tajanstveno-sti trag“, „Bolesna samoća“ i dr.). Riječju, od dječakoga stihoklepstva, preko romantičarsko-naivnoga divljenja ljepoti krajolika, do posve ozbiljnoga pjesničkoga zahvaćanja duhovnih i egzistencijalističkih tema. No, znajući za pjesniku dob, nesumnjivo da se u njemu krio veliki talent. Tko zna kako bi se okončalo njegovo pjesnikovanje da je Bešlin poživio dulje?

Pa ipak, bez obzira na spomenute slabosti Bešlinova pjesništva, ova je knjiga morala biti objavljena. Jer, knjige se objavljuju ne samo i ne uvijek iz razloga što su uspješnice, što sadržavaju besprijekorne sadržaje, nego i iz razloga koji su situirani u korisnost – recimo, kao prikazi opusa pojedinih osoba, razdoblja, vrste pjesništva... To je, prije svega, potrebno radi boljih uvida u opuse pojedinaca, preglede naravi trajanja pjesništva, dulje povijesne mijene i procese..., što u književnosti Hrvata u Vojvodini još uvijek itekako nedostaje.

Tomislav Žigmanov

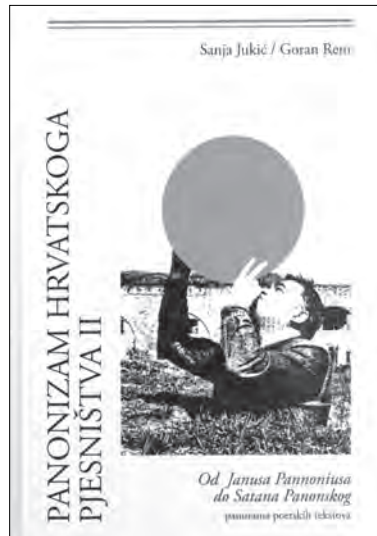
Sanja Jukić i Goran Rem

PANONIZAM HRVATSKOGA PJESNIŠTVA

Filozofski fakultet Sveučilišta u Budimpešti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku i Ogranak DHK slavonskobaranjskosrijemskog u Osijeku, Grad Đakovo, Budimpešta – Osijek – Đakovo, 2013.

Knjige *Panonizam hrvatskoga pjesništva I. i II.* (podnaslovljene *Studij Slava Panonije* i *Od Janusa Panoniusa do Satana Panonskog*), autora Sanje Jukić

i Gorana Rema, izdane su lani u nakladi Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Budimpešti, Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Osijeku, Ogranak DHK slavonskobaranjskosrijemskog u Osijeku i Grada Đakova.

Ponajprije je nužno, barem načelno, pozabaviti se terminom „panonizam“ kojega autori ove studije definiraju kao operativni pojam recepcije pjesničkoga teksta. Riječ je o pojmu koji, kako tvrde autori, obuhvaća stilске postupke na „tematsko-motivskoj, formalnoj i subjektivnoj razini teksta“ (str. 24). Poeziji stvaranoj o i u različitim aspektima panonskoga prostora autorski dvojac pristupa na izrazito suvremen i interdisciplinarn način – povijest književnosti, stilistika, geobiologija, antropogeografija, kulturna antropologija – konstruirajući i ispisujući „kanon panonizma“.

Ipak, valja napomenuti kako je riječ o zbilja impozantnoj studiji u kojoj autori preko opsežnoga povijesnog uvida pristupaju „stilskoj transstrukturi panonizma“ istočnohrvatske regijske

književnosti u vremenske rasponu od gotovo pola tisućljeća. Studija, integrativno, računa i na vojvođansko-hrvatsku te mađarsku sastavnicu hrvatskoga pjesništva. Znakovito je kako ime hrvatskoga latinista Janusa Panoniusa čini genezu, ali i kulturni, poetski, pa i onomastički označitelj vremenske i prostorne paradigme ovakve vrste teorijskoga i književno-povijesnog pristupa. S jedne strane, riječ je o pjesniku koji i više nego simbolički, te povijesno čini referentnu točku hrvatske sastavnice panonskoga prostora, dok s druge strane implicira pripadnost dvama kulturnim krugovima (hrvatskome i mađarskom) čime legitimira hrvatski poetički „panonizam“ i izvan hrvatskih granica te uključivanje u korpus od oko 150 autora i ovdašnjih (Jasna Melvinger, Petko Vojnić Purčar, Tomislav Žigmanov, Ante Jakšić, Mara Švel-Gamiršek, i dr.) te pjesnika iz Mađarske (Stipan i Stjepan Blažetin, Josip Gujaš Džuretin, itd.). Na razini, pak, cjelokupnoga pjesničkog korpusa koji donosi ova knjiga, Jukić i Rem pokazuju kako odabrane autorске poetike, vrlo šarolikih i različitih poetičkih modusa, na dubljoj razini, razini kulturološkoga pojma panonizma, dijele istu ili vrlo blisku tematsku preokupaciju te time i povijesno specifičan kontinuum „panonističke poetike“ hrvatskoga pjesništva.

Budući da studija autore obrađuje linearno-sukcesivno, uhodanom književno-povijesnom trasom, ona na izvjestan način redefinira i, dakako, vitalizira hrvatsku književnu povijest, no s otklonom kroz promišljanje odnosa između prostora i identiteta. Sve rečeno daje nadu kako u suvremenoj nacionalnoj filologiji odumire pozitivistički, nacionalno-feudalni model ispisivanja povijesti nacionalne književnosti, imajući na umu još jednu studiju, izdanu

prošle godine, zadarske autorice Sanje Knežević *Mediteranski tekst hrvatske književnosti: postmodernističke poetike*.

Bitno je izdvojiti kako je studija interdisciplinarna ne samo u teorijskom i metodološkom pristupu pjesničkome tekstu, nego da obuhvaća i obrađuje i druge umjetničke aspekte ovoga pojma – likovni, zahvaljujući osjećkome povjesničaru umjetnosti Vlastimiru Kusiku, kao i multimedijalnom umjetniku, performeru i slikaru Ivanu Šermetu te glazbeni, uključujući radove punk glazbenika Senia Lešnjakovića i Ivice Čuljka – Satana Panonskog, te Gorana Bareta.

Panonizam hrvatskoga pjesništva zasigurno će potaknuti i otvoriti mnoga pitanja, aktualna u domaćoj humanistici, kao npr. u područjima kulturne geografije ili kulturalnih studija, kao što su pitanja osjetilne, estetske i emocionalne dimenzije prostora, mitškoga statusa prostora, konstruiranja prostora preko jezika i njegove tekstne proizvodnje, (ne)mogućnosti da se prostor tumači kao nešto što neprestano nastaje te može li se prostor uopće pojmiti izvan domena kulture i sl. Dakako, studija, osobito njezin drugi dio, računa i na konzumiranje od strane ljubitelja poezije vrlo različitih poetskih i povijesnih stilova.

Vladan Čutura

Josip Dumendžić – Meštar

ČUDAN OVAJ BILI SVIT

Hrvatska čitaonica, Subotica, 2012., str. 103

Nakon čitanja i listanja knjige *Čudan ovaj bili svit* u ruke, nameće se dojam kako edicija „Književnost za djecu“ u

nakladi Hrvatske čitaonice nije mogla zamisliti tako dobrog prvijenca. Zacrtni su standardi koji ne zahtijevaju zadovoljavanje optimuma, nego uzimaju korak u iznalaženju novoga u autorskome svijetu dječje književnosti. Knjigom Josipa Dumendžića – Meštra krenulo se dobrim putem, evo i zbog čega.

Zbirku poezije *Čudan ovaj bili svijt* Josipa Dumendžića – Meštra urednica Katarina Čeliković podijelila je na četiri ciklusa pjesama: „Ditinstvo“, „Prominljivo vrime“, „Životinjski svijt“ i „Dičji san“ a pisana je šokačkom ikavicom. Antonija Borić je u pristojnom pogovoru odlično uočila neke dobre strane ovoga pjesničkog majstorstva, a to su vedrina, poletnost, lakoća i ritmičnost. Vezano uz zbirku neophodno je ukazati na način obrade tema i motiva iz baštine što narodne što književne, koji se ne mjeri linearnim preslikama s

prozirnom i navalentnom didaktikom. Pjesnik donosi detalje i emocije iz svoga djetinjstva gradeći svijet koji nije ni dobar ni loš, ni ovaj naš ni onaj njihov, ni nekadašnji ni sadašnji, nego opće prepoznatljiv po iskrenoj emociji. To je sažeto u stihovima: „Triba minjat / ovaj svijt, / nek postane / dalek mit“.

Ozračje koje zapljuskuje igrivim stihovima je ozračje dječje neposrednosti, suosjećajnosti, povjerenja, nelicemjerja i brizi koja ne podcjenjuje – koje pjesnik možda imenuje upravo dalekim mitom. Iznimna vrijednost stihova krije se u njihovoj bajaličnoj ritmičnosti i bezazlenom humoru. Pored vrijednosti pohranjene u formi i sadržaju stihova, ukazala bih na značaj ilustracija knjiga za djecu. Ilustracijama za *Čudan ovaj bili svijt*, koje potpisuje Petar Gaković, Hrvatska čitaonica se otisnula od najčešćeg izbora naivne umjetnosti u ovome dijelu posla i odškrinula vrata digitaliziranom i modernom svijetu, pregršti novih mogućnosti. Ostaje žal što se i u ovom prvom koraku nije uzelo više slobode te se o ilustracijama može govoriti samo u naznakama.

Nema velikih prepreka da stihovi ove knjige ne zažive među djecom, osobito učenicima nižih razreda osnovnih škola kojima je namijenjena, njihovim roditeljima i učiteljima. Ona najteža – pjesnička – ne postoji. Jezična – u smislu leksika i ikavice – lako je prevladiva s obzirom na lokalnu urođenost, zanemarivu količinu i rječničke fusnote. Okrenutost ka prošlosti – bez suvremenih i inovativnih motiva i tema – ostaje u sjeni pjesničke autentičnosti. Pakiranje, kao recepcijski mamac, se uz dobru preporuku i živo govorenje ove iznimno ritmičke poezije može nadomjestiti.

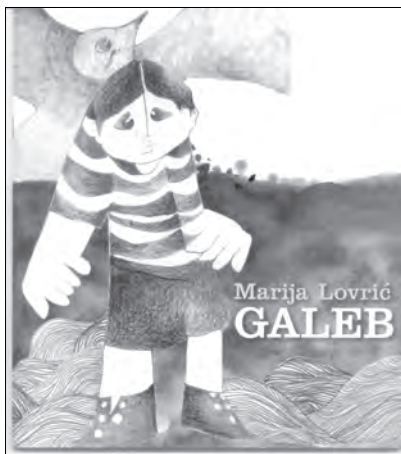
Nevena Mlinko

Marija Lovrić

GALEB : NA RUBU BAJKE

M. Lovrić, Novi Sad, 2011., str. 33

Iako poznatija kao pjesnikinja, Marija Lovrić potpisuje i tri knjige bajki za djecu, koje su objavljivane u dužim vremenskim intervalima od pet i osam godina; prvu je knjigu pod naslovom *Lukava koka: na rubu bajke* objavila 1998., slijedi *Suncokret: na rubu bajke*, 2003., a treća u nizu je *Galeb: na rubu bajke*, 2011. godine. Napomenimo odmah na početku kako je autorica i nakladnik, čime ulazi u hrvatskoj zajednici u ne čest primjer „samizdata“, u čemu se može prepoznati razlog za ovako duge periode u dinamici objavljivanja.

Imamo li u vidu njezinu dugu prisutnost u književnosti za djecu, hrvatska književnica iz Novog Sada Marija Lovrić još uvijek je nedovoljno poznata i dostupna djeci, preciznije rečeno učenicima koji pohađaju nastavu na hrvatskom jeziku, ali i djeci u vrtićima. Naime, njezine se knjige

i ne mogu nabaviti u knjižarama, a nema ih ni u školskim kao ni u kućnim knjižnicama. Ova je činjenica također posljedica instituta „samizdata“ ali i sudbina manjinske knjige uopće. Sve tri slikovnice svojim izgledom, sadržajem i ilustracijama namijenjene su upravo najmanjim čitateljima, iako ćemo, nakon detaljnijeg i moguće ponovljenog čitanja uvidjeti kako se radi o sadržaju za sve dobne skupine. Na prvi pogled, riječ je bajkama, što autorica redovito stavlja na početku svake knjige, a radnja nam ipak ukazuje na slojevitost poruke koju će svaka dob moći čitati i doživjeti na svoj način.

Galeb je priča o dječaku Toniju koji odrasta na moru, a „priču zna cijeli otok“ i govori o surovosti života na moru, o brzini odrastanja, o temi prijateljstva kao i o potrazi za istinom. Ovu poučnu i lijepu priču na tridesetak stranica ilustrirao je vrsni umjetnik Attila Csernik, suvremenom, jednostavnom ilustracijom, na kojoj se pojavljuju riječi važne za određenu situaciju. Budući da su ove moderne i privlačne ilustracije pretežiti dio knjige, one ilustratora s razlogom uvode kao koautora jer priči dakako daje svoj osobni pečat. Isti je ilustrator stalni pratilac Marije Lovrić i u prethodne dvije knjige te kao autori djeluju veoma skladno.

Knjiga se svakako može preporučiti najmlađim čitateljima kao dobro štivo, uz naznaku da, već poznata boljka u opremi nije mimoišla ni ovu knjigu. Naime, ako se izuzme nedostatak naslovne stranice na kojoj se očekuju osnovni podaci (naslov, autor, nakladnik, mjesto i godina), ostaje dojam da je knjiga na neki način nedovršena jer bi se makar na kraju knjige trebala naći stranica s impresumom te ne bismo osnovne podatke crpili iz

CIP-a (katalogizacija u publikaciji). Ni ovaj nedostatak ne umanjuje vrijednost *Galeba* koji će, nadajmo se, naći put do čitatelja.

Katarina Čeliković

Ružica Miković-Žigmanov

NAŠA GRADSKA KUĆA

Hrvatska čitaonica, Subotica, 2012., str. 23

Nakon ilustracija za dvije knjige, *Boga-tašovo maslo* (Subotica, 2011.) i *Ljes-tve za nebo* (Subotica, 2012.), Ružica Miković-Žigmanov, bačka hrvatska slikarica objavila je 2012. godine u nakladi Hrvatske čitaonice prvu samostalnu slikovnicu za koju je osim izrade ilustracija napisala i prateći tekst u formi pripovijetke odnosno bajke za djecu, a sve u povodu 100. obljetnice izgradnje subotičke Gradske kuće. Na taj, djeci prijemčiv i blizak način opisana je njena povijest od XVII. stoljeća do danas.

U knjizi je kroz ukupno jedanaest slika i prateći tekst, kroz život golubova koji su inače česti stanari ove stoljetnice, ispričana priča o nadaleko poznatoj subotičkoj Gradskoj kući. Slikovnica je likovno vrlo dobro opremljena, budući da je za fotografije ilustracija bio zadužen poznati subotički fotograf Augustin Juriga, a za naslovnicu Darko Vuković. Ipak, ako bismo je shvatili kao strogo definiranu za djecu mlađe dobi, onda bi se ilustracije u njoj na trenutak mogle učiniti preozbiljnima, a izbor korištenih boja ipak sužen, uz nedostatak šarenila tako svojstven suvremenim slikovnicama za djecu. No, shvatimo li je kao slikovnicu za djecu ali i za sve one koji se

tako osjećaju bez obzira na dob, kao što je to slučaj sa Saint Exuperyjevim Malim princem, onda *Naša Gradska kuća* sasvim solidno balansira između tog generacijskog jaza koji je zapravo u ovom slučaju samo zamišljena, ali ne i stvarna kategorija.

Tekst je sadržajno prilagođen djeci mlađe dobi, ilustracije jasno prate tekst, a čak i oni kojima je subotička Gradska kuća potpuna nepoznanica, gledajući ovu slikovnicu i čitanjem popratnog teksta mogu steći jasan dojam o njenoj prošlosti, velebnosti, ljepoti i skrivenom životu golubova koji na njenim krovovima često nalaze svoje utočište. Na taj način shvaćena, Gradska kuća je više od simbola grada, ona je sentimentalna vrijednost, jer gotovo da nema Subotičanina koji vraćajući se „iz daleka“ ne spominje „toranj Gradske kuće“. Ta je činjenica donekle i dočarana u slikovnici, jer na jednoj od slika autorica (16. str.) uz Gradsku kuću stavlja i pariški Eiffelov toranj i londonski Big Ben, koji su nedvojbeno simboli ovih dvaju gradova.

Lijepa je ovo, kroz život golubova ispričana priča o „stoljetnoj ljepotici“

Balint Vujkov

BOGATAŠOVO MASLO*Hrvatska čitaonica, Subotica, 2011.,
str. 39*

koja krase Suboticu, a nakana Ružice Miković-Žigmanov dobar je povod da se po uzoru na ovu slikovnicu od zaborava sačuvaju i druge građevine koje su nažalost, jer im se u gradu ne pridaje pozornost (Narodno kazalište, Sinagoga i dr.), osuđene ne toliko na nestajanje koliko na propadanje. Upoznavanje s poviješću grada i građevinama koje ga krase dakako je potrebno započeti od najranije dječje dobi, jer je djecu potrebno na vrijeme upoznavati s materijalnom baštinom grada u kojemu žive i stasaju.

Valja naglasiti da autorica nije akademska slikarica, pa tim više nje-no djelo dobiva na vrijednosti, jer ilustracije imaju jasnu kompoziciju, krase ih jednostavnost slikovnog izričaja bez previše detalja što možda unekoliko smanjuje prijemčivost dječjem oku. No, uzmemo li u obzir da većina današnjih slikovnica, igrice i društvenih igara za djecu vrvi bojama i šarenilom, onda se ova slikovnica smatra svojevrsnim otklonom od uvriježene prakse, čime je samo utvrđena autoričina dosljednost svojemuz izričaju i slikarskom stilu kojega godinama uspješno gradi kroz svoje slike. Budući da ilustracije prati sadržajan i zanimljiv tekst, mogli bismo reći da tekst vrlo uspješno korespondira s ilustracijama.

Slikovnica je skromni, ali značajan doprinos obilježavanju stote obljetnice izgradnje subotičke Gradske kuće koja je danas u prvom redu simbol Subotice, a tek onda sjedište gradske administracije, mjesto vjenčanja u koje zbog svoje ljepote dolaze mnogi parovi čak i iz drugih gradova zakleti se jedno drugom na vječnu ljubav, ali i mjesto kulturnih, političkih i društvenih događanja.

Željka Zelić

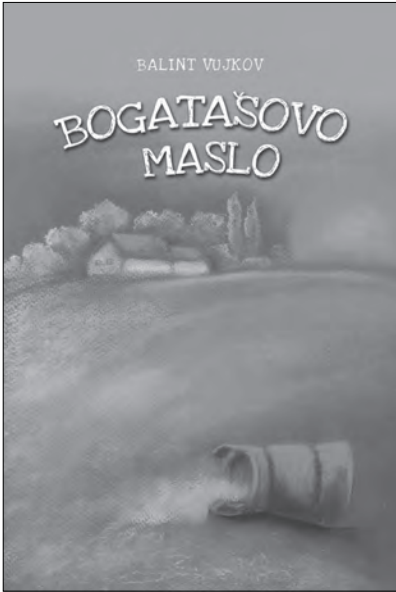
Sedma knjiga u okviru edicije „Slikovnice“ Hrvatske čitaonice pod naslovom *Bogatašovo maslo* okuplja trinaest narodnih priča koje je sakupio Balint Vujkov, a koje su zapisane na bunjevačkoj ikavici. Izbor je napravila Katarina Čeliković, a ilustracije Ružica Miković-Žigmanov.

Knjigu *Bogatašovo maslo* slobodno možemo nazvati narodnim katekizmom koji ima osnovnu misiju poučiti mlade čitatelje o lijepom i dobrom ponašanju. Priroda govora i situacija realističnih poučnih priča u narodnoj književnosti najčešće je praćena humorom. Tako i ova knjiga, kao baština narodnog iskustva, odiše mudrošću koju prati dovitljivost jednostavnih i izravnih iskaza („Mladi zdravi, vridni ko mravi“, „Turci i Bunjevac u dugačkoj košulji“).

Narodne priče u *Bogatašovom maslu* donose obične likove iz realne svakidašnjice sa širokom paletom tipiziranih vrlina i mana. U njima se tako veličaju rad i mudrost („Mladi zdravi, vridni ko mravi“), čuvarnost („Ko je propio jorgan, pokriva se šeširo“,), poštenje („Spahijske lubenice“), suosjećajnost („Košulja zadovoljnog čovika“), osuđuju lijenost („Kad bi linčina lakog života“, „Od linosti nema gore žalosti“, „Lino selo“, „Kad bi linčina lakog života“), škrtost („Imenjaci“, „Lov na taranu“, „Šuplje u prazno“) i bezdušnost („Bogatašovo maslo“).

Didaktična nit izabranih narodnih priča pokazuje se kao najsnažnija u izboru Katarine Čeliković, odmah za njom je duhovitost. Posebnu pozor-

nost treba skrenuti na raznovrsnost i ljepotu koje nose odabrane priče, jer su prožete etnografskim predanjem („Bogatašovo maslo“), oslikavanjem i poetiranjem poslovičnim izrazima

(„Baba s ružama i divojka“, „Šuplje u prazno“, „Ko je propio jorgan, pokriva se šešišom“). Knjizi nedostaju objašnjenja manje poznatih riječi i izraza kojima bi se ciljnoj čitalačkoj skupini, djeci nižih razreda osnovne škole, olakšalo razumijevanje i točnije približio bunjevački dijalekt.

Svaku priču prate žive ilustracije Ružice Miković-Žigmanov, izronjene iz tradicionalnog bunjevačkog života i oplemenjene autoričnim komponiranjem širokih panorama i detalja. S obzirom na već očitovanu sposobnost ilustratorice, fusnotni ilustrirani rječnični navodi mogu predstavljati projekt iznimnog potencijala za budućnost.

Na kraju valja još dodati kako recepcija knjige *Bogatašovo maslo* po-

kazuje njezinu uspješnost s obzirom na to da su odabrane narodne priče dramatizirane u obrazovnim institucijama te da je knjiga privukla pozornost i zagebačkih akademskih krugova. Ovom knjigom je, sasvim zasluženo, populariziranje narodne književnosti stvarane na bunjevačkoj ikavici podignuto na višu razinu.

Nevena Mlinko

Ljubica Kolarić-Dumić

UZ BAKU JE RASLO MOJE DJETINJSTVO

(izabrao i uredio Milovan Miković)

NIU „Hrvatska riječ“, Subotica, 2011., str. 89

Spisateljica Ljubica Kolarić-Dumić je rođena u Kukujevcima u Srijemu. Nakon završene osnovne škole u rodnom mjestu prelazi u Vinkovce, gdje završava gimnaziju kako bi se potom trajno nastanila u Rijeci gdje završava Pedagošku akademiju te cijeli radni vijek, četrdeset i tri godine radi kao učiteljica hrvatskoga jezika. Trenutačno je umirovljenica. Piše poeziju i prozu za djecu i odrasle.

Iako je veći dio svog života provela u Hrvatskoj, ne zaboravlja svoj rodni kraj i djetinjstvo o kojem piše i u knjizi *Uz baku je raslo moje djetinjstvo*, koja je doživjela tri izdanja; prva dva izdanja su u biblioteci Srijemski Hrvat, nakladnika *Udruga P.H.S.B.B.*, Zagreb, 1997., i drugo izmijenjeno 2010. Za razliku od prvog izdanja iz 1997. godine koje je zbirka poezije i proze, treća knjiga je sastavljena isključivo od priča koje su podijeljene u tri cjeline¹.

¹ „Zbirka poezije i proze *Uz baku je raslo moje*

To su: „Moji koraci“, „Pred odlaskom“ i „Zašto su mi uzeli zavičaj“. Sve priče govore o njenom djetinjstvu provedenom u rodnim Kukujevcima te kasnijim previranjima i događajima koji su uzrokovali njen odlazak u Svijet kao i život u Svijetu.

Prvi odjeljak naslovljen „Moji koraci“ (str. 9-34) sadrži sedam priča: „Oči moje bake“, „Moj drugi dom“, „Uzalud se bunilo moje djetinjstvo“, „Zaustavljena zvona“, „Naše dvorište“, „Kad smo se umivali u cvijeću“ i „Suze i slova“. Ove kratke priče, kako bi u pogovoru knjige rekao recenzent Stjepko Težak², govore o najranijem dobu djetinjstva spisateljice dok još nije išla u školu. Najprije nas upozna sa svo-

djetinjstvo (1997.) je tematski podijeljena na cjeline: „Molitva dječjega srca“, „Igrajmo se“, „S vjetrom kroz godinu“, „Što je ljubav“, „Djeca ne vole rat“ i „Vratite mi zavičaj“. Prozni dio sastoji se od dva dijela: „Uz baku je raslo moje djetinjstvo“ i „Iz dnevnika jedne učiteljice“. Na kraju je dodatni notni zapis uglazbljenih pjesama: „Igrajmo se“, „Molitva svetom Ivanu Kapistranu“, „Hrvatskoj majci“ i „Hrvatska molitva“. Zbirku je oslikao Ivica Antolčić ilustracijama koje tematiziraju čuvene radove od slame s temama iz svakodnevnoga života.“ vidi: Milić, Kristina i Pintarić, Ana, „Pjesme Ljubice Kolarić-Dumić – teorijska i metodička interpretacija“ u: *Život i škola*, br. 21 (1/2009.), god. 57., str. 58-72.

2 „Možda bi književni teoretičari prozu *Uz baku je raslo moje djetinjstvo* svrstali u koju drugu književnu vrstu (autobiografske crtice, memoarska ili ispovjedna proza) a ne u kratku priču, ali to je ovdje nevažno. U prozi Ljubice Kolarić-Dumić toliko je autobiografije, poezije, lirike, refleksija, memoaristike, ispovijedi, dramatičke i romantike da bi se u potrazi za najtočnijom nazivnom sintagmom pred imenicu proza mogao staviti bilo koji pridjev izveden od riječi nabrojanih u predikatu prvoga dijela ove rečenice (autobiografska, poetska, refleksivna, ispovjedna itd.). A priča ovo jest ako pođemo od onoga osnovnoga pučkoga značenja po kojem pričajući kazujemo o nečem što je nekoć bilo.“ Težak, Stjepko, *Iz recenzije za zbirku Uz baku je raslo moje djetinjstvo*, Subotica, 2011.

jom bakom zbog koje je djetinjstvo Ljubice Kolarić-Dumić bilo natopljeno ljubavlju, nježnošću i srećom.

U priči „Oči moje bake“ upoznaje nas sa svojom bakom i svim posebnostima njenih očiju. „Ni jedan lan nije tako plav kao što su bile oči moje bake. U njihovom plavetnilu raslo je moje djetinjstvo. (...) A te tople oči nisu bile samo moja prva knjiga. U njih je stalo čitavo nebo i sunce. (...) Još je bilo nešto posebno u njezinim očima. Moja se baka nikada nije smijala. Ni plakala. Nama djeci, sestri, bratu i meni, govorila je najnježnije riječi, ali na njezinu licu i očima nikada nije zasjao osmijeh niti zaiskrila suza. (...) U njezinim očima bila je sva istina Svijeta.“

U priči „Moj drugi dom“ upoznaje nas sa svojim najvećim neprijateljem iz djetinjstva – strahom, od svega i svačega, koji je rastao s njom i nije joj dozvoljavao ići naprijed ali da je crkva bila jedino mjesto gdje se nije bojala. „Crkva je bila moj drugi dom. U onom tajanstvu, dok promatram lica svetaca sa slika i kipova, bila sam sigurna i zaštićena od svega. Iako mi nisu odgovarali, svcima sam mogla postavljati ista pitanja kao i svojoj baki“. Ljubav prema Bogu usadila joj je baka. Stoga je objema bilo veoma teško kada je srušena crkva („Uzalud se bunilo moje djetinjstvo“). I naredna priča govori o crkvi i zvonima koja su utihnula zbog nemilog događaja („Zaustavljena zvona“). Razočarana i veoma mala nije mogla shvatiti „Kome su smetala gromoglasna zvona koja su mogla otjerati i najcrnje oblake?“ S posebnom nostalgijom priča o velikom i urednom dvorištu („Naše dvorište“) koje je mijenjalo svoju odjeću i svrhu tijekom godine ali i o svojim prijateljima s kojima je provodila vrijeme za igru. Piše i o jedinom danu kada su sestra i ona bile važnije i od oca, ili se

njoj bar tako činilo („Kad smo se umivali u cvijeće“), o njihovoj značajnoj ulozi u jutro cvjetne nedjelje. Odjeljak završava pričom „Suze i slova“ s kojom se završava bezbrižni dio djetinjstva i počinju obveze, nešto ranije nego za drugu djecu, po odluci njenog oca kojega se plašila. Uz suze naučila je čitati prije polaska u školu i pisati desnom rukom iako joj je to bilo lakše lijevom. Ipak se oca nije moglo suprotstaviti.

Druga cjelina knjige nosi naslov „Pred odlazak“ (str. 35-58) i za razliku od prethodnog odjeljka, koji je većim dijelom bio ispunjen mnogim ljubavima: bakinom, roditeljskom, sestrinom, bratovljevom i ljubavlju svih onih koji su neizbrisivi dio idiličnoga srijemskoga djetinjstva i odrastanja spisateljice, u drugom se odjeljku osjeća povećani strah, nesigurnost, nerazumijevanje novonastale situacije koja je iz korijena mijenjala dotadašnji način života. Odjeljak sadrži također sedam priča: „Kako je Šeki postao naš“, „Pohvala oca“, „Zeleno voće“, „Novi učitelj“, „Tko je zapalio slamu“, „Kazna zbog Božića“ i „Pred odlaskom“.

U priči „Kako je Šeki postao naš“ govori o događajima nakon kojih je susjedov pas Šeki postao njihov, iako još nesvjesna što oni donose i znače osjećala je izvjesnu vezu između njih. Piše i o velikom strahu prema oca, njegovom zakonu i pravdi kod kažnjavanja ali i pohvali za sve što im je učinio da im djetinjstvo bude lakše, što mu nikada nije mogla izreći baš zbog tog velikog straha prema njega („Pohvala oca“). Kao predah ili privid da je djetinjstvo bilo istinski bezbrižno, slijedi priča o dječjim nestašlucima („Zeleno voće“). Iznenada, baš kao što se i pojavio u njihovim životima, idilu u pripovijedanju prekida priča o dolasku novog učitelja („Novi učitelj“) koji je nepravedno zamijenio njihovu učite-

ljicu. Simbolizirajući novo vrijeme koje je nastupilo, dobio je i novi nadimak Vučina. Oaza ove priče je učitelj Franjo koji je zamijenio Vučinu te ponovno vratio djeci njihove osobitosti kao radoznalost, želju za novim i bezbrižnost. „Tko je zapalio slamu“ je priča o nepromišljenom dječjem, sada već mladalačkom ponašanju koje je imalo kobne posljedice. Kazna kao tema nastavlja se i u sljedećoj priči koja je mješavina nostalgije i sjete, prisjećanja običaja za najradosniji kršćanski blagdan Božić s nemilim preokretom koji donosi nova pravila da se za Božić mora ići u školu te posljedice, kazna za one koji se nisu povinovali. Posljednja priča *Pred odlaskom* govori o odluci i kolebanju: „Ako želim naći svoju istinu, moram otići, a kako ću iščupati srce da ga ne povrijedim? I kako ću ići s povrijeđenim srcem? Ako ostanem, nikada neću naći istinu“. Drugi odjeljak završava se pitanjem: „Jesam li trebala ostati kod kuće?“. Bio je to kraj jednog razdoblja, početak jednog kraja.

Posljednja, treća cjelina knjige naslovljena „Zašto su mi uzeli zavičaj“ (str. 59-82) epilog je prethodna dva koja su bila uvod sa zapletom događaja. Odjeljak sadrži šest priča: „Moja dječja radost“, „Uz baku je raslo moje djetinjstvo“, „Da sam slikar“, „Priča s tužnim krajem“, „Djetinjstvo je znalo više od mene“ i „Pitanje koje baki nisam stigla postaviti“.

Majka, kao najdraže biće svakog čovjeka, u prethodnim se pričama ove zbirke samo u tragovima spominjala, da bi u prvoj priči posljednjeg odjeljka („Moja dječja radost“) zauzela glavno mjesto. Prepliću se povijesti i sadašnjosti (koja se odvija u novom Svijetu), prepuna je ljubavi, nostalgije i sjete, žaljenja što se nije moglo više vremena provoditi s majkom jer, iako je „uz baku raslo Ljubičino djetinjstvo“, maj-

ka je imala posebno mjesto: „Njezino je mjesto bilo jedino u mojem srcu. Baka je to dobro znala“. Ipak, baka je bila tu da nadomjesti sve ono što zbog posla i obveza mama nije mogla i stigla. U priči koja nosi isti naslov kao i knjiga *Uz baku je raslo moje djetinjstvo* prisjeća se značaja bakine prisutnosti

u prijelomnom trenutku i odlasku kao i njenog utjecaja tijekom odrastanja jer, kao što kaže spisateljica, „Majka i otac su radili, a uz baku je raslo moje djetinjstvo. Raslo i preraslo. (...) Željela sam nove vidike. (...) Raširila sam krila i odletjela u Svijet“. Slijede još priča „Da sam slikar“ gdje se počinje suočavati sa svojim strahovima, „Priča s tužnim krajem „o prijateljici Agici te svršetak zbirke i priča „Pitanje koje baki nisam stigla postaviti“ koja govori kako nikada nismo dovoljno spremni za nečiji odlazak. Ostalo je još dosta nepostavljenih pitanja pa samim tim i neizre-

čenih odgovora: „Zašto je zmija uje-la Malog princa, zašto je netko ubio moju najbolju prijateljicu i zašto su mi uzeli zavičaj?“.

Ljubica Kolarić-Dumić često piše o svom rodnom Srijemu, takozvanu *zavičajnu književnost*. Čitajući njezin književni opus, nameće se spoznaja kako autorica nikada nije napustila rodni kraj, zbog čega se, zapravo, osjeća kao i svi njezini sunarodnjaci iz Srijema, koji su ga morali napustiti. Otuda je i veliki značaj ove knjige koja govori na jednostavan i nenametljiv način o jednom vremenu – „o istini jednoga zahtjevnoga i mučnoga vremena, koje se ogleda u bakinim očima. Zato se one nisu nikada smijale niti su ikada plakale“, zapisala je u svojoj recenziji profesorica Karol Visinko.

Zbirka priča *Uz baku je raslo moje djetinjstvo* u pogovoru sadrži recenzije dvaju profesora, dr. Karol Visinko i dr. Stjepka Težaka, čiji se identični ulomak nalazi i na dva mjesta na vanjskim i unutarnjim koricama knjige, što je nepotrebno. U predgovoru o djelu govori Branko Pilaš, u tekstu naslovljenom „Ogrlica od sreće“. Knjiga sadrži i podatke o autorici koji se također nalaze na dva mjesta u knjizi, na kraju i unutarnjim koricama. Što se tiče likovne opreme, knjiga je veoma jednostavna i ista kao i sve prethodne iz ove i drugih edicija NIU „Hrvatska riječ“ (crna naslovnica s jednom slikom) što i nije baš najbolje rješenje. Ako je knjiga namijenjena djeci, a vjerujem da jest, nedostaju ilustracije koje bi značajno oplemenile i upotpunile dječji doživljaj.

Ljubica Kolarić-Dumić je ugled u suvremenoj hrvatskoj književnosti zaslužila pjesmama za djecu, ali je visoko ocijenjena i u proznom stvaralaštvu. U knjizi *Raspršena vrela književnih djela* Branka Pilaša (Školska knjiga, Zagreb,

2004.) uvrštena je među pedesetak hrvatskih i svjetskih književnika. Stjepan Hranjec je uvrštava u knjigu *Pregled hrvatske dječje književnosti*. Njene pjesme i priče su uvrštene u početnice, čitanke i udžbenike iz glazbene kulture nižih razreda osnovne škole. Tiskane su u mnogim časopisima, knjigama, zbornicima, novinama, kalendarima, drugim glasilima i na nosačima zvuka. Zastupljena je u više knjiga i antologija. Sve to samo potvrđuje i te kako priznati rad i stvaralaštvo Ljubice Kolarić-Dumić koja pišući zavičajnu književnost dokazuje da ne zaboravlja svoje podrijetlo i Kukujevece. Nažalost, od dvadesetak knjiga koliko je izdala, samo su dvije tiskane u Vojvodini. Zbog svega navedenog bilo bi značajno za čitateljstvo u Vojvodini omogućiti dostupnost naslova Ljubice Kolarić-Dumić i na ovim prostorima.

Bernadica Ivanković

**Katarina Čeliković,
Ružica Miković-Žigmanov**

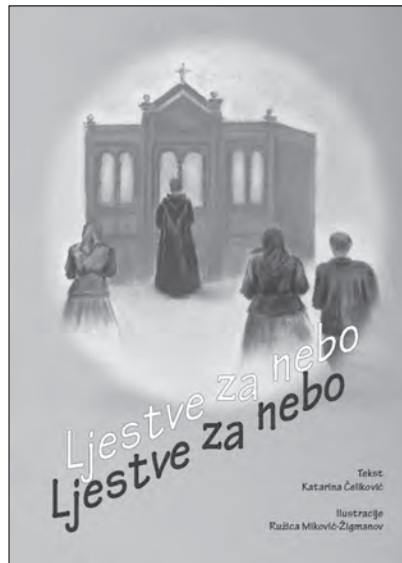
LJESTVE ZA NEBO

Vicepostulatura o. Gerarda Tome Stantića – Karmelski samostan, Zagreb – Sombor, 2012., str. 16.

U već inače oskudnoj literarnoj produkciji ovdašnjih Hrvata, još je teže posegnuti za djelima duhovnog karaktera. Ilustrirani životopis karmelićanina i sluga Božjega o. Gerarda Tome Stantića dašak je svježine u tom vakuumu, napose jer je pristupačan mladim generacijama željnih plemenitih uzora.

Ljestve za nebo naslov je ove slikovite biografije somborskoga redovnika, kojega su životni put i djelo

kadri otrgnuti zemljanome i ostrastivi čovjeka nebesnome. Ljestve streme visinama ali po njima se penje kratkim i laganim korakom. Stoga je teksto-

pisac, Katarina Čeliković, odabrala i prilagodila opsežni hagiografski materijal s nakanom osvajanja pažnje i srca najmlađeg čitateljstva. Na 16 stranica, autorica teksta progovara o Gerardovom neočekivanom rođenju, radosnom djetinjstvu i školovanju, zatim o njegovim duhovnim zanosima i odluci o pristupanju karmelskome redu. Predstavljen je i njegov pastoralni rad u Somboru, gdje je proveo većinu svog života, te napose njegov duhovni opus – osobit i prepoznatljiv u pobožnosti prema Malom praškom Isusu i euharistiji.

Ljestve za nebo okupiraju čitatelja ne samo literarnom pitkošću, već i maštovitom vizualnom opremljenošću ilustratorice Ružice Miković-Žigmanov, koja je pisanu riječ utjelovila i dovela do živosti vrijedne pažnje oka

od prve do zadnje stranice. Simbiotičnost slike i teksta savršeno postiže prvobitnu želju nakladnika – Vicepostulature o. Gerarda Tome Stantića u Zagrebu i Karmelskog samostana u Somboru – da promiče pobožnost ovome, nadamo se, skorašnjem blaženiku. Zadnja stranica ove slikovnice donosi molitvu upućenu Bogu po o. Gerardu te kontakt adresu ukoliko je netko primio kakvu milost ili čudo po njegovu zagovoru.

Naposljetku, vrijednost ovog djelca sadržana je ne samo u bogatstvu kršćanske poruke jednog redovnika, nego i u zauzetosti priređivača da prepozna velikana našega naroda, istrgne ga iz povučeniosti samostanske ćelije te čitatelja obogati njegovom plemenitom jednostavnošću.

Dragan Muharem

KULTURNI DOKUMENTARIJ
(lipanj – studeni 2013.)

LIPANJ, 2013.

1.

HKPD „Silvije Strahimir Kranjčević“ iz Berega gostovao je na manifestaciji „Baranjski bečarac“ koju su organizirali sela Draž, Gajić i Topolje u Baranji.

1.

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata (ZKVH) je u suradnji s Hrvatskim nacionalnim vijećem (HNV) organizirao u Monoštoru radni susret s predstavnicima hrvatskih kulturnih udruga. Tema sastanka bila je Kulturna strategija Hrvata u Srbiji za razdoblje od 2013. do 2020.

2.

Najmlađa folklorna skupina HKD „Šid“ sudjelovala je na proslavi Međunarodnog dana djeteta na manifestaciji „Djeca djeci“ u Beogradu.

2.

Filmu „Od zrna do slike“ redatelja Branka Ištvančića dodijeljen je Grand prix za najbolji film te nagrada za najbolju režiju na IV. Festivalu vjerskog filma na Trsatu u Rijeci.

2.

Na stotu obljetnicu rođenja slikara i prevoditelja Antuna Karagića, Hrvatska manjinska samouprava u Gari priredila je svečanost na kojoj su glumci Male scene Hrvatske čitaonice iz Subotice odigrali predstavu „Tamburaški oproštaj“, autora teksta i redatelja Marjana Kiša. Tom prigodom predstavnici diplomacije, Hrvatske čitaonice iz Subotice i vodstva hrvatske manjinske zajednice u Mađarskoj postavili su vijence na njegovu rodnu kuću.

5.

Majda Stantić i Filip Skenderović, učenici OŠ „Ivan Milutinović“ iz Male Bosne, nagrađeni su na XXIX. „Dani- ma Ante Kovačića“, u sklopu kojih je održan XXVII. „Susret Ivice Kičmanovića“, svojevrsno natjecanje učenika osmogodišnjih škola u literarnim i novinarskim radovima. Na ovo natjecanje koje je organizirao ogranak Matice hrvatske u Zaprešiću pristiglo je oko tisuću literarnih i novinarskih radova iz devedesetak škola iz Hrvatske, Vojvodine te Bosne i Hercegovine.

6.

Tema četvrte tribine ciklusa Izazovi Milanskog edikta, održane u prostorijama Pastoralnog centra Augustinianum u Subotici bila je odnos države i crkve. Uvodničari su bili msgr. mr. sc. Stanislav Hočevar, nadbiskup beogradski, i prof. dr. sc. Dragoljub Đorđević, sociolog religije iz Niša.

7.

Svetom misom, te revijom folklor a plesom proslavljena je godišnjica HKD „Šid“ i crkvenog goda, pod nazivom „Srijemu od srca“.

8.

HKPD „Silvije Strahimir Kranjčević“ iz Berega gostovao je na smotri folklor a „Dani trešnje“ održanoj u Erdutu, Republika Hrvatska.

9.

Folklor na sekcija i tamburaški sastav KPZH „Šokadija“ sudjelovali su na državnoj smotri folklor a „Brodsko kolo 2013“ u Slavonskom Brodu.

9.

HKPD „Silvije Strahimir Kranjčević“ iz Berega bio je domaćin tradicionalne likovne kolonije na kojoj su sudje-

lovali slikari iz Subotice, Mađarske i Austrije.

10.

Mješoviti pjevački zbor HKPD „Jelačić“ iz Petrovaradina nastupio je na svečanom koncertu u crkvi Marije Snježne u Novom Sadu kojim je završen međunarodni inkluzivni festival „Hearts in harmony“.

12.

U organizaciji Koordinacije hrvatske nastave u inozemstvu pri Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske i HNV-a, u OŠ „Matija Gubec“ u Tavankutu održan je seminar za nastavnike koji u osnovnim školama predaju predmet Hrvatski jezik s elementima nacionalne kulture.

14.-16.

Dokumentarni film „Od zrna do slike“ redatelja Branka Ištvančića osvojio je nagradu Grand Prix za najbolji film na Međunarodnom festivalu etnografskog filma koji je održan u mjestu Zlatna u Rumunjskoj.

15.

Poslije kraće bolesti preminuo je prof. Đuro Lončar, predavač Ekonomskog fakulteta u mirovini. Bio je član Znanstveno-istraživačkog odjela HKC „Bunjevačko kolo“, Hrvatskog akademskog društva i Pučke kasine 1878, te suradnik „Leksikona podunavskih Hrvata – Bujevaca i Šokaca“.

15.

Folklorci HBKUD „Lemeš“ iz Lemeša gostovali su u Ludbregu.

15.

Pjevačka skupina HKUPD „Matoš“ iz Plavne, VIS „Tekije“ iz Petrovaradina, pjevačka skupina UG „Tragovi Šokaca“

iz Bača i HKPU „Zora“ iz Vajske nastupili su u župnoj crkvi sv. Jurja u Vajskoj na koncertu pod nazivom „Večer duhovne glazbe“.

15.

Na X. internacionalnom pančevačkom karnevalu koji je okupio 50 karnevalskih skupina s oko 2.500 sudionika iz desetak zemalja i više od pedeset tisuća posjetitelja sudjelovali su i članovi HKPD „Tomislav“ iz Golubinaca.

15.

U karmelićanskoj crkvi u Somboru održana je likovna kolonija u čast oca Gerarda Tome Stantića. Bio je to početak obilježavanja triju stotih obljetnica: osnutak Karmelskog trećeg reda, ustoličenje kipa Malog praškog Isusa te osnutak Bratovštine Malog praškog Isusa.

16.

U organizaciji HKPD „Matija Gubec“ iz Tavankuta održan je XVIII. festival dječjeg folkloru i stvaralaštva „Djeca su ukras svijeta“. Osim domaćina u programu su sudjelovali HKC „Bunjevačko kolo“, ogranak iz Starog Žednika, HUK „Lajčo Budanović“ iz Male Bosne, KUDH „Bodrog“ iz Bačkog Monoštora, HKPD „Tomislav“ iz Golubinaca, BKC iz Tavankuta te djeca iz Predškolske ustanove „Naša radost“ – vrtića „Petar Pan“ iz Donjeg Tavankuta.

16.

Prvi folklorni ansambl HKPD „Tomislav“ iz Golubinaca nastupio je na zonskoj smotri izvornog i tradicijskog folkloru u Šimanovcima koreografijom „Srijemska svadba“ te se plasirao na završnu smotru tradicijskog folkloru Vojvodine, održane u rujnu u Vrbasu.

16.

U organizaciji HKPD-a „Silvije Strahi-

mir Kranjčević“ u Bregu je održana XVI. smotra tamburaša „Mikini dani“ na kojoj su nastupili tamburaški i folklorni sastavi. Organizirano je i natjecanje u kuhanju ribljeg paprikaša.

17.-21.

Članice slamarskog odjela HKPD „Matija Gubec“ iz Tavankuta sudjelovale su u projektu „Slama koja spaja, a ne razdvaja“ u Pirovcu kod Zadra.

19.-23.

Dokumentarni film redatelja Branka Ištvančića „Hodočasnik u Rim“ snimljen u produkciji HRT-a osvojio je posebnu autorsku nagradu na 51. Festivalu turističkog filma održanom u talijanskom gradu Lecceu.

21.

U godini obilježavanja 150. obljetnice izgradnje katedralne crkve sv. Gerharda i 100. obljetnice od izgradnje njenih orgulja ZKVH je u suradnji s Kulturnim centrom Vršac i udrugom „Prijatelji vršačkih orgulja“ priredio koncert pod nazivom „Glasovi orgulja u ravnicima“ u katedralnoj crkvi svetog Gerharda u Vršcu. Skladbe iz opusa hrvatskih skladatelja iz Vojvodine, Stanislava Prepreka, Albe Vidakovića i Josipa Andrića izabrali su pokojni prof. Đuro Rajković i prof. orgulja Saša Grunčić, koji je ujedno bio i izvođač programa.

22.

HKPD „Jelačić“ iz Petrovaradina održalo je tradicionalni godišnji koncert u atriju samostana sv. Jurja. Koncert je priređen u sklopu ovogodišnjeg obilježavanja 10. obljetnice postojanja Društva, a nastupili su mješoviti pjevački zbor i tamburaški orkestar te veliki puhački orkestar „Trenkovi panduri“ iz Požege.

22.

HGU „Festival bunjevački pisama“, Galerija Prve kolonije naive u tehnici slame, OŠ „Matija Gubec“ i HKPD „Matija Gubec“ iz Tavankuta bili su domaćini koncerta tamburaške glazbe koji su priredili tamburaši Centra za tradicijsku kulturu iz Varaždina, a pridružili su im se i domaćini – tamburaški orkestar HKPD „Matija Gubec“. Koncert je održan u atriju tavankutske osnovne škole.

22.

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata je u suradnji s Kulturnim centrom iz Zrenjanina priredio koncert pod nazivom „Glasovi orgulja u ravnicima“ u katedralnoj crkvi svetog Ivana Nepomuka u Zrenjaninu. Skladbe iz opusa hrvatskih skladatelja iz Vojvodine, Stanislava Prepreka, Albe Vidakovića i Josipa Andrića izabrali su pokojni prof. Đuro Rajković i prof. orgulja Saša Grunčić, koji je ujedno bio i izvođač programa.

22.

Pjevačka skupina HKPD „Silvije Strahimir Kranjčević“ iz Brega sudjelovala je na Ivanjskoj smotri folkloru u Dardi, u Hrvatskoj.

22.-23.

U organizaciji Hrvatske likovne udruge CroArt u Domu DSHV-a u Subotici održan je II. saziv međunarodne likovne kolonije „Panon“ na kojem je sudjelovalo 15 umjetnika, među njima dvoje iz susjedne Mađarske.

23.

Veliki i Dječji tamburaški orkestar „Festivala bunjevački pisama“ održao je tradicionalni Petrovački koncert u Velikoj vijećnici Gradske kuće na kojem su kao gosti nastupili članovi Tamburaškog or-

kestra Centra tradicijske kulture „Varaždina“ iz Varaždina.

23.

U okviru programa „Dužijance“ u Maloj Bosni je na blagdan sv. Ivana Cvitnjaka organizirano tzv. „priskakanje vatre“ na salašu Stipana Kujundžića, salaš br. 471. Nakon toga su članovi folklorne skupine HKC „Bunjevačko kolo“ prikazali običaj igranja parovnih bunjevačkih igara s vijencima od ivanjskog cvijeća te običaj stavljanja vijenca od ivanjskog cvijeća iznad ulaznih vrata salaša.

24.

Subotički tamburaški orkestar održao je koncert u Velikoj vijećnici Gradske kuće. Na programu koncerta nalazio se kompletan repertoar s kojim je orkestar osvojio prvo mjesto na nedavno održanom Međunarodnom festivalu hrvatske tamburaške glazbe u Osijeku.

24.

Znanstveno istraživačka sekcija HKPD „Matija Gubec“ iz Tavankuta u okviru projekta „Tradicija koja živi“ organizirala je ispred etno salaša Balažević običaj „Priskakanja vatre“ vezan uz blagdan svetoga Ivana Cvitnjaka.

24.

Dugometražni dokumentarni film Branka Ištvančića „Od zrna do slike“ osvojio je nagradu „Gold Camera“ za najbolji film u kategoriji dokumentarnih filmova, te je nominiran za glavnu nagradu Grand Prix za najbolji film na „US International Film & Video film“ festivalu u Los Angelesu.

25.

U pastoralnom centru „Augustinianum“ u Subotici održana je izborna

skupština Katoličkog instituta za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović“. Na skupštini su usvojene izmjene i dopune Statuta, a promijenjen je i naziv udruge u ime Katoličko društvo za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović“. Istodobno izabrano i novo predsjedništvo te pročelnici pojedinih odjela Društva kojih će namjesto dosadašnjih devet biti pet.

27.-29.

Pobjednik VI. međunarodnog natjecanja tamburaških orkestara – Tamburica fest 2013., koji je održan na Petrovaradinskoj tvrđavi u Novom Sadu bio je TO „Biseri“ iz Subotice, dok je njihov član Ante Crnković dobio nagradu za najboljeg basista. Na festivalu je nastupilo 11 sastava iz 8 država.

29.

Članovi Likovnog odjela HKC „Bunjevačko kolo“ iz Subotice održali su jednodnevnu likovnu koloniju u Novom Žedniku, u sklopu proslave tamošnjeg Dana sela.

30.

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata je u suradnji sa Zavodom za kulturu vojvođanskih Slovaka u slovačkoj evangeličkoj crkvi v. a. u Kovačici priredio treći ovogodišnji koncert u nizu pod nazivom „Glasovi orgulja u ravnicima“. Izbor skladbi Stanislava Prepreka, Albe Vidakovića i Josipa Andrića sačinili su pokojni prof. Đuro Rajković i prof. orgulja Saša Grunčić, koji je ujedno bio izvođač programa.

30.

Na Tijelovo, blagdan Presvetog Tijela i Krvi Kristove, u subotičkoj katedrali bazilici svete Terezije Avilske predstavljeni su ovogodišnji bandašica Vedrana Cvijin i bandaš Marko Peić Tukuljac.

Obučeni u bunjevačku narodnu nošnju nosili su barjak u tijelovskoj procesiji.

Izašao prvi broj časopisa za književnost i umjetnost *Nova riječ*

ZKVH je uz logističku potporu NIU „Hrvatska riječ“ pokrenuo i realizirao prvi broj časopisa za književnost i umjetnost *Nova riječ*. Glavni i odgovorni urednik je Tomislav Žigmanov, a zamjenik glavnog i odgovornog urednika je Vladan Čutura.

SRPANJ, 2013.

1. 7. – 16. 8.

Svakodnevnim brojnim programima i radionicama za djecu i odrasle u Gradskoj knjižnici Subotica realiziran je program „Ljeto u knjižnici“. Program je priređen na sva tri službena jezika Grada Subotice.

1.-6.

U organizaciji Agencije za odgoj i obrazovanje iz Zagreba u Malom Lošinjju je održan tradicionalni seminar za odgojitelje, učitelje i nastavnike, pripadnike hrvatske nacionalne manjine, iseljenike i Hrvate u BiH. Sudjelovalo je sedamdesetak sudionika iz 13 država od kojih je trinaestero bilo iz Vojvodine.

2.

ZKVH je priredio ovogodišnji četvrti u nizu koncert pod nazivom „Glasovi orgulja u ravnici“ u katedralnoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Beogradu s djelima Stanislava Prepreka, Albe Vidakovića i Josipa Andrića. Izbor skladbi sačinili su pokojni prof. Đuro Rajković i prof. orgulja Saša Grunčić, koji je ujedno bio izvođač

programa. Koncert je snimljen za izradu nosača zvuka.

6.-7.

Dvodnevnim programom proslavljena je „Dužijanca malenih“. Prvog dana u Maloj Bosni na salašu Bele Ivkovića za djecu su organizirane etno radionice a u večernjim satima na trgu u centru Subotice večer folklor. Drugog dana, nakon svete mise u katedrali bazilici sv. Terezije Avilske, uslijedio je mimohod sudionika „Dužijance malenih“ do Gradske vijećnice gdje su mali bandaš Marko Bašić Palković i mala bandašica Nina Crnković predali kruh dogradonačelniku Blašku Stantiću.

7.

Na izboru za najljepšu snašu u narodnom ruhu održanom na XLVII. Đakovačkim vezovima trećeplasirana je bila Darija Mendan, članica HKD „Šid“ iz Sota, koja je nosila narodnu nošnju bake Anice Pintrović iz Gibarca, staru preko sto godina.

8.

Na splitskim Prokurativama, na glazbenom festivalu za djecu i mlade „Mali Split“ prvi puta je nastupio i predstavnik iz Vojvodine, Luka Skenderović, koji je pjesmom „Al sam rđav“ predstavljao HGU „Festival bunjevački pisama“. Lukin nastup realiziran je na inicijativu i u organizaciji ZKVH-a, te uz suradnju Branke Bezić- Filipović, voditeljice podružnice Hrvatske matice iseljenika – ogranak Split.

8.

U okviru programa „Osječko ljeto kulture“ u Muzeju Slavonije u Osijeku otvorena je izložba „Sve je samo reklama – segmenti iz povijesti reklame u Vojvodini do 1941. godine“. Autori ove gostujuće izložbe su kustosi i mu-

zejski savjetnici iz Muzeja Vojvodine te subotičkog Gradskog muzeja.

9.

HKPD „Jelačić“ organiziralo je prvo multimedijalno predavanje u okviru serijala „Ponos naših ulica“, koje je bilo posvećeno životu i djelu znamenitog đakovačko-srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera.

10.

U Galeriji „Dr. Vinko Perčić“ otvorena je izložba multimedijalnog vizualnog umjetnika Uroša Đurića pod nazivom „Danas sam naletio ponovno na tebe i nemam predstavu što hoćeš“, uz prateći glazbeni program istoga autora.

10.-23.

Volonterski kamp, međunarodnog i radnog karaktera, pod nazivom „Salaš Revival“ održan je u Donjem Tavankutu u organizaciji Volonterskog centra Vojvodine i HKPD „Matija Gubec“ iz Tavankuta. Osam volontera iz Španjolske, Češke, Turske i Hrvatske radili su na etno salašu Balažević.

11.

U sklopu programa Dužijance u Velikoj vijećnici Gradske kuće održan je znanstveni kolokvij Zavoda za kulturu vođanskih Hrvata na temu „Dužijanica u očima etnologa“ a predavači su bili profesori i studenti s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Plod je to terenskog i studijskog istraživanja provedenog u Subotici 2012. godine u okviru znanstvenog projekta „Identitet i etnokulturno oblikovanje Bunjevaca“, i u Somboru 2002. godine u okviru bilateralnog istraživačkog projekta „Poštovanje različitosti“ Centra za istraživanje muzike Balkana u Beogradu.

12.-20.

U organizaciji HKPD „Matija Gubec“ i Galerije Prve kolonije naive u tehnicu slame održan je XXVIII. saziv Prve kolonije naive u tehnicu slame u Tavankutu. U okviru programa otvorena je izložba radova nastalih na lanjskom sazivu a priređena je i etno modna revija dizajnerice odjeće Sande Benčić pod nazivom „Moja mala haljina“.

13.

U okviru Dužijance 2013. u Maloj Bosni, na salašu Albe Stipića, održano je natjecanje risara. Pobjedili su Marinko Kujundžić i Ruža Juhas.

13.-14.

U Monoštoru je održan VIII. Festival marijanskog pučkog pivanja. Prvog dana u crkvi sv. Petra i Pavla pjevačke skupine iz Hrvatske i Vojvodine pjevale su marijanske pjesme koje se pjevaju o blagdanu Božića, a drugoga dana Tomislav Žigmanov i Željka Zelić predstavili su pjesme trojice književnika svećenika Alekse Kokića, Marka Vukova i Josipa Temunovića.

13.-21.

U organizacije Hrvatske matice iseljenika na otočiću Galevcu (Školjiću), smještenom na otoku Ugljanu, organiziran je XV. seminar „Stvaranje kazališta“ koji je vodila kazališna redateljica Nina Kleflin iz Zagreba. U radu seminara sudjelovalo je desetak glumaca iz Europe i Kanade a predstavnik vođanskih Hrvata bio je Ivan Andrašić iz Sonte.

14.

U Bajmoku je u crkvi sv. Petra i Pavla svečano obilježen kraj žetve, Dužijanca. Bandaš je bio David Ušumović a bandašica Dajana Sabo.

14.

U Bregu su održane „Bereške žetve-
ne svečanosti“, čime je na simboličan
način obilježen završetak ovogodišnje
žetve. Organizatori su bili Udruga Hr-
vata „Ante Jakšić“, koja djeluje pri župi
svetog Mihovila u Bregu te HKPD
„Silvije Strahimir Kranjčević“ iz Brega.

14.

Svečanim euharistijskim slavljem pro-
slavljena je Dužijanica u Starom Žedni-
ku. Čast biti bandašem i bandašicom
ove godine pripala je Ivici Pandžiću i
Dajani Sič.

15.

Na III. Smotri folkloru u Poganovcima
(Hrvatska) sudjelovali su članovi HPKD
„Silvije Strahimir Kranjčević“ iz Brega.

16.-20.

U Tavankutu je održan II. seminar bu-
njevačkog stvaralaštva na temu: ples,
glazba i izrada suvenira od slame. Or-
ganizator je bio HKPD „Matija Gubec“
iz Tavankuta uz logističku potporu
ZKVH-a.

19.

U Galeriji Prve kolonije naive u tehni-
ci slame otvorena je izložba „Putovi i
kulture – kulturne vrijednosti Kiskun-
halaskog i Sjevernobačkog okruga“.
Organizator izložbe je Gradski muzej
Subotica, a nastala je kao rezultat
istraživanja stručnjaka subotičkog mu-
zeja i Muzeja Janos Thorma iz Kiskun-
halasa, u okviru IPA programa preko-
granične suradnje Srbija-Mađarska.

19.-21.

HBKUD „Lemeš“ je organizirao prosla-
vu Dužijance u Lemešu. Prvog dana
priredili su izložbu te književnu večer
„Lira naiva 2013.“, sutradan su pored
nastupa folklornih skupina odigrali

predstavu „U avliji kod baće i nane“, a
u nedjelju je u crkvi Rođenja Blažene
Djevice Marije služena svečana sveta
misa zahvalnica. Bandaš je bio Mladen
Knezi a bandašica Ivana Racić.

21.

Održana Dužijanica u Tavankutu. Ban-
daš je bio Mario Davčik a bandašica
Mirjana Crnković.

22.-28.

Članovi HKPD „Matija Gubec“ iz Ta-
vankuta boravili su u Biogradu na
moru gdje su predstavili tradicijsku
kulturu bunjevačkih Hrvata – nošnju,
ples i likovno stvaralaštvo u tehnicu
slame, odazvavši se pozivu biograd-
skog gradonačelnika Ivana Kneza.

23.-25.

Služenjem svetih misa i prigodnim
programom održana je središnja
proslava 200. obljetnice od izgradnje
sadašnje crkve u Plavni.

25.

U povodu proslave „Dužionice“ u
Hrvatskom domu u Somboru HKUD
„Vladimir Nazor“ je priredio književnu
večer na kojoj je predstavljena ovogo-
dišnja zbirka pjesama „Lira naiva“. Uz
pjesnike iz Sombora, Lemeša i Čonop-
lje sudjelovali su i članovi literarne i
pjevačke sekcije društva. Za „Dužioni-
cu“ je pripremljen i novi broj „Mirolju-
ba“, lista koji priprema i izdaje HKUD
„Vladimir Nazor“.

25.

Talijanski prijevod romana *Wild Card*
subotičkog pisca i novinara Draže-
na Prčića predstavljen je u Umagu u
prostorijama tamošnje Zajednice Ta-
lijana. Osim autora, u predstavljanju
je sudjelovao i prevoditelj knjige na
talijanski Dimitrij Sušan.

27.

U Lemešu je održan Lemeški ljetni fest koji se sastojao od tri manifestacije: susret naselja plemenitog podrijetla, festival lemeškog kulena i natjecanje u kuhanju lemeškog junećeg paprikaša.

28.

Svetom misom u crkvi Presvetog Trojstva te predajom kruha gradonačelniku u Somboru je održana središnja proslava LXXIX. „Dužionice“ koju je organiziralo HKUD „Vladimir Nazor“. Ovogodišnji bandaš i bandašica bili su Antonio Gromilović i Mariela Parčetić.

28.

Misom služenom u obnovljenoj crkvi Presvetoga Trojstva u Maloj Bosni proslavljena je Dužijanca. Bandaš je bio Marko Francišković, a bandašica Biljana Kovač.

30.

U izdanju Hrvatskog akademskog društva iz Subotice objavljeno je u prijevodu na hrvatski zajedničko djelo mađarskih književnika Géze Csátha, Arthúra Munka i Emila Havasa *Leteći Vučidol* (mađ. „A repülő Vucsidol“). Ovu novelu preveo je i prilagodio subotičkom ambijentu, napose kroz rabljenje govora bunjevačkih Hrvata, Robert G. Tilly. Predstavljanje knjige upriličeno je u dvorištu ZKVH-a.

Objavljen novi album ansambla „Hajo“

Obilježavajući 25. obljetnicu postojanja tamburaški ansambl „Hajo“ iz Subotice izdao je novi album pod nazivom „Evo opet šorom vranci jure“, kojega su objavili za uglednu hrvatsku diskografsku kuću Croatia Records. Na nosaču zvuka nalazi se 11 autorskih pjesama.

KOLOVOZ, 2013.

1.

Otvorena je izložba slika nastalih na prošlogodišnjoj XVI. Međunarodnoj likovnoj koloniji „Bunarić 2012“ u dvorani HKC „Bunjevačko kolo“. Izložena su 42 djela.

1.-8.

Prvi ansambl folklornog odjela HKC „Bunjevačko kolo“ gostovao je u Istri, u mjestu Rakalj kraj Pule, gdje su sudjelovali na XIX. folklornoj manifestaciji „Rakalj u srcu“, koja je okupila šest društava iz Hrvatske, Slovenije i Srbije.

2.

Nakon humanitarnog koncerta kojeg je HBKUD „Lemeš“ iz Lemeša organizirao proljetos, skupljena su sredstva te je održano proštenje u obnovljenoj kapeli koja je posvećena Gospi od milosrđa.

3.

U Bezdanu su održani IX. podunavski dani kulture „Trojni susreti“ na kojem su se na prostoru Kanalske obale okupila kulturno-umjetnička društva iz Hrvatske, Mađarske i Srbije. Upriličena je i prezentacija starih zanata i izložba rukotvorina.

4.

Održana je dužijanica u Đurđinu u crkvi sv. Josipa Radnika. Bandaš je bio Vedran Matković, a bandašica Marina Horvacki.

4.

U Ljutovu je kod križa u središtu sela održana dužijanica. Nositelji Ljutovačke zahvale Bogu za žetvu i novi kruh bili su bandaš Milan Tikvicki i bandašica Marija Mamužić.

8.

U okviru programa Dužijance, Katoličko društvo „Ivan Antunović“ organiziralo je u prostorijama HKC „Bunjevačko kolo“ književnu večer na kojoj je predstavljena knjiga mons. dr. Andrije Anišića *Vjersko moralna obnova braka i obitelji – model opstanka i napretka u djelima Ivana Antunovića*. Tom prigodom dodijeljene su i nagrade Društva „Ivan Antunović“, nekada poznate kao „Antušova nagrada“, vlč. Josipu Štefkoviću, župniku iz Bača, Inicijativi za spas HKC „Bunjevačko kolo“ te obitelji Nenada i Marijane Hadnađ iz Sonte.

9.-10.

U Monoštoru je održan IX. „Bodrog fest“ u okviru kojeg su priređeni brojni programi za djecu, mlade i odrasle, kao i natjecanje u kuhanju ribljeg paprikaša, nastup mažoretkinja, kulturno umjetničkih skupina, zborova i solista, parada jahača i fijakera, izložba fotografija, promocija knjige i drugo.

9.

U vestibulu Gradske kuće u Subotici otvorena je izložba radova od slame nastalih na XXVIII. Sazivu Prve kolonije naive u tehnici slame u Tavankutu.

9.

U okviru programa Dužijance 2013. na trgu u centru Subotice priređena je tamburaška večer na kojoj je nastupilo dvanaest tamburaških sastava. Već tradicionalno su predstavljani ovogodišnji bandaš Marko Peić Tukuljac i bandašica Vedrana Cvijin. Održan je izbor parova pratilaca bandaša i bandašice. Titulu najljepšeg para ponijeli su Majda Stantić i Ivan Sudarević, za prve pratioce su izabrani Vesna Letić i Bojan Galić, dok su titulu drugih pratilaca ponijeli Gordana Cvijin i Ante Čipak. Tom su prigodom uručene i na-

grade aranžerima za najljepše izloge u gradu. Prvu nagradu dobili su Oskar Kovač i Luka Skenderović, drugu Nikola Čakić a treću Grgo i Krunoslav Piuković.

9.

U dvorištu Radio Marije u Subotici održan je drugi koncert kršćanske duhovne glazbe pod geslom „Deus meus et omnia“ (Bog moj i sve moje) na kojem su nastupili „Apostoli Radio Marije“ iz Subotice, grupa „Prima Vista“ s gošćom Hajnalkom Buš, omladinski zbor „Via Mariae“ iz Bačke Topole i skupina „CruX“ iz Slovačke.

9.-12.

Na X. međunarodnoj smotri folkloru Srijem Folk Fest u Srijemskoj Mitrovici sudjelovali su folklorni ansambli iz trinaest zemalja među kojima je bio i HKC „Srijem – Hrvatski dom“ iz Srijemske Mitrovice.

10.

U okviru Dužijance, u parku ispred Gradske kuće položeni su vijenci od žita na spomenik Risaru i spomenbistu Blaška Rajića. Nakon toga je na centralnoj bini u centru grada uslijedila skupština risara i folklorna večer na kojoj je nastupilo šest folklornih skupina iz Grčke, Mađarske, Hrvatske i Vojvodine.

11.

Središnja proslava Dužijance započela je blagoslovom i ispraćajem bandaša i bandašica u crkvi sv. Roka u Subotici. Nakon svečanog euharistijskog slavlja u katedrali bazilici sv. Terezije Avilske priređena je povorka svih sudionika dužijance. Bandaš Marko Peić Tukuljac i bandašica Vedrana Cvijin su predali kruh pečen od ovogodišnjeg brašna gradonačelniku Modestu Duliću. Po-

podne je upriličen posjet grobu Blaška Rajića, a u večernjim satima na trgu u centru grada priređeno je Bandašicino kolo.

13.

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata priredio je književnu večer na kojoj je predstavljena knjiga kratkih priča „Rajske ptice“ Nevena Ušumovića. Osim autora o knjizi su govorili književnici Oto Oltvanji i Tomislav Žigmanov.

15.

U okviru obilježavanja dana kada je 1869. biskup Ivan Antunović uputio javni poziv na osnivanje „Pučkih novina“, u dvorištu HKPD „Matija Gubec“ u Tavankutu je održano predstavljanje knjige pjesama „Bunjo dida moga“ Milana Krmpotića, bunjevačkoga književnika iz Senja. Nakladnik ovog, drugog izdanja je HAD iz Subotice, a ilustrirao ju je Ivan Balažević, akademski slikar iz Novog Vinodolskog, rođen u Tavankutu. Uz autora, o knjizi je govorila prof. Katarina Čeliković.

15.

Prvi ansambl folklornog odjela HKC „Bunjevačko kolo“ osvojio je prvo mjesto na IV. Međunarodnoj ocjenjivačkoj smotri folklor „Gospojina 2013.“ održanoj u Vidošima kod Livna. U natjecanju su sudjelovala kulturno-umjetnička društva iz Hrvatske, Slovenije, Srbije te Bosne i Hercegovine.

15.

HKD „Šid“, Udruga žena „Šokice“ te folklorna i tamburaška skupina predstavili su se na etno danu u okviru manifestacije „Kulturno ljeto“, održanom na Trgu kulture u Šidu.

15.-17.

Dvadeset i dvoje slikara iz zemlje i inozemstva sudjelovalo je u radu XVII. Međunarodne likovne kolonije „Bunarić 2013.“ organizirane u okviru Dužijance. Radni dio kolonije realiziran je u prostoru HKC „Bunjevačko kolo“ dok su jedan dan slikari stvarali i na salašu Bele Ivkovića.

16.-23.

U Šidu je održan VI. Europski omladinski tamburaški kamp koji je okupio 50 sudionika iz Austrije, Češke, Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije.

16.-18.

HKD „Šid“ je u dvorištu župne kuće u Šidu prvi puta organiziralo likovnu koloniju na kojoj je sudjelovalo 11 slikara iz Subotice, Srijemske Mitrovice, Iloka i Šida.

20.-24.

Na III. Međunarodnoj umjetničkoj koloniji „Stipan Šabić 2013.“ održanoj na salašu Paje Đurasevića, okupilo se 14 akademskih slikara iz Vojvodine, Hrvatske, Mađarske, Bosne i Hercegovine, Češke i Rumunjske. Organizator je bila HLU „Cro Art“.

24.

Likovna sekcija HKUD „Vladimir Nazor“ iz Sombora je u Hrvatskom domu organizirala XIII. likovnu koloniju „Colorit“ na kojoj je sudjelovalo petnaest slikara iz Osijeka, Subotice i Sombora.

25.

U organizaciji Hrvatske samouprave grada Kalače u Mađarskoj održana je tradicionalna proslava Dana Ivana Antunovića. Sudionici proslave su u nadbiskupskoj riznici pogledali izložbu u čast biskupa Ivana Antunovića, koja je ondje postavljena o 125. obljetnici

njegove smrti. U Visokoj školi „Pal Tomori“ priređen je kulturno-umjetnički program u kojem je, između ostalog, predstavljena knjiga Marinka Piukovića *Blago iz dolafa*, te su prikazane bunjevačke nošnje iz zbirke obitelji Grge Piukovića.

25.-31.

U organizaciji Kulturnog centra „Gatalinka“ u Vinkovcima je održan XVIII. seminar folklor panonske zone. Predavači zaduženi za tradicijsko odijevanje, ples i pjevanje bunjevačkih Hrvata bili su Ivica Dulić i Kristina Kovačić iz HKPD „Matija Gubec“ iz Tavankuta.

26.-30.

V. Etno kamp Hrvatske čitaonice okupio je sedamdesetak djece iz Subotice, Starog Žednika, Tavankuta, Đurđina, Male Bosne, te po jedno dijete iz Beograda, Lemeša i Plavne koji su upoznavali svoju hrvatsku kulturu.

29.

Na VIII. Međunarodnom književnom festivalu u Novom Sadu koji je organiziralo Društvo književnika Vojvodine sudjelovala je i Jasna Melvinger iz Petrovaradina. Ona je kazivala svoju poeziju u okviru večernjeg programa održanog na Trgu mladenaca.

29.8. – 1. 9.

HKD „Šid“ iz Šida sudjelovao je na X. Smotri folklor organiziranoj u Tenju u okviru manifestacije nazvane „Slavonijo u jesen si zlatna“.

31.

HKUPD „Dukat“ iz Vajske je u suradnji s likovnim odjelom HKC „Bunjevačko kolo“ iz Subotice organizirao V. likovnu koloniju pod nazivom „Provala 2013.“.

Izašao prvi broj elektroničkog mjesečnika *Hrvatske novine*

Izašao je prvi broj elektroničkog mjesečnika *Hrvatske novine*, čiji je osnivač i izdavač udruga Hrvatska nezavisna lista. Glavni i odgovorni urednik je Antun Horvat.

RUJAN, 2013.

1.

Na poziv Turističke zajednice grada Belišća trojica slikara HLU „Cro Art“ iz Subotice sudjelovala su na mini koloniji „Panon-Hrvatska-2013.“. Kolonija je održana u sklopu manifestacije „Pudarina“ koju su organizirali tamošnji vinogradari i vinari.

1. 9. – 25. 10.

Gradska knjižnica Subotica provela je u subotičkim osnovnim školama u kojima se nastava odvija na hrvatskom jeziku Nacionalni kviz za poticanje čitanja za djecu i mladež koji su pod motom „Pročitaj tri dnevnika i pobijedi!“ organizirale Knjižnice grada Zageba.

2.

U Mitrovačkom Muzeju Srijema, u organizaciji Centra za kulturu „Sirmiumart“, organizirana je izložba radova članova ateljea „Svete Anastazije“ HKC „Srijem – Hrvatski dom“. Izložba je otvorena projekcijom filma „Od zrna do slike“ Branka Ištvančića.

5.

Peta tribina u okviru ciklusa „Izazovi Milanskog edikta danas“ pod nazivom „Milanski edikt i kršćanski korijeni Europe“ održana je u Pastoralnom centru (PC) Augustinianum u Subotici. Uvodničari su bili: dr. sc. Ivica Ivanko-

vić Radak, teolog iz Subotice i prof. dr. sc. Alpár Losonc, filozof iz Novog Sada.

5.-8.

Bogat program Festivala „Dani slavonske šume“ u Našicama okupio je više od 2000 sudionika. Kao predstavnici hrvatske nacionalne manjine iz Vojvodine svoje su aktivnosti predstavili članovi HKPD „Matija Gubec“ iz Tavankuta a stvaralaštvo njihovih slamarki bilo je posebice zapaženo.

8.

V. Smotra hrvatskih tamburaških sastava održana je u Domu kulture u Ljutovu. Na smotri je sudjelovalo šest tamburaških sastava iz Vojvodine i Mađarske.

11.

Prvi broj časopisa za književnost i umjetnost *Nova riječ* predstavljen je u Subotici. Časopis izlazi u nakladi ZKVH-a te logističku potporu NIU „Hrvatska riječ“.

13.

U organizaciji HGU „Festival bunjevački pisama“ u Velikoj vijećnici Gradske kuće u Subotici održana je IX. smotra dječjih pjevača i zborova na kojoj je nastupilo 16 izvođača iz osnovnih škola iz Subotice, vrtića „Marija Petković“, Đurđina, Žednika, Tavankuta i Lemeša.

13.

Održane su XLVIII. Vinkovačke jeseni u čijem je svečanom mimohodu sudjelovalo 5.000 sudionika iz 76 udruga i skupina iz Hrvatske i inozemstva. Vojvodinu su predstavljali članovi HKC „Bunjevačko kolo“ iz Subotice kao i ovogodišnji subotički bandaš Marko Peić Tukuljac i bandašica Vedrana Cvijin.

13.-14.

U mitrovačkom Muzeju Srijema održana je smotra etnografskog filma, tijekom koje je prikazano šest filmova iz Vojvodine i Hrvatske među kojima je i film „Od zrna do slike“ redatelja i scenarista Branka Ištvančića, koji prikazuje rad i stvaralaštvo slamarki.

13.-15.

Na XVI. Rešetaračkom susretu pjesnika – Hrvata koji žive izvan Hrvatske, članova Književno-likovnog društva „Rešetari“ i afirmiranih pjesnika iz Hrvatske, sudjelovalo je 60 pjesnika iz 28 zemalja s četiri kontinenta. U bogatom programu između ostalog priređena je i promocija V. zbornika mladih pjesnika „Recept za sreću“ u kojem su zastupljene i sestre Sanja i Maja Andrašić iz Sonte. Tijekom „Večeri za sjećanje“ nastupili su svi okupljeni pjesnici, među njima i šestero vojvodanskih Hrvata – uz već spomenute Sanju i Maju Andrašić, i Antun i Kata Kovač, Ivan Andrašić, Marija Lovrić i Marija Šeremešić.

19.-31.

Na inicijativu ZKVH-a, Marina Balažev, vanjska suradnica Zavoda te profesora hrvatskoga jezika i komparativne književnosti, sudjelovala je u radu XLII. Zagrebačke slavističke škole u Dubrovniku.

20.

Kombinacijom fotografija i glazbe u monoštorskoj knjižnici predstavljeno je petero autora: Vladimir Kamčević, Zlatko Pangarić, Olivera Rac, Gordana Mučalov i Goran Vilov.

21.

HKPD „Tomislav“ iz Golubinaca organizirao je IV. Večeri i noći Ilije Žarkovića Žabara. U programu su sudjelovali tamburaši i recitatori.

21.

S predstavom „Čudo u Poskokovoj Dragi“ Ante Tomića, u režiji Snežane Trišić subotičko Narodno kazalište gostovalo je u Hrvatskom narodnom kazalištu u Osijeku.

21.

U organizaciji KPZH „Šokadija“ iz Son-te u vikend naselju „Staklara“ na obali Dunava održana je VII. Međunarodna likovna kolonija „Sonta 2013.“ u kojoj su sudjelovali slikari iz Vojvodine, Hr-vatske, Austrije, Mađarske te Bosne i Hercegovine.

22.

VIII. Festival hrvatskih duhovnih pje-sama HosanaFest održan je u Dvora-ni sportova u Subotici pod sloganom „Vjera te tvoja spasila!“ (Lk 7,50). U kon-kurenciji petnaest skladbi iz Vojvodine, Hrvatske te Bosne i Hercegovine po-bjedničku pjesmu „Ti si naš Bog, naša nada, naša ljubav, naša istina!“ izveli su mladi iz Osijeka – VIS „Familias“.

23.-29.

Javivši se na natječaj ZKVH-a Ivan An-drašić iz Son-te boravio je u Tavankutu, u prostorijama HKPD „Matija Gubec“ s ciljem dovršavanja svog književnog teksta.

24.

NIU „Hrvatska riječ“ darovala je HKPD „Matija Gubec“ iz Tavankuta računalo radi boljeg i aktivnijeg rada udruge.

24.-25.

U Subotici je održan Jazzik festival, na kojem su nastupili prestižni jazz glaz-benici, među kojima su, posredstvom ZKVH-a, i gosti iz Hrvatske jazz pija-nist Matija Dedić sa Zvonimirom Šes-takom (kontrabas) i Krunom Levači-ćem (bubanj).

26.

Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Histrion Bt., Croatica d.o.o. organizira-li su spomen sjednicu pod naslovom „Od Kaptola do Ludoviceuma“ povod-om 120. godišnjice rođenja književ-nika Miroslava Krleže u Multimedi-jalnoj dvorani Croatice, poduzeća za informativnu i izdavačku djelatnost sa sjedištem u Budimpešti. U okviru bogatog programa priređeni su: ka-zališna predstava, izložba, tematski znanstveni skup i promocija knjige. Na Znanstvenom skupu koji je bio međunarodnog karaktera govorio je i Tomislav Žigmanov.

27.

U prostorijama ZKVH-a otvoren je postav slika akademskog slikara Kris-tijana Sekulića iz Novoga Sada.

27.-28.

Glazbeno društvo „Vila Velebita“ iz Požege u pratnji Velikog tamburaš-kog orkestra glazbene škole iz Požege održalo je koncert u velikoj dvorani HKUD „Vladimir Nazor“ u Somboru. Isti koncert održan je narednog dana u Srijemskoj Mitrovici gdje je domaćin bio HKC „Srijem – Hrvatski dom“.

27.-29.

U Sonti je održan LXXXII. Grožđebal. U okviru bogatog programa između ostalog otvorena je izložba narodnih nošnji i slika s ovogodišnje likovne kolonije „Sonta 2013.“, u organizaciji KPZH „Šokadija“.

28.

HKD „Vladimir Nazor“ iz Stanišića or-ganiziralo je V. saziv likovne kolonije „Ivan Gundić-Ćiso Dalmata“ na kojem je sudjelovalo 12 umjetnika iz Subo-tice, Zrenjanina, Beograda, Sombora i Ridice.

28.

ZKVH u suradnji s KUDH „Bodrog“ održao je u Monoštoru XXVII. znanstveni kolokvij „Očuvanje kulturnog identiteta bačkih Šokaca kroz aktivnosti zaštite prirode i kulturnih dobara“. Predavač je bio prof. dr. sc. Vladimir Stojanović.

29.

XIII. Festival bunjevački pisama održan je u sportskoj dvorani Tehničke škole „Ivan Sarić“. Nastupilo je oko 70 izvođača i predstavljeno 13 novih pjesama. Po odluci stručnog žirija najboljom pjesmom festivala proglašena je skladba „Pisme stare“ u izvođenju Tamare Babić, autorica glazbe i teksta, koji je istodobno proglašen i za najbolji do sada neobjavljeni tekst namjenski pisan za ovaj festival, je Snežana Kujundžić, dok je aranžman uradio Miran Tikvicki.

Melinda Šefčić predstavljena u e-magazinu „Tinted“

U drugom broju internetskog magazina za vizualnu umjetnost „Tinted“, među desetero odabranih umjetnika predstavljeno je i stvaralaštvo akademske slikarice Melinde Šefčić. Osim njezinih radova, u magazinu je objavljen i tekst u kojem autorica pojašnjava svoj rad i vlastitu umjetničku poetiku.

Specijalan dodatak o Dužijanci

U rujanskom broju elektroničkog izdanja *Minority news*, mjesečnog biltena o životu manjinskih zajednica koje žive u Srbiji, pokraj redovitog pregleda zbivanja tiskan je i specijalni dodatak posvećen žetvenim svečanostima bačkih Hrvata u Subotici i drugim mjestima u Vojvodini.

LISTOPAD, 2013.

3.

Članice HKPD „Matija Gubec“ iz Tavankuta djelovale su na IV. Etno sajmu i tortijadi u Kovačici gdje su se predstavile svojim rukotvorinama – suvenirima i slikama od slame.

3.

U PC „Augustinianum“ u Subotici održana je šesta, posljednja tribina u okviru ciklusa „Izazovi Milanskog edikta danas“ na temu „Milanski edikt i ekumenizam“. Uvodničari su bili sociolog religije s Filozofskog fakulteta u Nišu, docent dr. Dragan Todorović i profesor ekumenske teologije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu mons. Niko Ikić.

4.

Na LIX. redovitoj sjednici HNV-a održanoj u Srijemskoj Mitrovici ustanovljena su tri priznanja ove krovne ustanove Hrvata: priznanje „Ban Josip Jelačić“ za društveni i politički rad, „Dr. Josip Andrić“ za doprinos hrvatskoj kulturi i priznanje „Pajo Kujundžić“ za doprinos obrazovanju na hrvatskom jeziku.

4.-5.

U organizaciji HBKUD „Lemeš“ u Lemešu održan je Memorijal Antuna Aladžića. Na Memorijalu je odigrano pet predstava za djecu i odrasle koje su izvele dramske skupine iz Lemeša, Subotice, Belog Manastira i Sivca.

5.

U povodu 110 godina rada, HKPD „Matija Gubec“ iz Rume priredio je svečani koncert Velikog tamburaškog orkestra Društva na kojem je udruzi dodijeljeno vrijedno priznanje – „Po-

velja Republike Hrvatske", za doprinos očuvanju kulture Hrvata u Vojvodini. Kao gosti nastupili su pjevačka i folklorna skupina HKUD „Vladimir Nazor“ iz Sombora.

5.

Mjesni odbor DSHV-a Vajska i HKPU „Zora“ iz Vajske organizirali su IV. slikarsku koloniju u Vajskoj na kojoj su sudjelovali slikari iz Subotice, Segedina i Beča. Tom prigodom priređena je i izložba slika nastalih na koloniji uz stihove pučkog pjesnika Josipa Dumendžića-Meštra.

5.

Članovi Likovnog odjela HKC „Bunjevačko kolo“ iz Subotice održali su likovnu koloniju na imanju predsjednika Centra Marinka Prčića na Kelebiju.

5.-6.

U organizaciji OŠ „Matija Gubec“ iz Tavankuta i NIU „Hrvatska riječ“, jedanaestero učenika ove škole boravilo je u posjetu hrvatskoj zajednici u Karaševu u Rumunjskoj. Cilj posjeta je međusobno upoznavanje i uspostava suradnje.

6.

U Novom Sadu je u organizaciji Hrvatskog kulturnog centra iz Novog Sada predstavljen književni prvijenac – zbirka pjesama „Buđenje čovjeka“, pjesnika i jednog od osnivača HKC-a Siniše Božulića.

6.

Udruga žena „Brežanke“ iz Brega organizirale su Međunarodnu izložbu narodnog stvaralaštva „Miholjdanski susreti“ na kojoj su se predstavile i udruge iz Tavankuta, Sombora i okolice, kao i gosti iz Hrvatske – Udruga žena „Fiolice“ iz Petlovca.

11.

Stručnom konferencijom na temu „Izravni i neizravni partnerski odnosi knjižnica – novi vidovi komunikacije s korisnicima“ Gradska knjižnica Subotica obilježila je svoj 123. rođendan. Osim gostiju iz Srbije i Mađarske predavači su bili i iz Knjižnica grada Zagreba te Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek.

11.-13.

Članovi HKC „Srijem – Hrvatski dom“ iz Srijemske Mitrovice gostovali su na međunarodnom susretu čuvara hrvatske baštine u Filderstadtu u Njemačkoj gdje je sudjelovalo dvadeset folklornih skupina Hrvata iz Hrvatske, Njemačke, Hercegovine i Vojvodine. Za svoj nastup glasovima publike Srijemci su osvojili prvo mjesto na ovoj smotri folkloru.

12.

XI. susreti kulturno umjetničkih društava koja nose ime čuvenog vođe seljačke bune Matije Gupca održani su ove godine u Ilači gdje je priređen bogat kulturno-umjetnički program u izvedbi članova okupljenih udruga. Na susretu su se okupili predstavnici društava iz Ilače, Sotina, Donjeg Miholjca, Slavenskog Kobaša, Zagreba, Gornjeg Stubice, Bakovića kod Fojnice u Bosni i Hercegovini, te Tavankuta i Rume.

12.

HKPD „Jelačić“ iz Petrovaradina je nizom manifestacija obilježio 10. obljetnicu djelovanja. Između ostalog, ugostili su Glazbenu grupu „Maestrali“ iz Kaštel Staroga kraj Splita koji su u Novom Sadu na SPENS-u održali koncert.

12.

Četvero slikara HLU „Cro Art“ iz Subotice sudjelovalo je na IV. likovnoj

koloniji „Umjetnost i sport – ruku pod ruku“ koja je u povodu dana Grada Beli Manastir održana u mjestu Luč.

12.- 13.

KUDH „Bodrog“ iz Monoštora organizirao je tradicijsku manifestaciju u zahvalu Majci Božjoj – „Zavitni dan“. Uz domaćine, u kulturno-umjetničkom programu sudjelovale su hrvatske udruge iz Sombora i Bača, kao i gosti iz Osijeka i Gundinaca (Republika Hrvatska).

13.

Članovi Likovnog odjela HKC „Bunjevačko kolo“ iz Subotice sudjelovali su u Kanjiži na XIV. smotri amaterskih slikara sjeverne Bačke.

13.-14.

U okviru Godine hrvatskih velikana u Vojvodini, koju u suradnji s hrvatskim udrugama kulture provodi ZKVH, proslavljena je 100. obljetnica rođenja pjesnika i svećenika Alekse Kokića. Prvog dana služena je sveta misa u subotičkoj katedrali sv. Terezije Avilske, te su položeni vijenci na grob Alekse Kokića. Sutradan je u Velikoj vijećnici Gradske kuće u Subotici upriličena svečana akademija na kojoj su dodijeljene nagrade učenicima koji su sudjelovali na literarnom i likovnom natječaju na temu „Ravnica i klasovi pjevaju“. Tom prigodom predstavljena je knjiga sabranih pjesama Alekse Kokića *U sjenama ravnice*, koju je u nakladi ZKVH-a priredila Željka Zelić. U vestibulu Gradske kuće otvorena je izložba „Aleksi u čast“ koju je priredila Katarina Čeliković.

16.

Prigodnim kulturno-umjetničkim programom te svetom misom proslavljen je praznik hrvatske zajednice u Repu-

blici Srbiji – Dan rođenja bana Josipa Jelačića u Petrovaradinu i Novom Sadu.

16.-19.

Kratki igrani film „Recikliranje“ redateljica Branka Ištvančića uvršten je u službenu selekciju LIV. Međunarodnog festivala kratkog filma Brno16 koji je održan u češkom gradu Brnu.

17.-19.

U organizaciji Hrvatske čitaonice, a u suorganizaciji subotičke Gradske knjižnice i uz logističku potporu ZKVH-a održana je najveća književna manifestacija Hrvata u Vojvodini, XII. dani Balinta Vujkova – dani hrvatske knjige i riječi. Program za djecu „Narodna književnost u školi“ priređen je u OŠ „Matija Gubec“ u Tavankutu na kojem je između ostalog predstavljena knjiga iz opusa Balinta Vujkova strip *Poplašeno jaje* autora Petra Tikvickog. Manifestaciji su prisustvovali i predsjednici Srbije i Hrvatske, Tomislav Nikolić i Ivo Josipović.

Na dvodnevnom stručnom skupu, u Gradskoj knjižnici u Subotici okupilo se dvadesetak sudionika iz Mađarske, Hrvatske, Austrije i Vojvodine na kojem su bile teme „Književnost, jezik i kulturna povijest bačkih Hrvata“ (100. obljetnice rođenja Alekse Kokića, Josipa Pašića i Antuna Karagića), „Balint Vujkov i usmena književnost“ te „Književnost Hrvata u ugarskom Podunavlju do 1918. godine“.

Predstavljene su i knjige *Panonizam hrvatskog pjesništva* Gorana Rema i Sanje Jukić, III. *Zbornik radova sa stručno-znanstvenih skupova održanih 2011. i 2012. godine* i *Bibliografija narodnih pripovjedaka i djela Balinta Vujkova* autorice Katarine Čeliković.

Na Multimedijalnoj večeri glumci Hrvatskog kazališta iz Pečuha izveli su

predstavu „Svijest“ Antuna Karagića. Tom prigodom je odlukom Organizacijskog odbora Dana Balinta Vujkova književniku i uredniku Ivanu Balenoviću iz Petrovaradina uručena nagrada za životno djelo na području književnosti „Balint Vujkov – Dida“ za 2013. godinu dok mu je za knjigu *Prognanik iz svijeta svjetlosti: život i djelo Stani-slava Prepreka* Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata dodijelio nagradu „Emerik Pavić“ za najbolju knjigu u 2012. godini. Prvi puta dodijeljena je i trijenalna nagrada za najbolju knjigu u području znanosti i publicistike „Tomo Vereš“ koju je primio svećenik Marko Kljajić za knjigu *Surčin kroz povijest*.

19.
Članovi dramske skupine HBKUD „Lemeš“ iz Lemeša su izvedbom predstave „Tripot Bog pomaže“ zatvorili II. Sajam torti, kolača i poljoprivrednih proizvoda u Monoštoru.

19.
Na poziv Ličkog i zavičajnog društva „Vila Velebita“ iz Požege članovi HKPD „Jelačić“ iz Petrovaradina održali su u Požezi cjelovečernji koncert na kojem im je uručena povelja o prijateljstvu i daljnjoj suradnji.

19.
Marija Lovrić iz Novog Sada sudjelovala je na III. susretu pjesnika „Čepin 2013.“, koji je održan u čepinskom Hrvatskom domu.

20.
Proslava Spomendana 350. obljetnice rođenja princa Eugena Savojskog pod nazivom „Kraljevstvo iznad svega“ održana je u Biskupijskom svetištu Gospe Tekijske u Petrovaradinu. Tim povodom položeni su vijenci na spomenik princu Eugenu na brdu Vezirac,

održano je pontifikalno liturgijsko slavlje te svečana akademija.

22.-26.
Dugometražni dokumentarni film „Od zrna do slike“ scenarista i redatelja Branka Ištvančića prikazan je u službenoj selekciji XVIII. međunarodnog TV festivala Bar, koji je održan u Crnoj Gori.

24.
U Galeriji „Most“ u Zavodu za kulturu Vojvodine u Novom Sadu otvorena je izložba fotografija umjetnika iz Pule pod nazivom „Gradske vizure u nestajanju – Povijest duge do/trajalosti Grada“.

25.
ZKVH i NIU „Hrvatska riječ“ organizirali su predstavljanje serijskih i periodičnih publikacija Hrvata u Vojvodini na LVIII. međunarodnom beogradskom sajmu knjiga. Tijekom trajanja sajma u Beogradu na štandu „Vojvodina – više od knjige“ Pokrajinskog tajništva za kulturu i javno informiranje bile su izložene, među ostalim, najnovije knjige i publikacije nakladnika vojvođanskih Hrvata.

25.-26.
HKUD „Vladimir Nazor“ iz Sombora bio je domaćin IV. Međunarodne smotre amaterskih dramskih društava na kojoj su osim domaćina nastupili članovi dramskih sekcija iz Lemeša, Belog Manastira i Slavenskog Broda.

26.
HKPD „Matija Gubec“ iz Tavakuta održalo je cjelovečernji program za stanovnike naselja Gara u Mađarskoj.

26.
Prvom u nizu od nekoliko radionica započela je obuka zlatoveza Somborki

okupljenih u Udruzi žena „Zlatne ruke Somborke“. Edukaciju vode članice Udruge žena „Rubina“ iz Osijeka.

26.

Osmero članova HLU „Cro Art“ iz Subotice, s gostima iz Segedina, bili su gosti župe Presvetog Trojstva u Maloj Bosni, gdje su u miru crkvenog dvorišta održali jednodnevnu mini-likovnu koloniju.

26.-27.

Mješoviti pjevački zbor HKPD „Jelačić“ iz Petrovaradina osvojio je brončano odličje na L. festivalu muzičkih društava u Vojvodine održanom u Rumi.

27.

Književno-likovni performans na Čikeriji pod nazivom „Minijature vlastitosti“ u organizaciji Teama Prt života održan je u Kući na mrginju (salaš 599) na Čikeriji. Tom prigodom je upriličena izložba slika Darka Vukovića kojima su predstavljene pjesme Tomislava Žigmanova. U glazbenom dijelu programa nastupili su klarinetisti mr. László Baráth i Augustin Žigmanov, koji su izveli skladbe Matije Molcera inspirirane pjesmama Tomislava Žigmanova te izvorna ženska pjevačka skupina HKPD „Matija Gubec“ iz Tavankuta.

28.

Subotički tamburaški orkestar (STO) priredio je godišnji koncert u Velikoj vijećnici Gradske kuće u Subotici. Osim juniorskog i velikog STO-a nastupili su i gosti, Brodski tamburaški orkestar iz Slavenskog Broda.

31.

U HKC „Bunjevačko kolo“ održana je prva Noć svetaca na kojoj su mladi i djeca iz nekoliko subotičkih župa izveli predstavu o životu obitelji sv. Male

Terezije od Djeteta Isusa „Ljudevit i Azelija“.

31.

U okviru Ciklusa hrvatskoga filma, što ga je u Vojvodini realizirao ZKVH u suradnji s udrugom Artizana iz Zagreba, za učenike OŠ „Ivan Goran Kovačić“ iz Sonte i OŠ „22. oktobar“ u Bačkom Monoštoru je priređena projekcija dječjeg filma „Duh u močvari“. Pomoć u organizaciji pružio je HNV.

Izašao novi dvobroj *Klasja naših ravni*

Novi svezak časopisa za književnost, umjetnost i znanost *Klasje naših ravni* (dvobroj 5-6 za 2013.) izašao je u listopadu.

NIU „Hrvatska riječ“ darovala knjige

NIU „Hrvatska riječ“ darovala je knjige iz svoje naklade Narodnoj knjižnici „Vuk Karadžić“ u Baču. Darivanje će nastaviti i u drugim gradovima u kojima u značajnijem broju žive Hrvati.

Treći broj *Hrvatskih novina*

Treći broj mjesečnika za kulturu, povijest, znanost i društvo *Hrvatske novine* dostupan je na internetskoj stranici.

Počelo snimanje filma o Iliji Okrugiću Srijemcu

Zajednica Hrvata Beograda „Tin Ujević“ započela je snimanje dokumentarno-igranog serijala „Znameniti Hrvati Vojvodine i Srbije“. Prvi film, od nekoliko planiranih, posvećen je književniku, skladatelju, humanistu, panslavistu, župniku Petrovaradina i Tekija, Iliji Okrugiću-Srijemcu.

Tamburaška sekcija ponovno u HKUD „Vladimir Nazor“ u Somboru

Poslije duže stanke, u HKUD „Vladimir

Nazor" u Somboru ponovno je počela raditi tamburaška sekcija koju vodi Marina Antunić, koja je od rujna i profesorica tambure u Srednjoj muzičkoj školi „Petar Konjović“ u Somboru.

STUDENI, 2013.

7.

Priče Milovana Mikovića „Mađarski poučak“ i Tomislava Žigmanova „Molitva rose u staroga Jose“ dvije su od 25 najboljih kratkih priča koje je stručno povjerenstvo odabralo između 216 priča koje su tijekom više godina, od 2007. do 2012., objavljivane u katoličkom tjedniku *Glas Koncila*. Spomenute priče tiskane u zbirci *Andjeli nikad ne odustaju* izdanoj povodom proslave 50. obljetnice izlazenja katoličkog tjednika, predstavljene su u Zagrebu.

7.

Povodom 25 godina postojanja i rada Tamburaški ansambl „Hajo“ je priredio koncert i predstavljanje novog CD-a „Evo opet šorom vranci jure“, u Velikoj vijećnici Gradske kuće. Inače, nastupili su i na tradicionalnom Jesenskom koncertu narodne glazbe u dvorani Kolarčeve zadužbine u Beogradu a snimili su i materijal za potrebe Radio Beograda.

8.

Prigodom desete obljetnice smrti slikara, likovnog pedagoga i kulturnog djelatnika Stipana Šabića, Katoličko društvo „Ivan Antunović“ i HKC „Bunjevačko kolo“ priredili su spomen večer.

8.

U organizaciji Hrvatske čitaonice u Subotici održana je XII. Pokrajinska

smotra recitatora na hrvatskom jeziku na kojoj je sudjelovalo oko osamdeset recitatora iz cijele Vojvodine.

8.

U organizaciji Koordinacije hrvatske nastave u Republici Hrvatskoj u Subotici je organiziran seminar za nastavnike s temama iz područja jezikoslovlja koji je okupio pedesetak nastavnika.

9.

U mađarskom gradiću Aljmašu (Bácsalmás) održan je tradicionalni Dan biskupa Ivana Antunovića. Kod spomen ploče, koja je u čast Ivanu Antunoviću postavljena na zgradi župnog doma, održan je prigodni kulturno-umjetnički program, položeni su i vijenci a o biskupu Antunoviću govorio je mons. dr. Andrija Anišić, župnik iz Subotice.

9.-10.

Kao nasljednik Festivala tamburaških orkestara Srbije u Rumi je održan Prvi međunarodni festival velikih tamburaških sastava. Na festivalu je nastupilo deset orkestara iz Vojvodine, Bosne i Hercegovine, Slovenije i Hrvatske.

10.

Tamburaški orkestar HKPD „Matija Gubec“ iz Tavankuta održao je godišnji koncert u fiskulturnoj dvorani OŠ u Donjem Tavankutu.

10.

Na zahtjev publike u Lemešu članovi dramske sekcije HBKUD „Lemeš“ reprizno su odigrali predstavu „Tripud Bog pomaže“ koju je po tekstu Marjana Kiša režirao Ilija Ezgeta.

12.-13.

U okviru nastavka suradnje u području kulture između kulturnih ustanova i organizacija iz Grada Subotice i Grada

Zagreba, u Subotici je u Velikoj vijećnici Gradske kuće održan koncert Zagrebačkog kvarteta, koji su zajednički organizirali ZKVH i subotičko Udruženje Electe. Narednog dana je u Galeriji „Dr. Vinko Perčić“ otvorena izložba slika likovnih umjetnika Vatroslava Kuliša, Baneta Milenkovića i Zoltana Novaka iz Zagreba.

13.

Družba „Braća hrvatskog zmaja“, skupa s Udrugom za potporu bačkim Hrvatima, organizirala je u Zagrebu svečanost u povodu 75. obljetnice književno-znanstvenog rada prof. dr. sc. Ante Sekulića. O životu i djelu Ante Sekulića govorili su dr. Anđelko Mijatović i dr. Robert Skenderović. Na koncu svečanosti prisutnima se obratio i slavljениk osobno.

14.-16.

„Nakladništvo hrvatskih manjina“ bila je tema programa „Hrvatske knjige izvan Hrvatske“, kojega je na zagrebačkom sajmu knjiga i učila Interliber priredila HMI. Tom prigodom je Tomislav Žigmanov predstavio dio književne produkcije Hrvata iz Srbije, a posjetiteljima je predstavljen i *Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca* od strane glavnog urednika dr. sc. Slavena Bačića i člana uredništva Maria Bare.

14.-17.

Kratki igrani film „Recikliranje“ redateljka Branka Ištvančića prikazan je u gradu Ayvalik u Turskoj u selekciji programa Panorama II. Ayvalik međunarodnog filmskog festivala kao jedini film iz Hrvatske u konkurenciji od čak 560 pristiglih radova iz raznih zemalja.

15.

Praizvedba predstave „Bunjevački blues“ rađene prema knjizi priča *Prid svi-*

tom – saga o svitu koji nestaje Tomislava Žigmanova održana je u Zagrebu. Predstava je rađena u produkciji Glumačke družine „Histrion“ u režiji Vlatka Dulića.

15.-17.

Kao pobjednici Nacionalnog kviza za poticanje čitanja, Ana Mandić iz Subotice i Filip Skenderović iz Male Bosne, boravili su na završnoj priredbi i izvlačenju nagrada Kviza „Pročitaj tri dnevnika i pobijedi!“ koji su organizirale Knjižnice grada Zagreba a u Subotici provela Gradska knjižnica Subotica.

16.

Zajednica Hrvata Beograda „Tin Ujević“ organizirala je program pod nazivom „Srpsko-hrvatski memento“ na kojem su nastupili gosti iz Splita, Vukovara i Šida.

16.

Članovi udruge „Šokačka grana“ iz Osijeka su cjelovečernjim programom nastupili u Šidu kao gosti HKD „Šid“.

16.

KUDH „Bodrog“ iz Monoštora organizirao je književnu večer pod nazivom „Divanim šokački“ gdje su se osim domaćina predstavili gosti iz okolice i Hrvatske kroz pjesmu, glumu i recitale na šokačkoj ikavici.

16.

Kao gosti Gradskog kazališta Belog Manastira a povodom „Noći kazališta“, dramski odjel HBKUD „Lemeš“ iz Lemeša gostovao je u Belom Manastiru s komedijom „Triput Bog pomaže“.

17.

Članovi HBKUD „Lemeš“ iz Lemeša izveli su predstavu „Triput Bog pomaže“ u Apatinu.

18.

Jesenska izložba slika članova likovnog odjela HKC „Bunjevačko kolo“ otvorena je u galeriji Otvorenog sveučilišta u Subotici.

21.

UG „Urbani Šokci“ organizirala je „Dane hrvatske kulture“ u Somboru. Osim književne večeri koja je većim dijelom bila posvećena Godini hrvatskih velikana u Vojvodini, priređene su i izložbe likovnih radova „Lica“ vlač. Gorana Vilova, župnika u Monoštoru, i duboreza rađenih u drvetu Nenada i Ivana Periškića iz Monoštora, predstavljen je i katolički časopis *Zornica* iz Pečuha te dodijeljene nagrade djeci koja su sudjelovala na literarnom natječaju.

22.-23.

U Sonti je održano XII. „Šokačko veče“. Prve večeri, predstavom „Novi knez nije knez“ autora Ivana Andrašića KPZH „Šokadija“ je obilježila deset godina rada dramske sekcije. U središnjoj, folklornoj večeri, osim domaćina nastupile su i folklorne skupine KUD „Sloga“ iz Sikirevaca, KUD „Mićevac“ iz Velike Gorice i OKUD „Ivo Lola Ribar“ iz Sonte. Dodijeljene su i nagrade autorima pet najboljih pjesama pisanih šokačkom ikavicom pristiglih na natječaj „Šokadije“.

23.

Dramska sekcija HKUPD „Stanislav Preprek“ iz Novog Sada gostovala je u Somboru gdje su u Hrvatskom domu izveli dramu „Nora danas“ hrvatskog dramatičara Mire Gavrana u režiji i adaptaciji Miljana Vojnovića.

23.

Pobjednici XII. Pokrajinske smotre recitatora na hrvatskom jeziku putovali

su na jednodnevni izlet u Slavonski Brod u organizaciji Hrvatske čitaonice iz Subotice. Time je obilježena 100. obljetnica prvog izdanja knjige *Čudnovate zgode šegrta Hlapića*.

23.-28.

Na V. regionalnom festivalu suvremenog kazališta „Desire“ u Subotici odigrano je 13 predstava kazališta i teatarskih skupina iz Srbije, Mađarske, Hrvatske, Slovenije te Bosne i Hercegovine. Predstavnici Hrvatske bili su Kazalište „Montažstroj“ iz Zagreba s predstavom „55+“ u režiji Boruta Šeparovića i predstava „Rekvijem za organe – pokora“ u koprodukciji Hotela Bulić, KLJB-a i Tvornice kulture koju je režirala Senka Bulić.

25.

HKPD „Jelačić“ iz Petrovaradina obilježio je 10. obljetnicu osnutka i rada društva prigodnim svečanim programom održanim u amfiteatru Sportskog i poslovnog centra „Spens“ u Novom Sadu. Mješovitim pjevačkim zborom „Jelačić“ ravnala je Vesna Kešić Krsmanović a tamburašima prof. Stevan Mošo.

27.-28.

Na poziv Gradske knjižnice Subotica poznata hrvatska spisateljica Silvija Šesto posjetila je sve škole u Subotici, Tavankutu, Đurđinu i Maloj Bosni u kojima se nastava odvija na hrvatskom jeziku kako bi predstavila svoje stvaralaštvo.

28.

Nakon Zagreba, u Subotici je u Omladinskom klubu „Skladište“ priređena kulturna razmjena alternativne umjetnosti pod nazivom „Subotica Express“ gdje su u uzvratnom posjetu gostovali umjetnici iz Hrvatske. I ovoga puta

publici je ponuđen raznovrstan cjelovečernji program – od likovne umjetnosti i stripa, preko glazbe, do kratkog filma i animacije.

28.-29.

U organizaciji HKUPD „Matoš“ u Plavni je predstavljen roman *Dogovoreni brak* subotičkog pisca Dražena Prčića. Uz autora, na književnoj večeri govorio je i Zvonimir Pelajić. Sutradan je Dražen Prčić gostovao u Žedniku.

29. 11. – 1. 12.

U okviru „Ciklusa hrvatskog filma u Vojvodini 2013.“ u Art kinu „Aleksandar Lifka“ prikazano je pet filmova o Tomu Gotovcu, autora Željka Radivoja. Posljednjeg dana je u Tavankutu održana projekcija triju dokumentarnih filmova hrvatskog redatelja Branka Ištvančića. Organizatori programa su Udruga za audiovizualno stvaralaštvo „Artizana“ iz Zagreba i ZKVH u suradnji s Art kinom „Lifka“ u Subotici.

30.

HKD „Vladimir Nazor“ iz Stanišića priredio je IV. književno-pjevačku večer pod nazivom „Ikavica – govor hercegovačkih, bosanskih, dalmatinskih, ličkih, šokačkih i bunjevačkih Hrvata“ u Stanišiću. Nakon predavanja o ikavici, koje je održala Katarina Čeliković iz ZKVH-a, u programu su sudjelovali gosti iz Subotice, Vajske, Sombora, Monoštoru, Posušja i Muća kod Splita.

Nova knjiga Zvonka Sarića *Povjeruj u vlastitu smrt*

U nakladi izdavačke kuće „Cenzura“ iz Novog Sada izašla je nova knjiga pjesama subotičkog književnika i zamjenika odgovorne urednice tjednika *Hrvatska riječ* Zvonka Sarića, pod nazivom *Povjeruj u vlastitu smrt*.

Slaven Španović najbolji mladi glumac

Slaven Španović, podrijetlom iz Srijemske Mitrovice, dobio je Nagradu hrvatskog glumišta, u zagrebačkom HNK-u za izuzetno umjetničko ostvarenje glumaca do 28 godina. Nagrađen je za ulogu Billyja u hit predstavi „Plemena“ Nine Raine u režiji Slavice Knežević.

Zvonko Sarić u novom broju časopisa *Književnost*

U novom broju beogradskog časopisa *Književnost* (4., 2013.), koji donosi temat o neoavangardnom signalističkom stvaralačkom pokretu, među brojnim književnim, likovnim i teorijsko-analitičkim priložima ovdašnjih i inozemnih autora, objavljena je i proza i poezija subotičkog književnika Zvonka Sarića.

Zabilježila:

Bernadica Ivanković

SURADNICI U OVOM BROJU

Slaven Bačić
Silvestar Balić
Katarina Čeliković
Vladan Čutura
Filip David
Josip Dumendžić – Meštar
Anita Đipanov
Zlatko Gorjanac
Bernadica Ivanković
Alpár Losoncz
Mila Markov-Španović
Marica Mikrut
Nevena Mlinko
Dragan Muharem
Žarko Paić
Zvonimir Pelajić
Vojislav Sekelj
Željko Šeremešić
Nela Tonković
Neven Ušumović
Ljubica Vuković Dulić
Željka Zelić
Tomislav Žigmanov

ZAVOD ZA KULTURU VOJVOĐANSKIH HRVATA

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata je ustanova za znanstvena, stručna, razvojna i primijenjena istraživanja u području kulture, menadžmenta u kulturi i kulturne produkcije hrvatske nacionalne zajednice u AP Vojvodini.

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata osnovan je Odlukom Skupštine AP Vojvodine od 1. ožujka 2008. godine i Odlukom Nacionalnog vijeća hrvatske nacionalne manjine od 29. ožujka 2008. godine.

Sjedište Zavoda je u Subotici, Ulica Harambašićeva 14.

Djelatnost Zavoda

Zavod se bavi sljedećim djelatnostima koje obuhvaćaju promidžbu, poticanje, čuvanje, razvijanje i organiziranje:

- kulture, znanosti i jezika hrvatske nacionalne zajednice u AP Vojvodini;
- multikulturalnosti i interkulturalnosti na području Vojvodine;
- suradnje s ustanovama i organizacijama u području kulture, znanosti i umjetnosti u Republici Srbiji;
- uspostavljanja veza i suradnje ustanova kulture, organizacija i pojedina u AP Vojvodini s međunarodnim ustanovama i organizacijama (Vijećem Europe, Europskom unijom, UNESCO-om, i dr.);
- promidžbe jednakosti između državnih, privatnih i građanskih inicijativa u području kulture, znanosti i umjetnosti;
- normative djelatnosti u području kulture, znanosti i umjetnosti i usklađivanje s europskim standardima;
- tržišne orijentacije radi poboljšanja uvjeta za rad i djelatnost kulturnih subjekata;
- amaterizma hrvatske nacionalne zajednice u AP Vojvodini;
- umjetničkog stvaralaštva mladih talenata;
- stručno usavršavanje i obrazovanje, organiziranjem seminara, radionica i kampova;
- razvijanje turizma u kulturi i
- informacijsko-dokumentacijske djelatnosti u području kulture, znanosti i umjetnosti.

Zavod obavlja djelatnost na temelju svojih programskih i planskih dokumenata, odluka i zaključaka donesenih od strane autoriziranih tijela, radnih tijela i odbora, forumskim i neposrednim radom i uključivanjem svih kompetentnih i zainteresiranih organizacija i ustanova, predstavnika republičkih, pokrajinskih i općinskih tijela i pojedinaca iz kulture, umjetnosti, znanosti, prosvjete i obrazovanja.

Ustrojstvo Zavoda

Zavod je ustanova u kojoj je rad organiziran po ustrojbenim jedinicama:

- Znanstveno-istraživačka jedinica,
- Informacijsko-dokumentacijska i komunikacijska jedinica,
- Jedinica za kulturno-umjetničke manifestacije, stručno usavršavanje i obrazovanje u kulturi, znanosti i umjetnosti hrvatske nacionalne zajednice u AP Vojvodini.

Jedinice Zavoda ostvaruju međusobnu suradnju u realizaciji svojih programa rada.

Zavod razvija **međunarodnu suradnju** u području znanosti, kulture i umjetnosti vojvođanskih Hrvata radi unapređivanja i razvijanja međunarodne kulturne suradnje hrvatske nacionalne zajednice.

Zavod ostvaruje suradnju u okviru izrade projekata u području kulture i umjetnosti s međunarodnim organizacijama.

Ovaj broj *Nove riječi* tiskan je potporom Vlade Republike Hrvatske za 2013. godinu, posredstvom Veleposlanstva Republike Hrvatske u Beogradu.

Adresa uredništva:

Nova riječ, časopis za književnost i umjetnost
Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata
Harambašićeva 14
24000 Subotica
Tel./fax: +381 (0)24/535-533
e-mail: ured@zkhv.org.rs